

ВЛАДО МАТИЈЕВИЋ – ДУПОР

ЗНАМ ДА ПОСТОЈЕ ЉУДИ

ПРИЧЕ

АРХИВ ВОЈВОДИНЕ

БИБЛИОТЕКА
ПОСЕБНА ИЗДАЊА

Главни и одговорни уредник
Др Небојша Кузмановић, директор Архива Војводине

Лектура српској језика
Љиљана Томић Игњатовић

Дизајн корица
Владимир Ватић

Насловна страна: акрил на платну – *Ђедова њојаша* Раде Граховац

Илустрације: Раде Граховац

ВЛАДО МАТИЈЕВИЋ – ДУПОР

ЗНАМ ДА ПОСТОЈЕ
ЉУДИ

ПРИЧЕ

АРХИВ ВОЈВОДИНЕ

Нови Сад, 2023.

Знам да постоје људи, мудри, паметни,
скромни и хумани. Ово није њихово вријеме
али знам да постоје...

РИТЕ И РИТА

УВОД

Фебруар 1984. Чекао се само снијег. Иначе, све је било спремно за почетак Зимских олимпијских игара. Друг градоначелник у бијелом зимском мантилу из Лејк Плесида држао је ко зна коју по реду конференцију за новинаре. Градом су зујали нови, металикплави „мицубишији”, са олимпијском пахуљицом на вратима. Било их је на све стране, великодушна донација јапанске владе.

Тога дана, један „мицубиши спејс вегон”, престижан туристички модел за то вријеме, јурио је ка сарајевском аеродрому, да покупи специјалне госте. Чекао их је нови апартман, у новом пластично-жутом хотелу „Холидеј ин”.

У посјету граду, са неколицином својих старих пријатеља, стигао је чувени холивудски глумац Кирк Даглас, већ у завидним годинама, али примјетно виталан, као и остатак делегације. У његовој свити био је и његов ратни друг 70-годишњи Ренди Овен, пилот ветеран, који је давне '44. године био оборен негдје изнад Сицилије... И ово му је био први поновни долазак у Европу. Било је то све од штурих података у специјалним олимпијским издањима дневне штампе, али сасвим довољно да се једном суграђанину врате сјећања. Интригантан новински чланак изазвао је код овог педестпетогодишњака неку чудну

грозничаву, адреналинску реакцију. Мало је рећи трему и узбуђење. Нешто је морало пореметити, иначе миран и повучен живот овог човјека. Штури подаци о глумчевом пријатељу Р.О., као и једина групна фотографија са Вучком, издвојила је лик ветерана од осталих. Тај поглед, стас и коса, елегантно просиједа. То је ОН! То је заиста ОН!

Снијег је коначно пао, игре су могле да почну. Све је било надохват руке. И слалом и боб и брзо клизање. Све је то човјек посматрао онако успут, са искреном радошћу, што се све то коначно дешава у његовом граду и све вријеме је мислио, да ли је то стварно ОН?! Јунак једног дјетињства... Никоме није хтио рећи шта га је то снашло и толико узбудило. Па ни својим укућанима. Није знао како да им све објасни? Ко би му вјеровао?

Једне олимпијске ноћи човјек је уснио чудан сан. Сан о поновном сусрету. Како је нешто, што је некада давно, тачно прије 40 година, припадало једном човјеку, враћено том истом човјеку, након толиких година, у неким сасвим новим и необичним околностима...

...Био је њо њуџ њрема Јахорини, а ње олимпијске ноћи на моменџе завијан њек најаданим снијејом. Теренско возило које се са холивудском свиџом враћало у њрад њроклизало је на једној њребевџкој кривини и забило се у њај, њек најадао снијеј. Хладњак је био оџџећен, а моџор се само заџрцнуо од џоџо-во неуџоџребљивоџ дизел џорива. Нико није био џовријећен, ни најмање. Шџавише, алкохол је џроџоварао из њих и сви су се смијали. Било је хладно и док су чекали џомоћ на џуџу, из мрака и вијавице наишао је он, човјек у џромби каџуџу и са лењиновком на џлави. У рукама је носио дебелу, кожноу џилоџску јакну, џосџављену бијелим крзном. Оџрнуо је џада џом јакном једноџ од џуџника из хаварисаноџ џеренца. Учинио је џо без иједне ријечи, док су сви џо џосмаџрали у чуду. Оџрнуо је уџраво оноџа, којем је у џом џренуџку, џако се бар чинило, бивало најхладније. Био је џо џросијеџи џосџодин и џријаџељ холивудске звијезде џосџодин

Ренди Овен. Сви су њага њримијетишили необичну айликацију на њејовим леђима, док је њако ојрнуиј изненада ѡресѡјајао да се ѡпресе. Као да је ријеч о некаквом чаробном мелему, неким невидљивим ѡријачима...

Тајанствени човјек исто тако тајанствено је нестало у тој међавној ноћи.

А појавио би се онда у свом топлом кревету у насељу Храсно, дође у граду, пробуђен од сна, отворивши широм очи, посматрајући плавичасту свјетлост кроз мразом осликан прозор.

Знао би се тако ноћу искрасти из тоpline породичног дома, проћи поред школе, само за њега асоцијативног имена, ВЛАДИМИР НАЗОР. Сам прошетати до нестварно освијетљеног жутог хотела и посматрати његове мале, квадратичне прозоре. Прозоре, иза којих су гости из Америке снимали неке своје снове. Да ли су то били тренуци најближи сусрету?

Можда је то једна дуга и тешка прича, магловитих сјећања, магловитих као и јутро у којем је холивудска свита напустила град.

Град којег је тешки снијег притискао све до прољећа, а то нешто, тачно 40 година раније, ипак остало на дну тамо неког мора, рањено на хридима, распорено на дну, на тепиху од алги и шкољки.

* * *

Док је у централној Италији трајала битка за Монте Касино, јануара 1944, три партизанске трабакуле из Корнатског архипелага прикупљале су дјецу из унутрашњости Хрватске, ратну сирочад из Лике и Баније. Међу том сирочади био је гологлави дјечак од управо навршених 15 година, у тој својој жгољавости, недовољно јак, да и сам носи пушку, или му се за то једноставно није пружила прилика. Хтјели су или су наговорени да га поштеде и партизани и четници, јер је остао једина мушка глава, која је носила породично презиме.

Први пут те ноћи, избегавајући млазеве рефлектора њемачких патролних чамаца, пење се уз пратњу локалних партизана, са неколицином сирочића у ритама, преко једне дрвене греде, на рибарску барку. Први пут у животу крочио је на палубу, док се није спустио у потпалубље дрвене барке, дјечак је неколико пута дубоко, пуним плућима удахнуо мирис мора, јода и соли. Не знајући гдје га живот даље води, ширећи нос здрве, мање од страха, а више од недостатка ваздуха, сада у потпуном мраку, осјети тежак опор мирис нафте, моторног уља и покварених срдела, помијешан, са устајалим мирисом зноја и влаге у ритама. Изгубио је све у једном дану, оца, мајку, сестру и малог брата у мајчином наручју. Остао му је само голи живот. Али од тада су прошле скоро три године. Двије млађе сестре су живе, али ко зна гдје, и на којем путу патње су оне сада. Страху више није ни било, потрошен је у годинама које су остале за њим, на стјеновитом и жуљевитом путу. Само неизвјесност и равнодушност смјењивале су се у души овог дјечака. Мора се није плашио, знао је да плива, научио је то на хладној планинској рјечици, још као дијете прије окупације.

Чуо је да Барба партизан спомиње острво Вис, па Италији, која је те јесени '43. ипак капитулирала. Први пут је чуо за луку Бриндизи, у коју их наводно превозе, са успутном станицом Вис...

Пут је трајао двије ноћи и дан, који су провели на Вису. На посљедњем јадранском острву Ластову добили су усолјене срделе и тврдог зобеног крува, нешто воде и покоју суву смокву. На путу ка Италији нека дјеца су плакала, тихо јецала, а нека једноставно ћутала, утрнула у страху и већ поменутој равнодушности. Неки сирочићи су повраћали слану рибу и тврди крув, први пут се сусревши са морском болешћу. Кад би им се стомачићи смирили, већина је од силног умора успјела да заспи. Дјечак се ноћу искрадао на палубу и док му је бура ледила кости, гледао је у даљину, како на хоризонту замиче

свјетло посљедњег свјетионика, све остало је била тамна, модра пучина. Тишину су кварили таласи немирног мора, ропац дизел мотора и звук, једва чујан звук хармонике, из кабине капетана... неко је гласно пјевао на италијанском:

*„Degli sfruttati l'immensa schiera
La pura innalzi, rossa bandiera
O proletari, alla riscossa
Bandiera rossa trionferà...
Bandiera rossa la trionferà
Bandiera rossa la trionferà
Evviva il comunismo e la liberta”...*

Много шта је тих дана видио и чуо први пут, па тако и ову лијепу мелодичну пјесму, коју је покушавао тихо и у фалсету поновити, док га капетан није потјерао под палубу: „Ајде ћа, дите, бура ће те помист!”

Када сване, барба Стипе, научиће га „писму”, обећао је, а он више није мали дрипац, мушкадин је, па треба капетану вјеровати.

Повраћао је и дјечак једном у море „ка’ да се налока беванде”, а није – пио је само воду и прегриз’о комад црног крува. Дуго су се љуљали по немирном мору.

У зору, послије дуге друге ноћи, на хоризонту се указала лука Бриндизи, а са истока су летјели тешки савезнички бомбардери према западу, централној Италији, према Монте Касину... Брујали су најмање пола сата изнад мора, преко њихових глава. Како се помаљао дан, тако су свјетла каменитог града била све јаснија. У дубоко уклесаној луци, која се састојала из два мања залива, на доковима чекале су их необично обучене часне сестре из локалног самостана.

Лучица се састојала из два крака, и мора да је авијатичари-ма, који су тог тренутка прелијетали залив, личила на рачвасти језик отровнице из камењара. Испод палми чекале су двоколице које су вукли магарци, прекривени неком грубом тканом ћебади. Иван, младић из пратње, скојевац, добро је говорио италијански и разговарао је с два господина у црним вуненим одијелима, уредно зачарапљеним у цокулама, са качкетима на глави.

Дјечак је припао групи која иде даље, на југ Апулије, Санта Марија и Санта Цезареа и по њих ће доћи мали аутобус, само треба бити стрпљив. Вођа пута био је млади Ђузепе, који ће наредних дана и мјесеци са њима дијелити исту судбину, биће економ, тек формираног сиротишта.

Остале су у тишини зимског јутра, потрпали на магареће двоколице, којима су управљале часне сестре и одвезли их низ углачане камене улице. Аутобус је стигао за сат времена. Већ је био скоро пун промрзле сирочади, која је, очигледно, ноћ провела на неким другим бродницама. Био је то омањи „фијат 626 РНЛ”, од сунца изблиједјеле окер боје, са прашњавим решеткастим хладњаком мотора, и точкова маслинасте боје, вјероватно од неког војног камиона из којег је увелико избијала рђа. На страницама аутобуса бијелим кречом исписан је нејасан, блатом умрљан натпис „ROMA O MORTE” и бијела петокрака у кругу, као на возилима савезника. Изнутра, изнад врата, стајала је метална плочица на којој се једва назирао текст: „Fiat vencoli industriali”, а у другом реду ситније утиснута слова: „produzione 1939”. По свему судећи, аутобус и није био толико стар колико су га ратне године израубовале, и најмање три различите војске користиле. Уз тек једва чујан жамор, потрпаше се по дрвеним клупама, сви који су остали на риви, а трабакуле се вратише одакле су и дошле, пут Далмације, гдје је још бјеснио онај исти рат. У аутобусу је са дјецом био и један сиротиња, са нестварно уредном, бијелом брадицом, округлим

наочарима и црним шеширом, широка обода, модел с краја тридесетих година. Као неки благи стари професор, умотан у војничко ћебе.

„Ово мора да је неко врло битан”, помисли дјечак. Промрзлу блиједу руку старца држала је дјевојка у некој народној ношњи, можда истарској или из Горског котара?

Након неколико уских камених улица, аутобус је стао. Исти камени зид, са високим чемпресима иза, лично је на спомен-парк. Било је то неко гробље усред града. Сиједи старац, са уредном бијелом брадицом, уз помоћ дјевојке у пратњи, тешком муком је сишао, док су се дјеца комешала на тој страни аутобуса, прилијепивши своје носеве и образе уз стакло, пратећи погледом старца и дјевојку како замичу иза једне палме на углу. Својим дјечијим дахом у потпуности су замаглили стакло на тој страни аутобуса. И док су се капљице кондензовале и цурком цуриле низ стакло, камене куће Бриндизија, остале су у магли.

Пејзаж постаде пуст, каменит, са чворноватим маслинама у вртачама, ограђеним сувозидом и понеком старом женом у црнини, са стадом коза поред њих.

Ријетка села кроз која су пролазили бијеху пуна винограда и савезничких војника, камиона и покретних кухиња из којих се димило и ширио мирис англосаксонске кухиње. Цијела Апулија била је ослобођена од фашиста.

Мало је мјесто та Санта Марија, окренуто Јонском мору, на пола Апулијске пете. Дјечак је у том мјесту дочекао прољеће, мувајући се око савезничких војника, који су, онако црвени у лицу и жутонаранцасте косе, свирецкали на усним хармоникама и пушили „камел” без филтера или „честерфилд”. Дјечак је још у поробљеној Лици, водећи италијанске војнике на добра мјеста за купање, научио да пуши. Војници би му говорили: „Piccolo bambino fumare!” и нудили га неким мотаним цигарама. Заузврат он их је одводио на купалиште и док су се ови

голишави и безбрижни купали и прскали по води, он би им крао дефанзивне бомбе. Бјежао би у шипражје, тако босоног са бомбама у ритам. Половину је носио партизанима у планину, а остатак бомби остављао, како би њима ошамутио рибу у дубоким вировима. Биле су то тада исконске поточне пастрмке, а и ријечних ракова бијаше у изобиљу.

Савезнички војници су се непрестано церекали и збијали шале, неким за дјечака непознатим језиком. Жене у црном, које су погнутих глава тјерале козе, викале су опет неким трећим, још чуднијим акцентом италијанског-апулијског нарјечја; језиком што нимало није личио на онај који је чуо од Барба Стипе на броду...„*Bandiera rossa trionfera*”. Са сјетом се присјети те пјесме и мелодије. Жене би стално намјештале и дотезале своје црне мараме, испод којих су се, док се вијоре на вјетру, могле видјети смотане пепељасте плетенице. У млађих жена плетенице у пунђи бијеху изразито црне, као гар. Никога није разумио нити би њега неко, да је којим случајем проговорио, а није. Није причао наредна два мјесеца све до прољећа 1944. Лутао је опустјелим виноградима, брао сасушене зимске гроздове и сакупљао суве смокве, које би испале поред пута из плетених магарећих товара. Та ратна љета на југу Италије била су ужарена, зиме благе, али неугодно вјетровите.

Био је прилично усамљен откако су му јединог брата од стрица из прве групе пребацили у избјеглички логор Ел Шат у Египту.

У импровизованом дому за ратну сирочад имали су васпитача, учитеља Ђузепеа који је комуницирао на италијанском само са старијим учитељем Маестром и васпитачем. Дјеци се само понекад обраћао, забринута њишући главом, говорећи: „*Vambini, bambini, piccolo bambini!*”

Један од учитељ је био Иван са барке, наочит гимназијалац који се, несумњиво, добро споразумијевао на италијанском и са локалним становништвом и на енглеском са савезничким

војницима у ратној болници из комшилука. Много су могла да науче дјеца и од старијег учитеља, који је био из Истре и сви би га звали Маестро, јер се није раздвајао од своје виолине. Био је прави Италијан. Он се, упамтио је то дјечак, с посебним поштовањем обратио старцу бијеле браде из аутобуса. Видио је када му је старац пружио руку са смотуљком ситно исписаних папира. Успио је дјечак запазити да је на дну последње хартије лијепим, али дрхтавим рукописом написано „V Nazor”...

Дјеца су била смјештена у неки напуштени задружни дом од камена, са дрвеним гриљама на прозорима и каменим волтама. Смјештени су у конобе у приземљу поред расушене буради и растављених преса за вино, као и на првом спрату по напуштеним просторијама задруге. Дјечак је врло пажљиво слушао учитеље и сваку информацију упијао као сунђер, а највише пажње посветио је земљопису, како су га називали. Свако вече послеје скромне вечере учили би Пјесме партизанке, из оних смотака Маестрових папира, које је добио од старог Назора... Оно нешто слободног времена дјечак је проводио у скитњи по виноградима и масленицима, као и са савезничким рањеницима који су тако лијепо знали да свирају на усним хармоникама, али нико од њих није до тада чуо нити знао да свира пјесму са барке Барба Стипана...

Ни Ђузепе је никада није пјевао. Умјесто тога пјевао је неке чудне и помало тужне апулијске или калабријске народне пјесме и то само кад је сам или кад мисли да га нико не чује и не види. Упорно и храбро покушавао је имитирати чувени тенор који је уз пиано на старом јужноиталијанском нарјечју пјевао Франческо Карино, чију уоквирену фотографију је пронашао у подруму, међу стварима претходног управника винарије, којег су годину дана раније убили фашисти на том истом каменим дворишту. На фотографији је био портрет чувеног тенера у црном фраку са сатенским широким реверима и бијелом лептир машном. Елегантно ретуширане, сјајем зализане косе.

У дну фотографије је био печатни текст, мало разливен, на којем је писало ситнијим модрим словима. „FOTO FILMI BARATELLI MILANO”, и нешто крупнијим словима на самом дну у средишњим „TENORE FRANCESCO CARRINO”. Са старог грамофона и плоче коју је пронашао међу тим истим стварима сваки нови пут све више се чуло крцкање и пуцкетање игле. Понекад за лијепог времена, знао је и Маестро ставити стари грамофон у прозор своје собе и отворити гриље. Карактеристично пуцкетање би најавило већ добро познате арије, а биле су само двије и дјеца су их знала скоро напамет. Имитирали су Франческов тенор, церекајући се у хладу смокве или би клекли наред каменитог дворишта и подижући руке ка небу глуматали и имитирали покрете чувеног тенора, онако како су они то замишљали. Покрете које они никада нису имали прилике видјети.

Имали су своју визију свега тога, у чијој имитацији су, гле чуда, били симпатично добри.

Маестро је пак своју виолину ријетко вадио из малог кофера, па и кад је то чинио само би је благо помиловао, пребрисао крпом и вратио у кофер претходно ударивши по неки пицикато као код мандолине.

За вријеме вјетровитих и кишовитих дана знао се из његове собе чути предиван звук овог инструмента.

У лето исте године војни камиони савезничке војске пребацили су дјечака и осталу дјецу на сам југ Апулије у мјесто Санта Ђезареа. На хладњацама камиона били су метални амблеми „Dodge truck”, а испод хладњака на браницима монтирана вретена – витла са замашћеним сајлама за извлачење заглављених возила. Војници су дјецу радо дозвољавали да развуку те замашћене сајле, али да њима не дотичу прашњаво тле. Дјеца би замакала комад дрвета у канте са коломасти, које су им војници дали. Једни су сајлу подмазивали а други, нешто јачи, држали су је у рукама, стојећи у реду један до другог.

Пазили су при томе да им сајла не исклизне из руку, и не падне у прашину.

Дјеца су била увјерена да раде нешто врло битно и корисно, и с поносом су намазане сајле поново намотавали на вретена, док су их војници из хлада смокава бодрили и смијуљили се тој дјечијој наиви. Често су знали и прсте да уштину и повриједе, али су настављали започети посао, стискајући зубе. Умрљани, масни и гарави враћали би се у сиротиште, гдје су их васпитачи запањено гледали и грдили до вечере. Данима се нису могли опрати, па ни у мору. Само су им се беоњаче и зуби знали бијелити.

То љето било је испуњено дјечијом грајом и несташлуцима оних мало старијих. Локално становништво се жалило управнику дома да дјеца скачу по виноградима и беру зелено грожђе. Многи су се сами издали унередивши се у властите рите, жалећи се да не знају од чега их боли стомак. Васпитачи би их за казну, кад им је већ бивало боље, постројавали и у колони по један водили у окопавање чокота и кидање заперака. Тад су се бар могли назобати недозрелог грожђа до миле воље. Алата није било довољно, па су најмлађи голим рукама чупали коров између редова. Сељанима је у почетку било драго, али су се с разлогом прибојавали јесење бербе. Да ли ће им сирочад помоћи у берби или ће им потајно красти грожђе?... Мјесто се налазило, а и данас се налази на врху потпетице италијанске чизме, на Отрантским вратима Јадранског мора. Нешто ниже од мјеста гдје би била замишљена Ахилова тетива. Околина је била медитеранска са скромним виноградима и масленицима. Дјеца су то љето проводила прилично безбрижно, скромно се хранећи, углавном локалним воћем и зобеном кашом.

Често би на риви пратили рибаре како чисте рибу, а ону ситнију бацају иза леђа на обалу, те су се дјеца из дома, више у игри, са мачкама из пристаништа, натезали око тог улова.

Почели су у том периоду стидљиво, а касније све чешће да стижу „Рузвелтови пакети”, у којима су уредно пакована јаја у праху, конзерве рибе, дуван, сапун, млијeko у праху, конзерве говедине и понека чоколада, производ који је већина присутних сирочића први пут у животу видјела и пробала. У јесен би дјечак, са још неколицином дјечака његовог узраста, савезничким војницима доносио зрело грожђе у замјену за цигарете „честерфилд”. Била је ту и ратна болница, те је трампа са рањеницима савршено функционисала. Локални сељаци су се жалили управнику, али никада нико није ухваћен на дјелу.

Дјечак је знао сјести на стијене које су се издизале високо изнад мора и волио посматрати јата галебова или ескадриле савезничких бомбардера, који свакодневно с мора, из правца грчког острва Крфа, надлијећу копно, а свој смртоносни товар испуштају негдје сјеверно, дубоко у унутрашњости територије... Понекад му се чинило да се чују потмуле детонације са сјевера из далеке Монте Касине, чија се битка коначно и одавно стишала, а савезничке трупе се полако пењале уз сару италијанске чизме.

Некако брзо дошла је и дубока јесен, помало хладна сувомраза и гладна. Ланч пакети су бивали све рјеђи, како се војска са логистиком кретала на сјевер. Понека сланина у танким тракама, сушено воће и млијeko у праху. Црни хљеб са дебелом кором пекли су локални сељани и доносили у дрвеним кошарама, али то је бивало све рјеђе, једном недјељно. Умјесто тога кувала се пиринчана каша са макаронима и кромпиром и по којом мрквом и листом зеља. Макарене су стизале са сјевера и биле разних облика, а углавном сличног укуса, без јаја, поприлично бљутаве. Понекад кувана риба или овчетина, која је надалеко ширила специфичан мирис, готове посне чорбе од блитве, кромпира и бунарске воде.

Дјечак се у овим гладним временима сјетио села, покојне матере и топле варенике, коју је уз сласт знао попити. И као

мали прибјегавао би дјечијим несташлуцима, па би док га мајка не гледа ражевом сламком пробио скоруп, који се знао у дебелом слоју ухватити на тек свареном млијеку. Сркао би га тако врућег, док га матер не би потјерала. Понекад би успијевао скоро све попити, а скоруп би чврсто стајао ухваћен по ободу суда, и тако се уопште није примијетило да млијеко фали, до саме вечери, када би мајка надигла ларму, а отац га извученим ременом добро испрашио по туру, док су млађи брат и сестре плакали. Не зна се да ли због попијене варенике или страха да и њих отац не казни у свој тој љутњи. Али исплатило се, помислио би у тим тешким тренуцима, док га је отац пресавијеног преко кољена млатио, кад би му се умјесто плача на лицу појавио скривени осмијех.

Сјетио се 1941. када су сви преживјели сељани од усташке каме побјегли у планину, а стока остала везана и непомузена.

Боравили су скривени у пећинама, све док им италијански војници поруком преко дјечака нису гарантовали безбједан повратак у куће, или у оно што је од имања остало. Силазио би ноћу сам у село и циједио набрекла вимена непомузених крава, које су болно јечале, из чијих отеклих сиса је млијеко само цурило и у плавичастој свјетлости ноћи нестварно испаравало. Знао би тада врућ млаз из савијене сисе шприцнути себи право у уста и поново осјетити ту сласт и снагу топлог млијека. Помузено млијеко носио је нејачи у планину, а тај слаткасти укус дуго му се мијешао и лијепио са пљувачком у устима. И данас га се сјетио, кад је први пут у животу од жућкасто-бијелог праха налик брашну са бунарском водом умутио млијеко у праху добијено из савезничке војне болнице.

Дјеца су оскудијевала у гардероби, углавном су то рите испране по ко зна који пут у води из чатрње, слане и понекад ушљиве, зашугављене. Биле су то чудне комбинације, креације школских капутића, сеоских народних ношњи и војничких униформи. Дјечак је на себи имао плаве панталоне од жеље-

зничке униформе Краљевине Југославије, испрану морнарску мајицу и маслинасту војничку кошуљу од ко зна које војске, кошуљу, која му је сезала скоро до кољена. Дјеци која су ишла у село у набавку, управник је давао кратки тегет морнарски капут са дворедним копчањем, који је на себи имао пар жутих дугмади са утиснутим сидром и неколико скоро непримјетних рупа од мољаца. На ошишаним главама носили су и тророгу партизанску капу без петокраке. Тако су бар на нешто личила, а и да се не смрзну. Иако је ово Медитеран, хладни вјетрови са оба мора брисали су преко те територије.

Дјеца су у конобама задруге пронашла бицикл без гума, и они старији су били упорни да науче одржавати равнотежу. Прећутно им је Иван васпитач давао подршку. У тим тренуцима подизали су несносну ларму и буку, док су се металне фелне кривиле и лупале низ камене плочнике.

Они нешто старији покушавали су да балансирају, а млађи су галамили и трчали поред њих. Падања су била редовна и неминовна, повреде лактова, кољена, носева и зуба. Али упорност се појединцима исплатила. Тог љета 1944. на путу ка Лећеу дјечак је научио возити на два точка. Додуше и прије рата је ослањајући се на једну педалу стојећи на њој балансирао бициклом свог комшије, који је радио као скретничар на жељезници.

Брзо и непримјетно у зидове старог здања у облику млаких сјенки почела је да се увлачи дуга ратна јесен у егзилу. Дјеца су се редовно купала у мору, па им је кожа била прошарана сланим лишајевима, потамњела од сунца и испуцала од вјетра... Те јесени сви су изгледали препланули као мали Арапи. Само понеки плавокоси клинац био би румен и пјегав по лицу. И дјечак је био такав, помало риђ. У ствари већи дио времена сирочићи су били ошишани на нулу, па су им уши долазиле до изражаја.

Кад би им коса кренула расти, нова и оштра, могло се тек наслутити какве је боје. Руке су им биле грубе и жуљевите од

рада у винограду, као у одраслих сељана. Море се полако хладило, дан бивао краћи, а хладни вјетрови са сјевера брисали су апулијску пету. Подизали би „пијавице” и са њима сасушене гомилице ријетке траве и прашину. Октобар је доносио кишу и облаке, а новембар хладан вјетар.

А тих дана у једном таквом невремену негдје изнад Сицилије оборен је амерички бомбардер Б-17 „Flying Fortress”, Летећа тврђава. Три члана посаде су преживјела и с падобранима пали тик уз море на обали према Сицилији. Покупили су их локални рибари. Четвртог никада нису пронашли. Не знају ни како, ни ко их је срушио. У Средоземљу је било њемачких крстарица и подморница са изузетно нервозном посадом.

На путу за централну савезничку болницу у Лећеу камион који је превозио оборене пилоте покварио се баш испред дома за ратну сирочад. И не само да је прокувао мотор, већ је напросто издахнуо уз два накашљаја.

Дјечак је био први који им је притрчао, било је рано јутро, хладно и магловито. На себи је имао исцијепани вунени џемпер, којег су сви користили док су на ноћном дежурству. Пилоте је, онако ћутке, понудио парчетом неког тврдог, али баш тврдог сира, налик пармезану и плетеним балоном јаког црног вина „Negroamaro”, које је неко од сељана донио васпитачима, али они то никада нису конзумирали или скоро никада. Један од пилота, са руком замотаном у завоје, пришао је дјечаку и на енглеском са америчким акцентом затражио воду, пруживши другом здравом руком дјечаку метални канистер. Дјечак је мимику схватио и трком отишао да га напуни водом. Али... чудна језа прострујала је тог тренутка кроз његово тијело... За то вријеме авијатичари су сјели на клупу испод два висока чемпреса и старог стабла смокве. Пробали су вино и били одушевљени. Јачина је била изненађујућа. Опорост танина скупљала је усне, име му је само говорило „Црно горко”. Кренуо је смијех и знак одобравања са подигнутим палцем у правцу дјечака који

се управо враћао са пуним канистером воде. Преузео га је најмањи међу њима, вјероватно возач камиона, јер имао је сасвим другачију униформу од остале тројице. Он једини није пробао то јако црно вино. Дјечак се тресао од неке чудне грознице, било је хладно, али не као на континенту у то доба, када би знао и снијег већ да падне. Апулија не зна за такву зиму, али дјечак се ипак тресао, био је врућ, као кад је '42. преболовао трбушни тифус; преживио је већ једном у животу сличну ако не и много озбиљнију грозницу. Ова се појавила некако нагло током ноћи, пред саму зору. Најкомуникативнији међу пилотима био је лијепа црнокоси младић са повријеђеном руком. Пришао је дјечаку и огрнуо га својом кожном пилотском јакном, која је изнутра била постављена бијелим крзном. Дјечак је скоро нестао испод ње, висила му је практично до кољена.

Била је од сјајне и тамнобраон чврсте, а мекане коже. Док су се други покушали нашалити нудећи га вином, црнокоси пилот га је помиловао по глави и повео до клупе да сједне, ту поред њих.

Возач је све вријеме, насувши скоро цијели канистер воде у жедни хладњак, покушавао безуспјешно да стартује мотор камиона, који више није ни кашљуцао, био је готово уништен. „GMC pick up”, популарни „спарки” више није могао ни заврглати. Ови камиони су били популарни тих ратних четрдесетих, а наша сирочад их је називала „џемсовима”, ваљда нека изведеница од скраћенице: „General Motors”, прилагођена нашем језику.

Дјечак је имао високу температуру, неку чудну грозницу, па му тог тренутка није падало на памет да тражи цигарету или било шта друго. Та немоћ кренула је некако изненада без најаве. Сједио је ту поред њих, нијемо их посматрао и испуцалим уснама непримјетно мрдао, иако су га тог трена ужасно пекле, а грло зарибало, суво и болно, као умирући мотор камиона, врућ и сув.

Чудно, али претходно вече био је потпуно здрав, грозница га је нагло обузимала баш у тим моментима када је и мотор савезничког војног камиона пружао посљедње трзаје. „Destiny” (судбина), рекли би Енглези, да баш ту и баш тада камион на просто издахне. И да се баш ту и баш тада дјечаку јави та не обична и изненадна грозница.

Скупио је толико снаге да им донесе воду и понуди их твр-дим сиром и вином.

У тим тренуцима будио се нови зимски дан, дјеца су излазила на двориште и уносила исјецкане остатке старе маслине да би се подложила заједничка пећ. Неколицина је загледала савезнички војни камион. Маестро је понудио гостопримство случајним путницима, а Иван је то са неком лакоћом преводио. Дјечака су смјестили у једну од соба, онако умотаног у пилотску јакну. Соба је била на спрату са погледом на море, са погледом којег је само дијелом заклањало омање стабло агаве и које је укосо никло из самог камена. Онако дијагонално заклањало би потпуни поглед на небо и море под њим. У једном моменту дјечак је покушао вратити црнокосом пилоту његову авијатичарску јакну, али овај је то истог тренутка одбио. Једна дјевојчица му је приредила облоге од винског сирћета, и већ сљедећег дана било му је боље. Мистериозна грозница се повукла некако нагло, као што се и појавила. Изненадни гости исто тако су изненада и нестали током сљедећег јутра, а покварени камион је остао у дну дворишта прихватилишта. Остао је у сјенци као доказ да све ово није био сан.

Дјечак је загледао пилотску јакну са пуно копчи, у полу-тама собе у којој је лежао. Као да је била чаробна, љековита, као да је управо она извукла сву ту немоћ из његовог исцрпљеног тијела и удахнула му нову снагу.

На моменат му се чинило да све сања, и пилоте и покварени камион и пилотску јакну... али, сутрадан њих више није било, а он је чврсто стезао фину кожу авијатичарске јакне и тек

на моменте био свјестан да то није био сан, да је заиста стварност и да је то сада његова само његова јакна, коју му нико неће одузети... Загледајући џепове и копче на рукавима поглед му се заустави на некој слици и словима на леђима јакне. Пришао је прозору како би јасније разазнао слику дугоноге црвенокосе љепотице окренуте леђима и са заводљивим погледом преко рамена. Слика је исијавала преко цијелих леђа јакне. Љепотица изразито црвене дуге косе, са уредним благо валовитим локнама у дугој хаљини. Великим, необично стилизованим словима изнад нашивеног цртежа преко цијелих леђа у предјелу плећки, исто тако нашивеним словима писало је име чувене глумице Рите Хејворт, а испод њених ногу на високим потпетицама писало је „ОН МУ ВАБУ!” За дјечака је ово било нешто посебно. Таква љепота, глумица, која је сада само његова. Дјечак се са свим тим, том љепотом и гламуром сусретао први пут, као да је некада и негдје ипак чуо за ријеч корзет, старлет, кабаре. Од Маестра и Ивана сигурно не, али као да је некада и негдје од њих чуо ријеч мјузикл... И тако поче да машта, да се ноћу буди у грозници еротских снова, стискајући моћну авијатичарску јакну милујући облине холивудске диве, не би ли се још једном увјерио да то није сан, док је испред њега заносно плесала чувена Рита, а он својом дјечачком руком миловао њену путену кожу. Ујутро када је отворио очи два пута је погледао у двориште, увјеривши се да је у дну заиста паркиран покварени савезнички камион.

Плашио се да ће му неко од старијих, или неко од васпитача одузети добијени поклон, отети црвенокосу љепотицу... али није. Страх је био основан, али нико то није желио да уради, као да су знали да је судбински баш њему намијењена. На џепу са предње стране јакне писало је, прошивено жутиим свиленкасто сјајним концем, „US AIR FORCE”, неки број и име Ренди Овен. Да ли је то име црноког пилота завијене руке?

* * *

Прољеће 1945. Ратна сирочад напуштала су „пету италијанске чизме”. Заувијек су напуштали винограде Санта Тезарее, масленике Отранта и овај пут војним камионима пролазили кроз Леће, симпатичан град у копну, којег при доласку нису ни примијетили. Били су старији скоро двије године и у замагљеном аутобусу, можда оном истом са којим су дошли. Ишли су у непознато, даље од рата. Овај повратак је био организован, а рат још није био готов.

Дјечак је упорно стискао своју пилотску јакну и несвјесно гужвао кожу и слику америчке љепотице на леђима. Ђузепе би му стално додавао: „Bella Regazza!” Већ му је боље пристајала и није се више плашио да ће му је неко узети, била је само његова, била је дио њега. Па ни непознати амерички авијатичар по имену Ренди Овен то сигурно неће учинити, иако је сада ту негдје близу, у савезничкој војној болници у Лећеу или је већ одавно излијечен, па пилотира у неком авиону који баца хуманитарну помоћ југословенским партизанима? Можда се сретну на Вису? Можда се препознају? Које више припада Рита ватреноцрвене косе? Дјечак није имао прилику да му захвали, а волио би. Са овим поклоном на себи, прекривши сиротињске рите и са Ритом на леђима, ко му је шта могао? Нико није био поноснији, устрепталији и срећнији.

Сад је већ знао добро да плива, лови рибу, попне се на најистуренију грану маслине, да вози бицикл... краде дефанзивне бомбе, и да пуца из италијанске пушке са дугом цијеви. Одрастао је. Знао је шта је Апулија, „каamel” без филтера, „riccolo bambino”, усољена срдела, како да се не прекувају макароне. Знао је уснама да имитира звук дизел мотора, успорени рад клипова рибарских трабакула, па звук када исти ти мотори убрзавају и излазе на отворено море, да помало неспретно дува у Хонер усну хармонику. Научио је Барба Стипанову пјесму...

*„Avanti o popolo, alla riscossa
Bandiera rossa, bandiera rossa
Avanti o popolo, alla riscossa
Bandiera rossa trionferà”...*

Поново ће видјети луку Бриндизи, већ зна шта га тамо очекује. Међутим, само су прошли кроз њу и наставили пут прашњавом цестом ка већој и чувенијој луци Бари.

Са риве ове велике луке испратиће их домаћини Италијани, овај пут у бродове за острво Вис. У луци је било много народа, дјеце из избјеглиштва, рањених савезника, италијанских партизана у морнарским мајицама са црвеним марамима око врата, и са береткама на глави. Било је ту и тророгих партизанских капа и поморских капетанских. На самој обали, поред ливеног стуба са големом алком за везивање великих бродова сједио је непомично у дрвеној столици старац у црном чојаном одијелу и са црним шеширом широког обода. Сједио је непомично и гледао према пучини у правцу далматинских острва. Када му је дјечак пришао, видио је да је то господин са уредном бијелом брадицом, бледуњаве наборане коже на којој су се оцртавале и најситније модре жилице, испод округлих металних наочара. Поред њега су стајала два бунта књига везаних јутаним конопом и дрвени оковани кофер на којем је сједила она иста дјевојка са плетеницама. Али овај пут у правој партизанској униформи са кратком блузом британске војске и тророгом капом партизанком. Он бијаше огрнут ћебетом иако више није било хладно. Било је то топло прољећно поподне и био је то стари пјесник Владимир Назор који се такође враћао у домовину.

Погледао је дјечака, благо се насмијешивши. У рукама је имао стару књигу коју му је ћутке понудио. Дјечак пружи руку, некако опчињен ауторитетом старца који се осјећао у његовом присуству, и прихвати књигу. Прије него ју је угурао у велики

унутрашњи џеп моћне пилотске јакне, коју је поносно носио, погледао је наслов књиге на којем је писало: „Miguel De Cervantes – DON KIHOT”. Већ је од учитеља чуо за ово чувено дјело и овог шпанског писца. Срдачно је захвалио старом пјеснику, остао ту поред њега још који трен, опчињен тренутком и ситуацијом, са погледима упртим у истом правцу. „Требаш је прочитати, сине. Ништа ти друго нећу рећи, јер све ту пише, треба хтјети и треба смјети ићи даље и бити храбар, живот је пред тобом!”

Старог пјесника никада више није видио, јер старац је на броду смјештен у посебну кабину. Ту на том доку луке Бари растали су се посљедњи пут. Иако се нису познавали и имали тако кратак контакт, дјечак је дуго памтио тај сусрет.

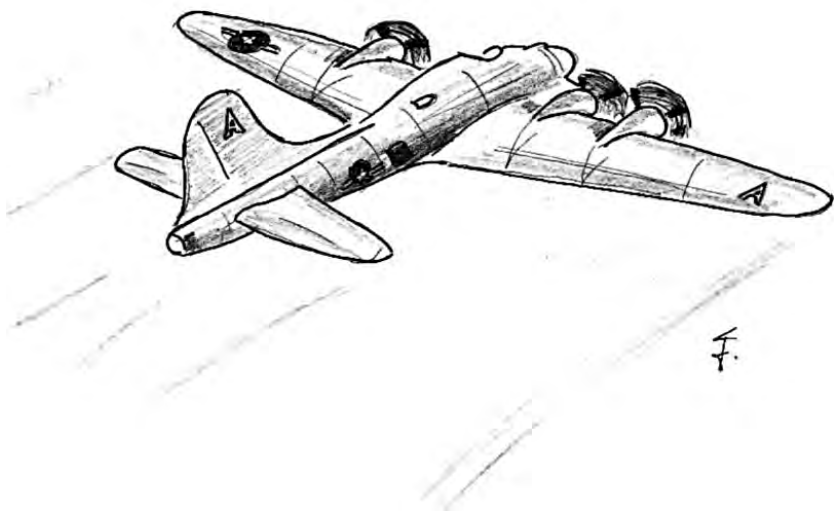
Кренули су у сумрак ка Вису, пловили су под окриљем ноћи. Опасност је вребала од нервозних њемачких подморница које су улазиле кроз Отрантска врата и слале своја смртоносна торпеда директно у луке с обје стране Јадрана.

Јадранска острва и градови дуж далматинске обале већ су били ослобођени од Нијемаца и усташа, још током претходне јесени као и већи дио унутрашњости.

На пловидби Вис – Сплит сједећег дана било је облачно, росила је слаба киша, море вјетровито и немирно. Неке ствари су се понављале, али сиротани су већ имали једно такво искуство, па су се пропињали на прстима да своју мучнину олакшају у мору преко ограде брода. Овај пут радило се о нешто већем, старом и зарђалом трговачком броду. Дјечак је све вријеме провео на прамцу огрнут пилотском јакном, док га је ледени вјетар шибао по лицу. Стајао је гордо и усправно и чинио се некако великим. Гријала га је и необична књига у његовим њедрима. У једном тренутку вјетар је тако јако задувао да га је скоро бацио у море. Успио је да се ухвати за ограду, али је кожна пилотска јакна некако склизнула са леђа, подигла се на моменат ка небу и плуснула у море. Тог тренутка видљивост је била смањена. Зачу се сирена за узбуну са капетанског моста.

Одрасли су по палуби прикупљали дјецу измрцварену повраћањем и смјештали их у унутрашњост брода. И тог трена брод је угасио моторе, жестоко се љуљајући на страшним и тешким таласима. Неко је гласно викао: „Човик у мору, човик у мору!” Дјечак се непомично држао за ограду и избезумљено посматрао холивудску љепотицу на пилотској јакни, како плута на површини мора. Њена се крзнена унутрашњост полако натапала водом и скоро је кренула да тоне. Стварно је изгледало као нешто живо на површини мора. Један од морнара грубо је повукао дјечака, одвојио га од ограде и дугачким остима-чакљам покушавао закачити тај „живи предмет” у води. Успио је и тешком муком извукао јакну која је тако натопљена тежила много више, а већ је са двије трећине била испод површине немирног мора. Чак се на једном мјесту распарала, као да се закачила на морску хрид... Кад су видјели да то није човјек, бацили су је онако љутито, мокру и тешку међу старе конопе. А можда и нису. Можда је остала мокра и распарана на некој оштрој хриди... Мотори су се поново упалили, а врло брзо на хоризонту су се указала прва стјеновита острва. Иако је видљивост била тако мала, пловили су близу њих, па се чинило да ће се сваког часа насукати и просути своју утробу на оштре стијене уз обалу. Пилотску јакну вјетар је нагло сушио, а слана морска вода је скорила попут коре дрвета. Некако се скупила, издеформисала, уштиркала, као комад изувијаног лима. Ето... и црвенкоса америчка љепотица Рита Хејворт је накратко осјетила чари Медитерана, док је Санчо Панса, који је у тим тренуцима „ронио” испод површине мора, у потпуности осјетио суровост велике воде.

Јадран у тим моментима није био ни плав ни гостољубив ни привлачан. Убрзо је капетан преко мегафона обавијестио о уласку у сплитски акваторијум. Ситна киша која их је пратила све вријеме пута се стишала, али је бура дувала несмањеном жестином, облаци су се разилазили и небо је ипак поплавило.

Дјечак се онако промрзао скупио у конопе на палуби, док је поред њега била неупотребљива, мокра, згужвана и скорена пилотска јакна. Или је он то само замишљао.

Слушао је како одрасли вичу: „Ево га били Сплит, еее а сад је црвени!” И из те даљине скоро да су се видјеле црвене заставе слободе, које су се вијориле на вјетру.

Дјечаку се на тренутак учинило да испод површине мора види нешто црно и дугачко налик великом киту, али непомично. Прошли су преко те црне сјенке под водом, удаљени непуну наутичку миљу од копна. И само што су пристали на сплитску риву, огромна експлозија је продрмала цијелу луку. Двије страшне детонације, једна за другом у кратком размаку учиниле су такву панику, да се искрцавање хаотично и брзо обавило. Дјечака је неко међу посљедњима подигао и гурао испред себе са осталом чељади и њиховим ритама. Дјечак је међу посљедњима без икаквог завежљаја и у ритама сишао низ мост на риву.

Пилотска јакна остала је тамо негдје на смотаним конопима, скорена и скврчена од соли и воде. Рита Хејворт остала је заувјек на том броду, као странкиња без путних исправа, која не може да се искрца у непознатој луци. Остала је у друштву наивног Дон Кихота и његових вјетрењача. Дјечак ће тек неку годину касније поново доћи у посјед ове књиге, када ће је коначно и прочитати.

Паника узрокована експлозијама није се стишавала. Одрасли су дјецу брзо склањали са риве која је горјела. Свуда наоколо било је разбацаних угљенисаних дасака, разбијеног стакла, комада камења, откинутих од углачаних плоча пристаништа, крви и остатака људских тијела. Удар је био у близини зграде лучке капетаније и било је цивилних жртава. Била су то два торпеда са неоткривене њемачке подморнице, пуштена у агонији право у луку у углачани камен и месо! Ето, ко је био онај „кит”, виђен под водом.

Сплит је тог момента стварно био црвен и слободан, а тај дјечак... био је мој отац!

КАД СУ ЖЕНЕ НОСИЛЕ ШЕШИРЕ

ПРВА ПРИЧА

Алмасина прича

У полутами подрума зграде у којој сам живио, једва да разазнајем лица људи који сједе наоколу. Сједиле су ту старије жене, неколико мушкараца, понеко дијете у мајчином наручју. Жене су чврсто стискале дјецу, оне старије чврсто су држале своје торбице у које су у паници вјероватно потрпале неке важне ствари, документа, новац и накит. А најчешће и ништа од тога. Била је ратна 1992. година, 28. јун, Видовдан, али то наглас нисам смио изговорити.

На локалном радију, после је оглашавања узбуне, услиједила је информација о преименовању до тада Принциповог моста у мост Франца Фердинанда. О жељи власти и наводно већег броја грађана да се некадашња Латинска ћуприја, па мост Гаврила Принципа од сада зове мостом Франца Фердинанда, великог „пријатеља” босанско-херцеговачког народа и жртве неког гоље, гимназијалца из Грахова. Кренуло је искривљавање историје.

Баш на данашњи дан, годишњице сарајевског атентата. „Гнусног чина једног терористе”, како се то тада, па и сада по махали приповиједало.

По најновијем, ако се кратко описивао овај историјски догађај, за неке је ОН био херој, а за оне друге и треће управо то,

терориста! Са радија су пљуштале информације. Низане су глупости о томе како су надвојвода Фердинанд и његова супруга Софија Хотек, војвоткиња од Хоенберга, тада најважнији гости из Монархије Хабзбург, били добродошли гости Босне и Херцеговине, која је и те како била у саставу те исте царевине. Какви црни пријатељи, помислио сам у себи. У Босни се никад није било начисто да ли је неко ослободилац или окупатор. Па и окупатор, што ти неку цивилизацију, технологију, индустрију и културу пругом прогура кроз босанске врлети довозећи их из Беча, дође као неки пријатељ.

Кад су то слуга и бан, коњушар и гроф били пријатељи? Зашто је било увријежено мишљење да је та мала и учмала балканска земља, тада већ дуги низ година колонија велике царевине, била толико важна монархији? Прикљештена интересима Беча и заоставштином Отоманског царства, стајала је ту на балканској вјетрометини. Како је то пријатељство, у глави народа исказано кроз пруге и струју, својим гнусним чином прекинуо један малољетни младобосанац нахушкан од оних с друге стране Дрине. Најједноставније је поједноставити причу. Отпор хегемонији кроз романтичарски револуционарни покрет и тежњи јужнословенских народа ка уједињењу једноставно су сведени на тероризам. Ни име му тада, а ни сада на Видовдан 1992. нису изговарали, а био је то наравно бунтовни и несрећни Гаврило Принцип.

И сваки пут када би се огласила сирена за узбуну, или се изненада чуле детонације, силазило се у подрум. Понекад са паником и грајом дјецe или гунђањем и псовкама старијих, а често и тихим табанањем са спратова.

Био је то већ четврти мјесец рата и сви су заузимали иста, нека своја мјеста, и они по рововима и ови по склоништима, углавном испред властитих шупица. Неко је носио ћебе за не дај Боже, бојећи се још једног подлог непријатеља, који је владао овим крајевима – промаје! Већина је уз себе стискала те своје,

већ препознатљиве торбице и несесере. Комшиници са приземља Алмаса, једној старијој нани, било је у тим тренуцима најближе да се спусти низ басамаче, обичавала је тако рећи, јер како је она живјела на приземљу зграде, подрум јој је био најближи. Стално је са собом носила повећу лимену кутију, стару можда колико и она, већ потпуно изблиједјелог натписа – „UNION DESERT KRAŠ ZAGREB”. Кутију коју је на мјестима већ одавно начела рђа, налик оним истим лименим кутијама у којима су наше мајке и баке држале игле, конце, дугмад или писма и старе фотографије. У та нека давна времена то су биле ексклузивне ризнице свакојакних бомбона, слаткиша и чоколадних бомбоњера. Ко зна одакле та кутија комшиници Алмаса? Колико је стара? Шта ли је госпођа Алмаса држала у својој, чврсто је стискајући уз своје скуте? И што јој је била толико важна? А сигурно да новац и накит не би држала у нечему таквом.

Алмаса је била пристодушна женица у раним седамдесетим. Родом са Седреника, једног од обронака сарајевске чаршије. Ниска растом, нешто пунија, увијек у дугачкој сукњи живописних боја, дречаво свиленој блузи лила боје, воденкасто блиједе коже и неспретно размазаног руменила. Увијек каном бордо-наранџасто офарбане косе, учвршћене рајфом.

Тих дана је та наранџаста бивала све бљеђа, пробијала по раздјељку на глави неким свјетлијим, жућкастим тоном. Уз само тјеме већ добро проријеђене косе, до тада вјешто скриване, пробијале су сиједе власи.

У граду није било скоро ничега, па ни кане, којом су вијековима жене фарбале косу или чиниле ритуалне тетоваже. Није било ни много важнијих ствари, воде, струје, брашна, уља..., осим код појединаца, шверцера.

Успореним ходом Алмаса се спуштала у подрум. Чинила је то сваки дан више пута. Чим би чула неку информацију на радију или од добро обавијештених и доконих комшиница из сусједног улаза. Оне су наравно знале све, па и коју диоптрију

носи Бутрос Бутрос Гали. Златног накита, минђуша, ланчића, прстења и наруквица није јој недостајало. И кад год би силазила низ степениште, чуло се звецкање тог накита на њој и по томе смо знали да стиже и она, нана са приземља. Као да је све што је од злата имала ставила на себе, да би сачувала, или једноставно показала. Мада за показивање времена нису била. Интензитет том звецкању, поготово наруквица, појачавало је њихово ударање и гребање о лимену кутију која је увијек и у свакој прилици била уз њу. Није јој избивала из руку. Наравно ми млађи и нисмо баш имали жељу да боравимо дуго у подруму са ђутурумима. Али, ако не сиђеш као и сви остали, поготово ми Срби, бивали бисмо осумњичени да смо доушници и снајперисти „оних са брада”. И то осуђени од истих оних алапача из комшилука, а и понеке из нашег окружења, истих оних „Радио Милева”, у овом случају радио Мунира које знају све, па и који број чизама носи генерал УНПРОФОР-а Мекензи. Било је то вријеме оскудне мобилизације и разних дезинформација, лажи и доконих наглабања.

Једног раног поподнева, једног од тих и таквих, судбина је тако хтјела да Алмаса сједне баш поред мене, држећи у руци ту своју чувену, и некако тајанствену лимену кутију. Носила је са лакоћом ту кутију, као да је празна. Нервозно је миловала поклопац, несвјесно га гребући прстењем. Тог дана започела је тихо своју причу:

„Сине..., ову кутију сам наслиједила од своје матере, коју једва да памтим. Била је права љепотица из беговске куће. Моја мајка добро памти онај рат, онај Велики, прије прошлог, оног другог, којег памтим и ја. Од прољећа 1914. махала се спрема за велики дочек, а по новинама су се писале свакојаке вијести. Од апса неподобних и непријатеља Царевине, до трпања у бајбок махалских хајвана, фукара и џепароша. Било је ту и вијести из свијета, како се конструисао у Њемачкој неки ауто 'даимлер', а у Чешкој 'шкодилка'.

А комшија Аго, трговац из Логавине, донио је из Београда, испод тканог ћебета на својим коњима, неке новине које су се звале „Балкански рат”.

Крио их је од жандара и самога себе. Цаба кад у махали нико није знао читати, скоро нико, причала ми мати моја. А она била млада, гиздава, бабо јој подарио учитеља из Медресе, неког меш чини младог Хафиза из Травника. И тако моја мати знаде читати и писати, па ћуш, беговска кућа па да не зна...”

Слушам нану како лагано везе своју причу, слушам, а све ми некако... Мислим на то са босанским беговима...

„Јаа кол’ко их је било”, наставља Алмаса, „од Почитеља до Вишеграда, Сијерчића, Гавранкапетановића, јах сине мој, па и мој рахметли бабо Хоџић међу њима. Мати ми Рамиза тог прољећа спремала приредбу са дјевојкама из махале за долазак оног престолонаследника из Беча, што га онај несретник Гавро уби ко шћене. Причала мени моја мати Рамиза...”

Пажљиво је слушајући неки детаљи ми се нису уклапали у њену причу. Муслиманска традиција, бар у то вријеме, није дозвољавала баш тако јавно приказивање своје женске чељад. Постојала су строга правила и традиција у комуникацији и њеном начину према хришћанском и јеврејском комшилуку. Наравно, дјеца су свугдје иста, жељна игре и дружења. Док су се мушка несметано играла по калдрми, женска су умотана шамијом, углавном с ибриком у руци, ишла по воду до јавне чесме, и то су практично једине прилике за остваривање неког контакта са јавности, неке комуникације.

А Алмаса је наставила у истом тону: „И прича мени моја мати. Ћери моја, да знаш само како смо у севдаху венуле и коло босанско играле, ко горске виле, среће ми моје. Долази нам ЦАР, ваља пред њим и ханумом му коло заиграти. Тад је веле био градоначелник неки Фехим ефендија Чурчић, лично се мом баби повјерио да набави што љепших ћилима за дочек, макар његови хамали у Стамбол ишли по њих. И вели њему Фехим:

Тери спреми да му коло заиграју најљепше што знаду! И да ћилиме разастремо под ноге хануме му војвоткиње Софије.” Оћу Фехимага, вели њему мој рахметли бабо, набавићу макар у Стамбол аман, лично по њих ишó! Сестре моје матере Рамизе, биле су млађе коју годину од ње, али нешто болешљиве ваздан, сушица безбели.

Нису је ни пратиле у припремама за дочек. Умрле су јаднице једна за другом, већ друге зиме великог рата.

И тако развеза се Алмаса, а прича ми постаде у свој тој доколици некако интересантна.

Да је баш из беговске куће некако ми не иде, ал’ ајде интересно прича. Тај свијет беговски, та муслиманска аристократија покупила је у том вакту и нешто од европске господе, достојанства и држања. Није да се баш тако кинђуре, помислим у себи, ал’ ајде... некако је постало модерно, па смо сви одједном аге и бегови. А гдје онда нестала она пристодушна раја из Андрићевих књига? Дошó земан да се пљује по њему и њима.

Скупише се сад већ и друге комшије, није их тога дана било много. Неки су се инатили у својим становима. Њих неколико сједоше ту поред нас, а Алмаса настави: „Људи, куд ће овај белај? Хоћемо ли живе главе осванут’? Само да ми је шћер и унуке у Њемачку испратити, а зет ће остати са мном и мојим чоком. Стар ми је болан чоек, ено га не диже се са сећије. Неће ни у подрум, само увија једну за другом и пуши, а зет му дуван некако набави, срећа те је радио у Фабрици дувана, зна људе...”

Тога дана остасмо у подруму до дубоко у ноћ. Грмјело је са свих страна. Ил’ су Срби славили Видовдан, па пијани мало запуцали, ил’ су неке провокације из чаршије?

„Алмаса, бона, шта би с матером?” упита једна од комшиница, а она настави као да се то јуче све издешавало, а не прије 78 година.

„... Ја сам се родила ’20, двије године последије онога рата. Матер га је моја добро упамтила. А пред рат бијаше цура гиздава,

бабо је за дочек спремô тог војводе Фердинанда” – поче нана да се понавља.” Напокон је дошô и тај дан, сав се Шехер на ноге дигô. Жандари по махали посљедње ’ајване гонили. А ми цуре – каже мајка Рамиза, низ басамаке, па у чаршију, све у ношњи и новим шамијама од дамаске свиле, и свјеже зумбуле у вијенце везивали да поклонимо госпођи Софији. Пред Вијећницом је већ био одбор за дочек. Градоначелник Фехим ефендија Чурчић са својом свитом. Кажу, био се сав некако смео од те фуртутме. Војске на коњима посвуда, а ми младе, једре, па низ Седреник окренусмо. Ваља стићи на вријеме, вели мати моја”. Ту Алмаса мало застаде, дубоко уздахну, а ону лимену кутију опет крену стезати и прстењем по поклопцу гребати.

„Ееее, боже мој, кад је то било бирвактиле. А махалски макадам некако блатњав, прије који дан прошла туда војска аустријска на коњима и босанска чељад у аустроугарским униформама, пјешке вукући топове по блату, па сав тај глиб навукоше на пут, кроз горе од Вишеградске капије. Маневре неке биле, тако веле, војвода их лично гледô кроз накав дурбин. Сад се мати моја и остале дјевојке уплашише да нануле не укаљају, а видиће их цар, није баш цар него тај, што веле надвојвода. Раја се већ окупила дуж Миљацке пљешћу и вичу „Живио Фердинанд! Живио цар Фрањо!” а Франц још на Илици, а овај стари ђутурум Фрањо бол болује у старости својој на двору бечкоме. Мати је с цурама требала сићи до безистана Гази Хусрев-беговога и ту док су званице у шетњи чаршијом, да предају цвијеће војвоткињи Софији, па и да јој коло заиграју. Тако је мом деди казивô Фехим ефендија, који дан раније. Такав је био план. И сишле оне некако низ клизаву махалу и пред Безистан стигле, а ту била све фина дјеца беговска. Дочекô их материн учитељ Ахмо из Травника, све са сазом у руци, а и оне даире понијеле. Свира музика лимена, мало валцер за танцање, мало она војна што војска ступа. Мајка ми причала, било ту оне богате чивутске и трговачке дјеце, све са поклонима у

руци. И жена лијепо обучених и оних дамских шешира код Аустријанки, Швабица, Чехиња и Латинки. Свега је било. И свиле и кадифе. А ми се скупиле, вели мени мати, ту уза зид на самом улазу у Безистан. Учитељ нас постројио ко у медреси, а ми све поскакујемо и виркамо у магазу безистанску. А тамо свиле и ћилима свакојаких. По неке је бабо мој, а твој дедо сине, до Македоније ишô, безбели да се нађу ту. Свита се полако кретала по Чаршији, Софија се смије и све пипа оне ћилиме својим рукама у бијелим рукавицама са чипком до лаката. И дођоше они пред Безистан. Надвојвода крупан, бркат и некако јој не приличи због година. А она лијепа ко слика, права му прилика. Фердинанд изађе још некако висок с неком чудном капом, све перушке из ње ко водоскок вире, од ноја из Африке веле да су. Војвоткиња сва у бијелом и велики бијели шешир на глави јој бијаше. Мрежастом траком под брадом везаном, чинило је још више хлада. А на шеширу свиленкасти цвијет и црна мекана и пуфнаста перушка као фасцинатор, то ми шћер рекла да се тако некако зове”, додаде Алмаса. А мати ми је даље овако казивала. „Ми се дјевојке распоредисмо, било ту и јеврејске и католичке и православне дјеце по ношњама се могло разазнати. Ево их долазе! Већ смо сви у колу били, а звук саза калдрмом одзвањô. Баш је лијепа ова Софија, подвикну неко, а она се осмијехну као да разумије. Ми се поклонисмо дубоко и зумбуле јој предадосмо. Помилова ме свиленом руком по образу. Рече она нешто на њемачком Фердинанду и скину ону црну перушку са шешира и преда је мени, а ја у земљу да пропаднем све ме нека врућина обли, образи се заруменили. Фехим ефендија нешто прича, а чоек поред њега млад, преводи на њемачки. Само сам чула како вели да сам ја ћерка угледног трговца, и да им ова дјеца максуз селам пожељеше.

У свој тој гунгули и грозници што ме изненада савлада, ја се од узбуђења некако сметох. Кренем да трчим, не знам ни сама зашто. Као да ће ми тек добијен поклон неко отети. И све

уз Логавин сокак. Ту се једва некако смирим и нанулу сам успут изгубила, а црно китњасто перо шкакља ме у њедрима. Шамија ми од зноја мокра, плећи хладила. Већ сам скоро дошла до првих кућа на Михриводама, кад се чула пуцњава и вриска доље из града. Али то је тада још био почасни плотун, а не први покушај атентата. Ја сам већ била у авлији дајдинице Ханифе, пила сок од руже и полако долазећи себи са поносом показивала перушку, што ми госпођа Фердинандова дала. Тако ми је матер казивала.”

Алмаса нагло преста да прича, некако се озари у лицу и лупне пар пута кратко по лименој кутији што јој је стално у крилу била.

„Ту је!” вели. „Шта је ту, Алмаса?” „Ту је у кутији!” „Шта, бона, у кутији?” подвикну нестрпљиво једна од комшиница. „Аман, људи, ево видите. То је аманет моје покојне матере Рамизе.” И коначно отвори кутију, била је ту нека свилена трака, цвијет од чипке и црно перо Марабуа! „Јеботе!”, излети једном комшији, „дај да видим!” Извади Алмаса својом дрхтавом руком перо, право црно пуфнасто перо од Марабуа. „Јесте”, вели Алмаса, „то је перо из репа те птичурине, како велиш сине?” „Марабу!”, поновим. И дода ми га. Ваљда је хтјела рећи са шешира Софијиног. Насмијох се у себи при подлој и деструктивној помисли како би то био један врло скупоцјен суперпрашко.

„То ми је и унук рекао, Марабу!”, настави Алмаса, „а као да се кроз маглу сјећам да ми је и мати нешто тако изговорила. Марабу!”, понови Алмаса. Сва поносна што је њена фамилија кроз ову испричану причу постала дио историје и догађаја у њој. Некако важна. Као да је нескромно жељела рећи како су они, боже мој из беговске фамилије, били баш тако високо, скоро паравни гостима из царевине. Придавала је томе велики значај, а имала је и рашта. Матер јој је лично поклон од Софије примила?...

Перо је додуше било помало спарушено и оштећено, али достојанствено је испуњавало ту лимену кутију. Ту је изгледа

мировало скоро 80 година. У први мах нисам имао коментар, само сам климнуо главом, а у исти тај час протрнуо од узбуђења. Ипак ми није било свеједно кад сам га узео у руку, окретао и загледао, свјестан да у тим тренуцима држим дио историје. Алмаса је кутију онако отворену предала комшиници преко пута себе и тако је кутија у тишини и под свјетлом свијећа путовала из руке у руку.

Те вечери није било много комшија у подруму, само нас неколицина. Можда је то некако и боље, бити свједоком историје без много свједока. Ја сам био ваљда први који је перо држао у руци, опрезно га вратио у кутију гдје му је и мјесто ...

Вјеровано сам да је црно перо Марабуа, као и свилена трака и чипкасти цвијет дио креације, налик фасцинатору, и да је заиста била то аутентична креација са Софијиног шешира, али остатак приче навео ме је на размишљање. Некако сам осјећао да Алмаса говори истину, бар што се украса на Софијином шеширу тиче. Све остало могао би бити и плод маште. Моје теорије завјере стално су ме прогањале, па ево и сада. Ако је црно перо Марабуа заиста аутентично, а јесте, моје увјерење ме не вара. Како је оно стварно доспјело у ову лимену кутију породице Хоџић са Седреника? Шта се то дешавало са шеширом Софије Хотек? Од момента атентата, болничке мртвачнице, магацина команде града, преко окованог сандука са војном депешом послатом за Беч, до депоа бечког музеја? Било је довољно времена, мјеста и прилика да црно перо Марабуа, мистериозно или просто једноставно, нестане са војвоткињиног шешира, буде украдено, или спасено од налета фукаре...

Анегдота

Сјећам се, био сам пети разред основне школе кад је Булајић снимао римејк филма „Атентат у Сарајеву”. Озбиљна копродукција са Чесима и Нијемцима. Принципа је глумио

Ирфан Менсур, а ја сам био фасциниран његовом сличношћу са правим Гаврилом. Многе из моје школе ангажовали су као статисте за масовне сцене раје која еуфорично кличе Фердинанду. Нисам био те среће да учествујем на тим снимањима, јер било је љето и ферије и ко зна гдје сам тада био? Само знам да ми се сцена мучења младобосанаца, како их черече и ексере под нокте забијају, дубоко урезала у сјећање. Некако сам, као уосталом и сви из тога доба, саосјећао са њима. И све је то било још драматичније на великом платну кина „Дубровник”, гдје смо први пут ишли да га гледамо са разредом. Они млађи, кад се нису играли Шваба и партизана, или каубоја и Индијанаца, правили су свој атентат у Сарајеву. Најљепша дјевојчица наравно била је Софија.

За улогу Принципа, Чабриновића и Грабежа знали су се помарисати они највиспредији, па и покоју масницу фасовати. Нико није хтио бити генерал Потјорек, или смотани градоначелник ефендија Чурђић, а тек Фердинанд никако! А ми нешто старији клипани полемисали смо о томе ко је бољи Гаврило. Булајићев Ирфан Менсур или онај старији из '68. Фадила Хаџића којег је играо Предрог Финци...

Сјећам се једне анегдоте са снимања овог новијег, које сам пратио, али у њему нисам учествовао. Испричао ми је мој школски друг Миро.

Неки његов јаран имао је сенилног деду који је живио у једној од зграда на Обали војводе Степе (данас Обала Кулина бана). Зграде које су гледале на Миљацку, као и многи знаменити објекти у том низу од Вијећнице, Деспића куће, Народног позоришта, Поште... Али сва та фуртутма дешава се на потезу од Вјећнице, моста Тумурије, до тадашњег Принциповог моста, некада Латинске ћуприје, и на том потезу је и живио поминути деда.

Булајић је кажу био строг и напрасит редитељ. Знао је сатима да понавља сцену и да се хистерично дере на статисте

називајући их свакојаким рогатим створењима. Можда би био и дрскији да се није радило о копродукцији, па га је било стид пред гостима из Чешке. Снимала се једна од главних масовних сцена, када колона возила са свим званицама креће од Вијећнице низ Миљацку. Радило се о аутентичној локацији. Био је спаран љетни дан, окупљена маса статиста нервозно је цупкала уз ниски бедем на обали. Вруће и њима у оним историјским креацијама и одорама с почетка вијека. Поменути дедо, тад је био већ толико стар да је готово сигурно био свједок и учесник правог шпалира тог несрећног јуна 1914. Стајао је на свом прозору у пругастој пицами и махао маси на улици, при томе вичући пискутавим и промуклим гласом: „ЖИВИО ФЕРДИНАНД!” Кад је то видио Булајић желио га је смјестити у сцену. С обзиром на то да је стари онемоћао, оставиће га на том прозору. „Само му обуците неко одијело!”, добацио је Булајић реквизитеру. И сваки пут кад би камера кренула и сужавала кадар неко и нешто би засметало и покварило читаву сцену. Булајић је овога пута био смирен, свидио му се дедо на прозору, који је у тој својој дементности само и стално понављао: „Живио Франц Фердинанд!”, ваљда на ивици Алцхајмера или већ дубоко у њему и сам је био увјерен да је то опет она иста 1914.

Булајић је мршавом старцу, кад су га ови већ обукли, лично у руку тутнуо малу црвено-жуту заставу, како је изгледала и аутентична босанскохерцеговачка заставка у Аустроугарској монархији. Наликовала је помало на данашњу шпанску заставу.

Матори је био изненађен том малом заставицом, а Булајићев асистент му је намјештао фрак и свечани фес на главу, при томе му сугерисао да маше, само маше и виче исто као и прије: „Живио Франц Фердинанд!”

Снимање је могло поново да почне, а тог момента старац је замакао иза завјесе... Сцена која је усљедила је била антологијска. Поворка се приближавала, прозор је директно улазио у кадар. Дедо је, гле чуда, у међувремену развио огромну плаву

заставу са грбом фудбалског клуба Жељезничар, коју је нетом прије тога донио из унукове собе и из свег гласа, тог тањушног, пискутавог и промуклог викао: „ЖЕЕЉООО, ЖЕЕЉООО, ЖЕЉООО...!” машући том огромном навијачком заставом. Сљедећа сцена је била како старца реквизитери скидају са прозора, а Булајић одскакује од земље, бијесно скида свој љетни качкет са главе и зафрљачи га у прашину чупајући властиту косу! „Ооооо што ми уради, оцаа ти јебем?!!! Мичите га, мичите га, нећу да га видим! И затворите тај проклети прозор!”

Мршавог деду спровела су двојица момака кроз масу док је руља еуфорично пљескала и викала: „Жељо, Жељо, Жељо!” Он је сав онако смијешан и важан у неком фраку поносно одмахивао маси, притом им намигујући. Да ли је то било свјетло на крају тунела у фазама дементности? Или типичан сарајевски дух који је изашао из тијела овог симпатичног старца? Било како било, снимање се морало наставити без њега...

ДРУГА ПРИЧА

А можда је овако било

Као дјеца смо долазили испред Музеја Млада Босна, на крају тадашње улице ЈНА, стајали у уливене стопе на асфалту и замишљали како се атентат у стварности догодио ...

Године 1914. то је био излаз према обали, тадашња „Franz-Josef straße”, улица Франца Јосипа. А на мјесту данашњег музеја, била је Шилерова радња, извјесног Мориса Шилера, у којој је наводно млади Принцип, непосредно пред атентат, купио посљедњи сендвич у животу. Вирили смо кроз замагљена стакла музеја не бисмо ли негдје угледали прави старински аутомобил, у којем су се возили Фердинанд и Софија. Тај робусни, маслинастозелени кабриолет, у то вријеме престижне марке „Graf&Stift”.

Нисмо га никада видјели, јер он је послје промјене неколико различитих власника, окончао свој пут у Војноисторијском музеју у Бечу. Ми то тада нисмо знали, али смо се искрено надали, да ћемо видјети макар реплику тог аутомобила, или бар поцијепану и на грудима окрвављену свечану војну блузу, коју је посљедњи дан у животу носио Франц Фердинанд. Реплика те униформе је наводно била изложена и у сарајевском музеју, али је ја никада нисам видио. О одјећи војвоткиње Хотек нисам ништа знао, осим онога што се могло видјети на старим фотографијама. Било би исувише дегутантно да се и та бијела хаљина са крвавом флеком у предјелу абдомена излаже јавности. Некако не би било центлменски.

Оригиналне униформе и одјећа учесника атентата данас су углавном чуване у депоима бечког музеја. А јавности су предочене њихове реплике. Мене је, као што би то занимало и доктора Вотсона, интересовала стварна судбина тих одора. Посебно шта се десило са дамским шеширом војвоткиње Софије Хотек?

Доласком на мјесто атентата, још као дванаестогодишњи клинац, сваки пут понављао бих исти ритуал. Стао бих у уливене стопе на асфалту и симулирао пуцње замишљеним пиштољем, док ми је иза леђа стајала плоча са текстом, чији се садржај мијењао како су се мијењала времена и власти у њима...

...Имао сам своју теорију о стварној судбини Софијиног шешира и украса на њему. Био сам мишљења да све што се тада издешавало и није баш онако као у Алмасином приповиједању. Имао сам материјал за другу причу у коју сам искрено вјеровао. Једино што је исто у обје било је црно перо Марабуа са шешира војвоткиње Софије Хотек. И да је оно некако и некада неким сплетом чудних околности завршило у власништву Алмасиних предака. Било је то вријеме кад су даме носиле шешире...

Давид Камхи је био богати сефардски трговац из Логавине. Трговао је обрађеном кожом, продајући је башчаршијским

сарачима и шустерима из Франц-Јозефове улице. Коже му је из далека догонио на самарима својих коња неки Хоџић са Седреника. Сиромах, удовац са три младе кћери. Само се најстарија Рамиза знала понекад спустити до Михривода код даице, брата покојне матере, гдје би јој даициница Ханифа показивала како питу да развија. Па би ту исту питу сокаком узбрдо кући носила. Тако је било и крајем јуна 1914. године. Бабо је знао покоји филер од газде Давида ко садаку добити да дјечи нешто купи. Стари Јеврејин није имао своје дјеце. Круну је било тешко зарадити. Једном приликом газдарица Елза Камхи, у бисаге, кад је Хоџић већ наумио узбрдо кући, убаца неку лимену кутију...

„Подај ово дјечи нека се засладе”. „Немој госпођо, није требало.” „Ајде, ајде и поздрави цуре”, притом потапше коњче по сапима. „Круну није лако зарадити, ко ни оку зоби”, причао је он уморним коњима, јашући узбрдо. Кад је дошао кући, даде цурама ону лимену кутију на којој је писало „UNION DESERT KRAŠ ZAGREB”. „Ставите то у магазу па начните за Бајрама, сад ће то брзо. Послала вам госпођа Елза”. „Јаа лијепе кутије, бабо, штета то начет”, тихо прозбори Рамиза. Било је скромно и вриједно то женско чељаде Хоџићево. С непуних 16 година сав терет куће на њу је пао, а сиротиња убога. Па је некако рано одрасла, „могла би се већ и удати”, знао би је даица задикиват.

Тога дана кад се и сав народ сјатио у чаршију да поздрави цара, пошла је и Рамиза, као и сва дјеца из махале. Понијела је и даире што им је бабо максуз донио из Санцака, и шамију од пуплина од покојне матере коју обави око главе. Само што је сишла до Газихусрев беговог Безистана и кренула низ његове зидине према обали и улици Фрање Јосипа, зачула се из другог ћошка пуцњава, вриска, рзање преплашених коња. Наишла је на метеж, скику, јауке и преврнуте кочије. Силан народ бјежао је са обале Миљацке и утрчавао у околне уличице. А неки знатижељни трчали су баш супротно, не хајући што су их побјесњели жандари пендрецима сумануто ударали и враћали

назад. Та прва експлозија била је од бомбе коју је бацио Недељко Чабриновић на Фердинандов аутомобил мало низводно од моста Ђумурија.

Свједоци су послије причали да се у том метежу надвојвода добро снашао и бачену бомбу руком одгурнуо преко наслона аутомобила, који је био у покрету. Том приликом настрадали су и израђавани неки из њихове пратње, као и неки грађани. Софија је била огребана по лицу. Несретни Чабриновић скаче у Миљацку и попије отров, који не дјелује. Бива жив ухваћен и спроведен у тамницу. Колона је наставила према Вијећници, а за то вријеме велики број жандара и војске направио је дугачки шпалир држећи једне друге за ременове. Кад се гужва мало смирила и дим разишао Рамиза је устала. Нашла се на калдрми окрвављених кољена, поред преврнутих колица за сладолед, не зна ни сама како? Ту испред себе на тротоару угледа двије круне, пар филера и сломљену заставицу Босне. Брзо покупи те новчиће, да нико не види и стисне их чврсто у руци. Димије јој бијаху мокре, поцијепане, љепљиве и хладне од проливеденог сладоледа а марама знојава. Била је прибрана, и тад у себи одлучи. Кад се гужва мало смири, отићи ће до Шилерове радње да сестрицама нешто купи, сироте су саме код куће, помисли... па још чвршће стегну оне кованице у знојав длан. Сад се само чуо некакав чудан жамор, а народ се поче поново окупљати. У глави су јој се мијешали гласови од силних коментара – гласина. Њој већ сасвим уморној и уплашеној, само једно се врзало по глави. Да се дочепа Шилерове радње, нешто купи, и крене кроз чаршију кући. А по калдрми су биле изгужване новине, изгажени фесови, цвијеће и шешири. Овај пут може и поред Себиља, па уз Коваче. А ко зна да ли радња уопште и ради? Ту је одмах иза ћошка. Сјела је Рамиза на неки дрвени сандук, што се ту нашао, док јој је поред ногу на калдрми, стајао одбачен, поломљен сепет. Само мало да одмори – помислила је. Да мало дође себи и даље стискајући новчиће у свој љепљив длан.

Поврати се до Бегове џамије, да се мало умије и попије воде. У том злом вакту и сахат кула се тупо огласи.

Испред Вијећнице је био спреман одбор за дочек, али сав протокол пао је у воду после ове срамоте, овог страшног инцидента. Збуњени градоначелник ефендија Чурчић је био спремио говор добродошлице, али огорчени надвојвода је све то љутито прекинуо. Колона је кренула назад чим су уплашеној војвоткињи дали воде и поквашену марамицу да стави на повријеђени образ. У том тренутку Рамиза се поново упутила ка Шилеровој радњи, у нади да ради. А колона са свом великодостојном свитом креће својим путем назад, судбински према том истом мјесту, радњи Шилеровој. Мала Рамиза прогура се поред два крупна жандарма, и са жуто-црвеном заставицом, коју је негдје успут нашла, крену махати. Уђе у еуфоричну масу на пола пута од Безистана до краја улице Франца Јозефа полако се пробијајући напријед. Тада возач Фердинадовога аутомобила направи судбоносну грешку. Умјесто да настави право поред Латинске ћуприје скреће у улицу и избија пред Шилерову радњу. Народ се ускомешао, кола се заустављају, увидјевши грешку и само што не крену у рикверц, официри у пратњи нешто млатарају рукама. У том моменту чули су се пуцњи из пиштоља „Browning” модел 1910, младог и још више изненађеног и уплашеног Принципа.

Рамиза је била на свега два метра од самог центра догађања. Сусрет судбине, узавреле крви, страха и гњева. Нема чега није било на тих неколико квадрата сарајевског асфалта, самог споја асфалта и калдрме, запада и истока, живота и смрти. Софија несвјесна властитог рањавања окреће се смртно погођеном Фердинанду притискајући својим бијелим рукавицама рану на његовим грудима, након чега и сама клоне главом уназад на платнени набор склопљеног крова аутомобила. Руља се гурала око аута. Жандари вуку и пендрече несрећног атентатора Принципа. У тим моментима рањеној Софији пао је шешир

на задњи точак царског аутомобила. Право пред Рамизу. Нека рука повуче за широки обод тог дамског шешира, као да га жели украсти, развличити као сувенир, крвав трофеј, попут скалпа. Рамиза га инстинктивно покуша одбранити од насртаја фукаре, ухвативши за чипкасти цвијет, који јој заједно са неком свиленом траком и црним Марабу пером остаде у руци. Некако се извуче из тог загрљаја помахнитале руље и успаничене чељади и крену трком назад, у правцу из кога је дошла прије само који трен. Жандари вратише шешир на главу умируће војвоткиње, и наставише да изгуравају аутомобил према обали. Пристигла је и војска на коњима која је при томе пендречила све који су јој се нашли на путу. Рамиза је успут изгубила нанулу и оне пронађене новце, али је зато чврсто уз своја њедра притискала украс са шешира. Да ли је она то украдала? Да ли је иста као и она биједна фукара, она руља проклета? Оне гоље што су шешир развличили као бијесни пси? Помијешала су јој се осјећања страха, узбуђења и гриже савјести. И даире бабине је негдје успут изгубила. А да ли је и образ изгубила, питало се дјевојче Хоџићево? Окренувши овога пута ипак уз Логавин сокак ка даициној авлији на Михриводама. И није се устављала, док сва мокра није сјела у башту код даицинице Ханифе. А ова јој хладан сок од руже даде и поче брисати ознојено чело. „Смири се, сине мој, не да даициница своје дијете, своје лијепе цуре!“... Спусти Рамиза онај цвијет и оно црно пуфнасто перо на хастал испред себе и ништа не рече. Кад је мало дошла себи, ухвативши даха, исприча она даициници све по реду. И како је двије круне и пар филера нашла, и каква се фуртутма издешавала доље у чаршији. И како је било расутих сепета, угаженог пецива, разбијених излога, стакла и крви по калдрми. Све јој Рамиза исприча.

„Дијете моје, добро ти живу главу извуче. Ајде сад, благо мени, полако кући, ваља и конак спремати, сестре су саме, а бабо неће у путу. Можда и он однекуд бане...”

Даиџиница ће брже-боље сакрити онај истргнути цвијет и црно перо од Марабуа, док се ова гужва не смири. Ко вели да то црно перо не донесе још већег белаја. Ко зна шта доноси дан, а шта ноћ?. „Не бој се, сине, сачуваће теби Ханифа ово”, и однесе у магазу да ни даиџа не види. Наредних дана жандари су претресали не само српске, него и муслиманске куће због Мухамеда Мехмедбашића, који је такође био младобосанац и активан учесник у атентату.

Срећом, преживио је и побјегао у Санџак. А првог Бајрама, кад им дође у посјету на врх Седреника, даиџиница онако успухана, позва Рамизу у страну и предаде јој завежљај. „Нема 'ваке даиџинице ниће”, шапну јој Рамиза са осмијехом пуним тоpline. Послије Бајрама, кад је лимену кутију са бомбонама испразнила, частећи и комшијску дјецу из махале, пуне убоге сиротиње, нађе Рамиза и мјесто гдје ће је склонити, и шта у њу ставит. Прије тога у њу спусти фотографију исјечену из неких новина, на којој су били Фердинанд и Софија испред виле на Илиџи. А на глави јој онај исти бијели шешир са цвијетом и црним пером од Марабуа. Фотографија је настала јутро пред атентат, а новине су тих дана биле пуне тих истих фотографија. Поред ултиматума Србији, и драматичне дипломатије великих сила, ништа није указивало на зло које се спрема. „Нису цаба оне маневре биле,... биће наког белаја”, говорио је поштени Хоџић. Рамиза је на ту фотографију, која јој је била као доказ, ставила онај цвијет, парче свилене траке и црно перо од Марабуа. Било је то још вријеме кад су даме носиле шешире, а Велики рат је био на прагу, пред авлијом...

Алмаса нагло преста да прича, некако се озари у лицу и лупне неколико пута кратко по лименој кутији што јој је стално у крилу била. „Ту је!”. „Шта је ту Алмаса?” „Ту је у кутији!” „Шта, бона у кутији?! Подвикну једна комшиница. „Дај да видим!” А на дну кутије ја случајно угледам скоро залијепљен, жути изблиједјели исјечак из новина на којем се једва разазнавало

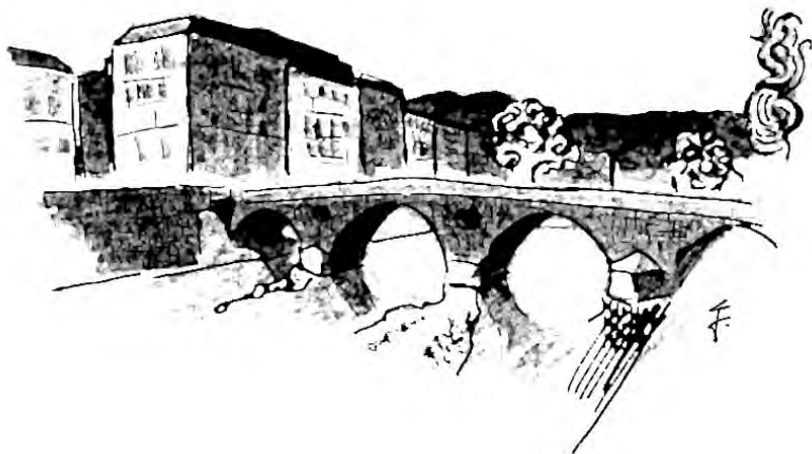
да се ради о Фердинанду и Софији. И стварно на њеној глави онај исти бијели шешир што га рахметли Рамиза описа кроз Алмасину причу. А на шеширу онај исти бијели цвијет, свилен трака и црно перо Марабуа!

Сљедеће јутро скуписмо се сви у хаустору на приземљу. На некој импровизованој скупштини станара. Потписивао се пријем прве озбиљније хуманитарне помоћи, коју је дијелио „UNHCR”. Помоћ коју је одобрио лично онај Бутрос Гали, а допратио лично онај генерал Мекензи, што су их комшинице, оне што све знају, ономад спомињале.

Кад је дошао ред на комшаницу Алмасу, она није знала да се потпише. Било је некако стид, па то хтједе прикрити, како није понијела ђозлуке. Умјесто ње учинио је то њен зет Смајо! И шта сад? Како то? Беговска унука, а не зна да пише?! Брзо ми проструји кроз главу... Ништа нисам коментарисао, јер било би сувишно, а и небитно у том тренутку, у та зла времена, било шта рећи.

Био сам сигуран да ако тамо негдје у неком бечком депоу постоји оригинални шешир војвоткиње Софије Хотек и ако на њему постоји украс-фасцинатор или нешто попут тога, да тај дио оригиналне креације на шеширу представља реплика. Право и оригинално црно перо Марабуа лежи у лименој кутији комшинице Алмаса, а ми смо га својим очима загледали и својим рукама окретали у тамо неком подруму ратне '92. Била су то нека друга, нова и погана времена.

Времена у којима даме више нису носиле шешире, а кости Камхијевог хамала поштеног и сиротог Хоџића одавно леже под неким искривљеним нишаном на старом муслиманском гробљу на Седренику.

СЕДАМДЕСЕТЕ (ИЛИ ДОКЛЕ СЈЕЋАЊА СЕЖУ)

Кисели купус

Можда памтим и тај магловити крај '68, када ми је неко од рођака из Баната послао честитку за нову годину, насловивши је на моје име, а ја још нисам знао читати. Био сам јако поносан због те приспјеле честитке са мојим именом. А да ли сам тако мали уопште могао осјећати нешто што се назива понос? Некако сам знао да је то нешто битно, иако тада нисам могао знати да ту негдје почиње моје одрастање, моје сјећање. Одростање којег се сјећам.

Или је те године нападао велики снијег, или сам ја био сувише мали. Али сјећам се, те исте зиме, отац ме је вукао на малим дрвеним санкама „Елан”. У крилу испред мене био је лонац са великом главицом киселог купуса и расолом. Ишли смо до кумова у Титову улицу, у зграду, у чијем приземљу је чувена „Паркуша”, кафана „Парк”. Купус је био за сарму, мајка га је лично извадила из бурета у подруму и послала нас двојицу на тај важан задатак. Тако сам га ја бар прихватио, и купус и задатак, обујмивши колико сам могао тај велики и хладни лонац. Ја сам замишљао да сам Деда Мраз, у којег сам искрено и дјечије вјеровао, јер сам у рукама имао поклон, а старом, вукући ме по снијегу, није преостало ништа друго, него да буде ирвас.

Читавим путем све је било у реду, прштила је бијела стаза, било је снијега и помало мрза, шкрипали су трагови санки, стискао сам ручицама лонац, да будем на висини задатка. Можда су ми руке и утрнуле, можда су се плетене рукавице лијепиле за готово замрзнуту површину плавог емајла, али нисам се предавао. Уживао сам на санкама, све до момента док нисмо дошли пред сам циљ. Био сам сувише мали, а тај лонац, онако велики и незграпан, исклизнуо ми је из руку и преврнуо се у снијег, тик испред улаза у зграду у коју смо ишли.

То је требало да буде крај нашег пута. Крај мисије доношења главног састојка за новогодишњу сарму. А све се просуло и отишло до ђавола, поред оgrade баште кафане „Парк”. Мисија је тог момента пропала, а сада је стварно био крај и за то сам ја био главни кривац. Преврнуо се лонац и главица, умтавши се у тек нападани снијег. Откотрљала се по угаженој бљузгавици, као глава од Сњешка, а расол се у поточићу слане воде, цурком упијао у утабан снијег, топивши га све до асфалта. Стари је попиздио. У афекту, што се то десило, шутнуо је главицу, мада је, да је тога момента мало размислио, могла бити сачувана, а мене ударио по глави празним лонцем. То је био први и претпоследњи пут да ме је ударио. Мислим да се покајао истог тренутка, али било је касно. Испод вунене капе појавио се црвени цурак крви.

Последњи пут када ме је ударио, било је седам-осам година касније, кад сам имао једанаест. Са друговима из улице пењао сам се на кров зграде и са тавана вадио јаја голубова. И тим истим малим јајима голубова гађали смо пролазнике, висећи на ивици косог крова наше четвероспратнице, држећи се за траку од громобрана. Кад је то отац сазнао, а оцинкао нас је комшија Мирко са четвртог, опалио ми је један просјечан шамар, у страху од опасности ситуације и то је био последњи пут да ме је ударио. Зато нас је стара редовно млатила папучом, ако смо брат и ја нешто засрали. И по томе памтим почетак седамдесетих.

Поред зграде у Титовој налази се парк, по коме је помену-та кафана добила име. Парк са великим стаблима и завидном стрмином, на којој су се између стабала, пободени, на травна-тој површини, налазили стећци и бисте народних хероја. Та стрмина је била права пречица за Ђиђиковац. Зими читав тај парк имао је једну сасвим зимску, сњеговиту и свечану атмо-сферу. Била је то једна брза и опасна стаза за санкање у центру града. Дјеца су се ту редовно санкала, а одрасли би редовно падали. Дјеца су је звала ни мање ни више „Стаза смрти”.

Можда се по мом тадашњем изгледу рањеника, Владимир Тадеј одлучио костимографски изразити. По мојој модрици на челу и окрвављеној аркади могао је бити урађен аутентичан изглед рањеника за филм, који се управо спремао снимати. Битка на Неретви.

Уосталом, много сам боље прошао него мој друг Марио Кратохвил, са којим сам се почео дружити коју годину касније.

Наиме, он је пар година раније, пао са петог спрата наше зграде и остао жив. Његов улаз је једини имао пет спратова и његови су живјели на посљедњем. Био је то феномен за наслов-не стране новина.

Остао је готово неповријеђен, осим пар модрица и благог ишчешења кука. Пао је на земљу, тик испред хаузмајстора Суље и то баш на оно мјесто, гдје су неколико година касније свој обрачун имали два одрасла човјека, а то је нека друга прича. Суљо се толико уплашио да је само устукнуо и у неколико секунди здимио у хаустор из кога је тек изашао. Не зна ни сам зашто је тако одреаговао, а чињеница је да је био једини свје-док кад је Марио у облику људске векнице у вуненом одијелцу бубнуо на земљу. У сваком случају то је био шок за њега, као што би вјероватно био за свакога ко би се ту и тада затекао. Ја мислим да је то било хумористично иако у реалности драматично, те да је Суљо хаузмајстор у тим моментима личио на ону птичицу из зидног сата, што брзо искочи и још брже ускочи у кућицу.

Чак су и стране новине писале о том Мариовом покушају летења. Он је био први супер Марио у раји и свијету уопште. Наслови су се низали. Па чак и у неким француским новинама: Мали Марио се опоравља! Феноменални летећи клинац из Југославије! Дијете преживјело пад са петог спрата! И све тако, имао је више насловница него кад је умро Бастер Китон, а и то је била вијест тих дана.

Ипак су његове ране биле озбиљније од мојих. Зато је касније, ту невјероватну чињеницу да је преживио пад са толике висине, стално наводио као своју предност у полагању разних клиначких испита страха. Док смо сви ми морали прескакати са гараже на гаражу, опасан амбис са бодљикавом жицом или ући у озлоглашену Крезубину башту и украсти воће, Марио се шеретски смејуљио и говорио нам: „Кад ви скочите са петог спрата, јавите ми се!”

Док ми је кума Персида увијала главу хладним облогама и учвршћивала их завојима, критикујући оца због неурачунљивог потеза, стари је смишљао како да оправда тај чин пред мајком. Сислио је смијешан план. Као, био сам на санкању, на тој опасној стази и ударио главом у један од споменика.

„Јеси ли запамтио шта сам ти рекао?! Санкао си се и пао ударивши главом у споменик! Је ли то јасно?!”. Климао сам потврдно рањеном главом, тихо плачући, опрезно додирујући замотано чело, са изгледом рањеника са Неретве. Био је ту и један топао окрепљујући чај, и нека фина чоколада. Оцу је и даље било жао купуса, али и мене, видјевши ме онако малог и окрвављеног. Кума га је смиривала и помало критиковала, а стари кум, опасни официр у пензији, из дневне собе је довикнуо:

„Јебо купус, нек су ти сретне ране јуначке!”, као да сам стварно ударио главом у стењак или неку од биста народних хероја.

Он наине није повезао догађаје, јер слушајући мога оца, који је у ходнику, био толико убједљив у наговарању, схватио је да сам стварно звекнуо главом у споменик. „И?! Којега си

звекно? Валтера Перића, Алију Алијагића или Махмута Бушатију?”

„Боже Томо, па зар не видиш да је дијете повријеђено?!”, повикала је кума Перса.

А мене је копкала лаж, лаж коју сам морао по наговору оца изговорити пред мајком. Не знам ко је имао већу трему. Ја, који сам учио напамет измишљени сценарио, док ме је стари вукао на санкама истим путем, назад, према кући. Или отац, који је читаву ту лаж о санкању у парку смислио, оправдавајући некако свој непромишљени поступак. Док је мени чело пулсирало, а отечена аркада бридећи смрзавала, отац је стално понављао: „Јеси ли запамтио сине! Ударио си главом у споменик, било је клизаво!” Видјело се, било му је жао. И било га је страх, али јебига десило се. Мрзио сам га у тим тренуцима, несвјестан чињенице да му се у том моменту можда чак желим и осветити за претрпљен бол. А како да мајка не сазна праву истину?

И све је било добро организовано, до момента када смо стигли кући. Мајка је са врата повикала, држећи мог млађег брата као векницу хљеба у нарамку: „Шта му је било са главом?!” И док је стари неспретно намигивао према мени, ја сам онако смрзнут и умотан викнуо: „Ударио ме је тата купусом и лонцем!”, бриснувши у плач.

Не сјећам се како се стари из те ситуације извукао, али знам да је мајка још дуго галамила, расплакавши и векницу у своје наручју. Али вјерујем да оцу није било лако. Не знам да ли су те зиме на дочеку Нове, '69. године, кумови на својој трпези, поред свега, имали и сарму, али знам да је ово само једна давна, сњеговита, модра и у мислима магловита бајка, са мирисом зиме и киселог купуса.

Посвећено мом оцу који се њада њокајао и Деда Мразу који је њада њосијао...

Два мотора

Моја стварна сјећања сежу од почетка тих седамдесетих. Тада полазим у школу и имам праву малу рају у улици и велику којој је било привилегија прићи. Тада крећу сви могући и немогући несташлуци. Полако престају да крваре кољена, а крећу да крваре усне, носеви и аркаде. То је било одрастање, а нешто врло битно је била блискост са великима.

У приземљу моје зграде живјели су Микац Фрањо са својом другом женом и сином из првог брака Драганом, а сви смо га звали Драго Микац. Имао је дужу црну и коврцаву косу и био је више од десет година старији од нас. Носио је трапез панталоне, шпицасте чизме и кожну јакну бордо боје, са широким реверима. Исту онакву какву је носио Брандо у филму „The Wild One”. Рекло би се нека претеча рокерице. Возио је велики мотор, додуше нама се тада чинио великим, „NSU-MAXI 175”, и то без кациге. Само би тада индијанском траком везао косу. Можда мотор и није био толико велики, колико смо ми тада били мали, мислим ми, мала раја. Великим га је чинило и његово име „Maxi”. Наиме, први мотор у згради возио је комшија са другог спрата Карло Хакер, али се ја тога времена не сјећам. Био је то, кажу, мотор са приколицом, у изузетно одржаваном стању. Карло је био врсан механичар из „Претиса” и знао би Микцу свесрдно помагати савјетима око рестаурације тог мотора.

Импресивним су га чинили сви хромирани дијелови на њему. Резервоар, корман, кутија за алат, фелне, жбице и ауспух. Остали дијелови били су црни. Звали смо га Црни пастув. Масивни дебели блатобрани и два црна кожна сица као седла, ергономична и удобна, са федерима испод њих. На предњем блатобрану био је причвршћен „NSU” знак од алуминијума, као горња рибља пераја. На мотору се могло возити двоје, мада се Микац углавном возио сам. Понекад на задњем сицу возила

се нека згодна цица. Али ниједну нисмо запамтили, јер је сваки пут била нека друга. На лименој кутији за алат, која је такође била боје хрома, причвршћена испод задњег сица, на дебелом блатобрану са стране, била је црвена наљепница, на којој је у горњем дијелу бијелим словима писало „Woodstock 69”, а у доњем је био стилизовани врат од гитаре на којем је чукао бијели голуб. Та слика ми се дубоко урезала у сјећање. Нешто касније сам тај исти лого видио на оригиналном троструком албуму „Atlantic Records”, „Woodstock”, само што је био у плавој боји.

Интересантно како су ми из тог времена остале боје, неки колоритни детаљи, иако је све из тог времена било некако црно-бијело, као прастари телевизори и стари вестерн филмови на њима. Па и та два мотора из комшилука су били црни и бијели.

Његов мотор био је нешто посебно. Прерађених ручки попут рогова бивола и продужене предње виљушке, избачене ка напријед, и тако дугачке и хромиране, чиниле су га некако моћним. Када се данас сјетим те макине, знам да је то био стилизовани чоपर, као у филму „Голи у седлу”, који датира баш из тога времена. Аутентичност његовог мотора, са онима из поминутог филма, могао сам поредити тек средином седамдесетих, када сам тај филм први пут гледао, док ми је истоимени „sound-track” већ био познат. Микац је био хипик и стално је некуд одлазио својим мотором, а враћао би се у јесен са руксаком пуним „LP” плоча. Ја тада нисам знао шта је то хипи, само знам да су га неке од комшија криомице називали „онај Фрањин битлсовац”.

Понекад би неко од наших родитеља упитао старог Микаца: „Гдје ти је онај твој гелиптер?”, на што би овај, својим загорским акцентом, промрмљао кроз зубе: „Ак’ није код ујака у Пули, ондак је збрисал у Италију, враг би га знао”.

Доимала ме се сва та иконографија, коју је фурао Микац млађи. Ми смо могли само да посматрамо са стране, док је са везаном марамом око главе, друштву великих показивао виниле

и омоте. Само у ријетким тренуцима могао сам исте да дотакнем, окренем и запамтим за сва времена. Кренуо сам у школу, тог септембра '71, а по рукама сам већ вртио плочу „Sticky fingers” од „Стонса”, „Janis Joplin Live at Winterland '69”, „Steppenwolf” и њихов деби албум, на којем је изнад наслова писало „Stereophonic”, и знам да ми је та ријеч била тако свемирски мистична. У ствари, означавала је у то вријеме технику снимања, што је касније једноставно названо стерео. Нико од нас тада није имао грамофон са два звучника, па ни ова стерео репродукција није имала смисла.

Микцов комшија у приземљу преко пута, био је Данко, унук бабе Здравке. Плавушан дуге равне косе, носио је браду. Када сам средином седамдесетих на ТВ-у први пут видио плејбоја и возача „формуле 1” Џејмса Ханта, подсјетио ме је на Данка бабе Здравке, који је већ те '75, на свом мотору одјездио негдје на запад, исто као и његов отац, десетак година раније. Крупан момак и најбољи друг Драге Микца. Носио је антилоп јакну са ресама, беж боје, попут трапера, вунену ролку зими и фармерке „Lee” са широким трапезом. Он је такође возио мотор. Био је то бијели „BMW R-50/2” од безмало 500 кубика. Огроман моћан четворотакташ, са карактеристичним обореним боксер цилиндрима и звуком који и данас памтим.

Мислим да је тај штекћући звук, који ти протреса читаво тијело у препознатљивом спором такту, најбољи звук мотора икада. Био је нестварно лијеп и моћан. Тако бијели са кожним браон, сарачки, ручно рађеним седлом. Имао је могућност да се угради и задњи сиц изнад задњег блатобрана, али Данко ту могућност није искористио. Умјесто сица био је ту челични носач, којег је још његов отац користио. У изворном облику, радило се о црном моделу из '64, мада су његове дијелове чинили дијелови неколико мотора из те чувене серије „R-50”, чак и једног старијег „циндап-а” из Другог свјетског рата. Данко је стрпљиво проналазио, одмашћивао, фарбао и монтирао све

те дијелове у једну цјелину. Тако је настао легендарни и уникатни бијели „BMW” из Ковачића. Возио га је искључиво сам, а друштво на другом мотору правио му је Микац. Само понекад би на металном носачу имао сапутника.

У то вријеме кружила је урбана легенда, како су Данко и још један на мотору бјежали од милиције и сјурили се стрмоглаво низ дуги низ камених степеника у насељу Борак и тако им побјегли у правцу Скендерије. Можда је то био и један од разлога зашто се црни „BMW” трансформисао у бијелог. Вјероватно да су тада личили на главне глумце из филма „Easy Rider”. Милицајци, такође на моторима, зауставили су се на самој ивици степеништа, не ризикујући. Тачно знам када се то десило, јер Данко је данима нешто прчкао и куцкао у својој шупи, не излажући мотор јавности. Из шупе у дворишту чуло се лупкање, осјетио се мирис фарбе и разређивача и музика групе „Jefferson Airplane”, стално се понављала иста пјесма са старог прашњавог грамофона. Била је то чувена ода халуциногеним опијатима, „White Rabbit”, с краја шездесетих. Плоча је на том мјесту прилично крцкала, а ја сам је добро запамтио. „Бијели зец”, Данко је, наиме, тако прозвао свог моћног „BMW”-а. Звао га је „мој велики бијели зец”.

Ми клинци нисмо имали приступ шупама у дворишту, али смо испред њих играли кликере. Понекад би се из шупе ширио чудан миришљави дим. Баба Здравка је стално критиковала унука да не пуши у шупи, да је тако дрвену случајно не запали. Миришљави дим осјетили смо само у врела љетна поподнева, када су одрасли одмарали, а ми, мала раја, правећи паузу од кликера, грицкали жуте дуње у крошњи великог дрвета. Покушавајући да их онако тврде једемо, претходно их протрљавши својим мајицама. Остатак времена њихова шупа је углавном била широм отворена. Јер, било им је потребно дневно свјетло да би уопште могли сервисирати своје моторе. У другим шупама су комшије из дворишта држали угаљ, дрва, алат,

скије и бурад од купуса. Микац и Данко су имали изнајмљену шупу, јер ниједна није припадала нашој згради, већ дворишним становима. На зидовима њихове шупе висили су, уредно поредани резервни дијелови мотора. Дијелови шасија, резервоари, цилиндри, клипови, ланци, кардани, карбуратори, точкови, фарови и ауспуси. Могло се од тога, од те гомиле дијелова, саставити бар још један „Махи“ и „BMW“. Стално су их гланцали, дотезали и нешто доштивавали.

Зато су палили на први зуб и потпуно синхронизовано радили у леру. Било их је милина слушати. Нико то није имао право назвати буком, па ни они највећи намћори међу комшијама, иако је у стварности она то била. Тај моћни звук ми још и данас одзвања у ушима.

Привилегија нас клинаца је била да само помилујемо плаво-бијелу металну плочицу са амблемом „BMW-а“ на бијелом и широком резервоару моћне машине. А да нас неко од великих провоза круг на мотору, била је посебна част. Имао сам ту срећу да су ме у неколико наврата, на својим макинама провозали и Микац и Данко бабе Здравке. Био сам тако срећан и поносан да сам свима описивао тај доживљај са вјетром у коси, кад сам на сату мотора видио угравирано 120, а том брзином никада нисмо јурили. Ја сам мало лагао, препричавајући друштву доживљаје са вожње. Родитељима нипошто нисмо смјели рећи да смо уопште сједали на те моћне машине. Зато смо у договору са великима, свој круг нестрпљиво чекали иза првог ћошка, пазећи да нас неко од одраслих случајно не види. Црвена казалька у стварности, када су возили нас клинце, никада није прелазила 50. Велики су нас у ријетким тренуцима, када су за то били расположени, знали провозати по Вилсоновој алеји у трећој брзини.

Као да сам тада знао шта је то „Born to be Wild!“. Онако велики и снажни, паркирани један поред другог, на масивним паркинг ногарама, велики мотори су били понос читаве наше

улице. И флеке од уља и горива, које су остављали за собом, биле су печат тога времена. Као да су били наши. И сваки пут, ми клинци бисмо дотрчали до њих, видјевши да се велики спремају за вожњу. Била нам је испуњена жеља, да као мала техничка подршка, отворимо ручицу за довод горива, станемо на ногару за стартовање и покушамо својом тежином да завергламо моћне машине. У тим тренуцима чинили смо се врло битним, док би велики додавали гас на десној ручици мотора, смијући се нашој вољи и неспретности. То је био неописив доживљај. Па да ли би велики икада стартовали своје моторе да није било нас? Осмјехујем се у себи данас, када помислим на та давна времена.

Велике смо испратили машући им, док нас је адреналин толико ударао, да смо били способни само да сједнемо на степениште у улазу и наставимо да маштамо. Тада бисмо из чисте доколице, палили шибице, које су Микцу редовно испадале из цепа његове кожне јакне, када крене у вожњу. Никада му их нисмо враћали, јер бисмо били раскринкани. Палили смо их тајно, претходно умочивши доњи крај дрвцета у смјесу пљувачке и креча који бисмо гулили са зида, а затим их тако запаљене бацили у плафон хаустора, пламеном окренутим ка доље. Све се то морало брзо и вјешто урадити.

Дрвце би се залијепило за плафон тим намазаним врхом и догорело до краја, оставивши црни круг на плафону, палеж пречника шест-седам центиметара. Ако би неко наишао и отварањем врата направио промају, тај црни круг би се развукао у гарави елипсоидан траг, а ми бисмо збрисали главом без обзира. За сваку црну елипсу смо знали ко је и када наишао. Таквих црних кругова, у свим хаусторима тих година, било је на десетине. И за све њих били су оптужени велики, јер боже мој, они пуше и они имају шибице. Одакле нама шибице? Никада нас нису ухватили, а велики баш и нису имали ту жељу да демистификују ствари. Да докажу нашим родитељима да они нису аутори тих црних округлих паљевина, те да су неправедно

оптуживани за то. Било је то вријеме бунтовништва и поноса. Да су нас бар једном ухватили на дјелу можда нас никада не би провозали на својим моторима. На том чувеном Махију и том великом BMW-у. На та два легендарна мотора из нашег комшилука.

Посвећено мотоциклистима „BMW” и „Махи”, свјетоцима тога времена, миришљавим шумима и црним флекама на флафонима хаусифора ...

Велика раја и ми

Наша улица у којој смо живјели звала се тих седамдесетих Загребачка, и једна је од рјетких која се и данас тако зове. Улица у којој смо се играли, Београдска. Тукли смо се са рајом из Љубљанске и Сплитске, а због цура и првих љубави походили смо Лењинову. Могло би се рећи оним, већ излизаним термином, Југославија у малом, јер били смо свих могућих нација, укључујући Чехе и Нијемаце заостале из Аустроугарске монархије.

Први из Велике раје који су нам дозволили приступ били су Бато Шафтхаузен и Елведин Елва из дворишта. Бато је први и једини имао тротинет са напумпаним гумама, да би нешто касније своју сарадњу мајсторисања Бато и Елва крунисали великом троком. А шта су то троке?

Трока је у ствари троколица, возило направљено од дрвених елемената са точковима од кугличних лежајева. То је на просто једна дрвена платформа од шпер плоче или „блажујке” правоугаоног облика, која је као троколица имала два мања точка – куглагера који су били фиксно монтирани назад и један већи постављен напријед, у средини. Он је био покретан монтирајући се помоћу једноставних машинских склопова за дрвену летву управљача. Технике вожње су биле двије основне: клечећи, гдје се управљач држи рукама, и сједећи, гдје се

управљало ногама. Лако су се кретали по асфалту. Троке су биле искључиво за асфалт. Ниско позиционирани од тла, са тежиштем свега неколико центиметара од тла личили би на претече картинга или неке врсте сједећег скејта. Кочнице нису постојале. Најбитније и најтеже је било набавити куглагере. Они, чији очеви су радили у машинској индустрији, једном рјечју фабрици, били су у завидној предности. Остале елементе рјешавали су очеви који су били столари или имали било какве везе са дрветом. Бато и Елва су имали управо такву кооперацију. Зато су успјели направити велику троку. Највећу у кварту. Највећу од свих трока које смо до тада видјели. Касније ће се успоставити да је то и највећа трока коју сам икада видио, јер вријеме трока је убрзо и неповратно прошло. Аутомобилски саобраћај се из године у годину повећавао и просто трока је постала опасна. Говорило се тада „Пази да не подлетиш под ауто!”, управо тако – подлетиш. Та њихова велика трока личила је на боб четворосјед, имала је волан и сједиште за возача од неког старог аутомобила. Остали су се клечећи држали један иза другог. Била је то трока са Великим Т. Са задовољством смо гурали велике, који су се са ужитком возикали у њој. Велики су се низ стрме улице спуштали сами, а ми из мале раје бисмо стајали као патуљци на раскрсницама, упозоравајући их о евентуалном наиласку неког усамљеног аутомобила. А њих, на сву срећу, тих раних седамдесетих, још није било толико много. Троке су, иако са минималним коефицијентом трења, стварале несносну буку у додиру челичног прстена са асфалтом. Та бука се могла чути скроз од Јеврејског гробља до Ковачића и Врбање моста. Можете замислити какву буку је правила та Багина и Елвина мегаскаламерија.

Звали су нас Мала раја. Велика раја за нас је у почетку била недостижна. Није вриједјело ни то што смо им ишли по цигарете.

Тада су малољетници могли купити цигарете. Мogle су се купити и на комад. Трговци су их држали у великим стакленим

теглама. Једини и прави приступ великима био је суров испит. Трпјели смо чвоке (чврге, чвегере), које би нам ови ударили до изнемоглости. Сузе би саме кренуле, али јаук се није смио чути. Послије опаљене чвоке били бисмо упитани: „Је л’ ти се замантало?” Одговор је морао бити потврдан, јер тиме смо се рјешавали даље патње. Они тврдоглавији би пркосно негирали не-свјестицу и сами себи стварали непотребан наставак агоније, мислећи да ће тиме придобити веће симпатије код великих. Напротив, њихове тинтаре су биле одличан полигон за вјежбање свих техника у пуцању чвока. Ти тврдоглави, у сваком смислу те ријечи, стали би пред нас остале хвалећи се: „Еј раја издржо сам три Гутине чвоке”, док бисмо ми углас повикали: „Е јеси глуууп!” Дадо је био најсуровији техничар. Чини ми се да ми још зуји у глави од његових бриљантно изведених и врло болних чвока. Ко би то успио истрпјети, био би малтене херој мале раје, док би се велики слатко церекали, нама су текле сузе. Њима је у ствари наш одговор да нам се замантало од прве, много значео, подижући им статус у властитим редовима. Марио је био готово поштеђен тих момената, јер је имао два старија брата међу великима.

Ђело (Златко), је био најстарији брат из породице Кратохвил. Златко је био проћелав, а велики никоме нису опраштали. Иако и сам велики за кратко вријеме међу својом генерацијом постао је Ђело. О њему смо знали довољно. Радио је на преко-океанским бродовима и редовно доносио разне интересантне, понекад и егзотичне ситнице, па и нама малој раји. Када смо мало одрасли, биле су то цигарете „John Player Special” у округлој пластичној црној кутији са 50 комада цигарета. Марио је као његов млађи брат био привилегован да буде економ, па је та кутија била код њега и он је дијелио цигарете, док се не испразни, а онда би поклопац дао нама да се свађамо око њега, јер је на њему златним рељефним словима писало „JPS” а кутију

би односио кући да у њој држи оловке на писаћем столу. То су били наши сами почеци дружења са дуваном.

Када би Марио поносно показивао нову „Wrangler” јакну или „Levi Strauss” фармерке, шепурећи се пред нама као паун, знали смо да је стигао Ђело. Ми смо се гребали од њега за цигарете, а од Марија за фармерке, када би имали судар са неком од цурица из Леђинове. Оригинални цинс тих година био је раритет, па је рент-а-цинс био сасвим уобичајен вид трампе. Тако смо се много сигурније осјећали. Трампа свега и свачега.

Сваки пут кад је Ђело долазио, а долазио би два пута годишње, доносио је и најновији број „Плејбоја”, који смо прелиставали до изнемоглости, мање због реклама за цигарете и каубојки од крокодилске коже, а више због дуплерице на средњој страни. То је за нас било откроење, са којим су почели слаткасти снови и прве ноћне полуције. Тада се дуван рекламирао на сваком кораку, чак и на болидима „Формуле 1”. Добро памтим дугачке и танке „Saratoga 120’s” у златно-жутом и тврдом паковању и њихову ментол верзију у зеленом паковању. И једне и друге је редовно пратила, за данашње вријеме незамислива реклама, „Enjoy smoking longer... without smoking more”.

Ђело нам је донио коју годину раније Хендриксов албум „Experience”, уживо из Ројал Алберт Хола, са пет култних пјесама. Слушали смо га до изнемоглости, док су нам они музички поткованији из Велике раје причали, како су неке дионице одсвиране зубима. Вјеровали смо у то, што се касније показало као истинито. Ђело је тих година доносио и најбоље вискије, који су за нас мале били недокучиви. Испијали су их негдје на својим ноћним, коцкарским сеансама, далеко од јавности. Једном приликом донио је флашу од 7 dcl пића „Southern Comfort”, намијенивши је специјално нама, тада већ тинејџерима, рекавши нам да се ради о правом бурбону са југа. То је у ствари био ароматичан ликер са вискијем, који заиста потиче са америчког југа, из времена после грађанског рата Сјевер – Југ.

У преводу његово име је „Јужњачка утјеха”, а због њега смо из куће крали кристалне чаше, које смо скоро сви имали, да би доживљај био потпун. Развлагали смо га неколико дана, не знајући да се он углавном користи за справљање разних коктела. Искапили смо га тек тако.

Белави нам је донио и посљедњи албум „Faces”, кад се бенд коначно распада. Род Стјуарт покреће соло каријеру, а Рони Вуд одлази у „Стонсе”. Откидали смо на њихову ствар „Ooh La la”. Била је то пјесма, једна од првих, које смо учили на гитари. Стално смо гњавили Чићиног ујака Благу да нам је свира на свом Еко дванаестерцу. На акустари са дванаест жица ствар је изузетно звучала. И касније та ме је пјесма подсјећала на Велику рају.

Први пут у животу пробали смо „Еурокрем”. Кад се тек појавио као производ на тржишту, Тело нас је частио, све одреда.

Зоран, средњи брат Кратохвил, којег су сви звали Жлипо, био је експерт за улично сервисирање „принчева”, иако је за личне потребе ту у близини зграде имао изнајмљену дрвену гаражу. „NSU Princ”, врло популаран ауто тих година. Рађен по њемачкој лиценци у фабрици „Претис”. Жлипу памтим као плавшана са вјечито масним рукама.

Био је фанатично упоран у генералном сређивању „принца”. Од њега смо као клинци учили основе СУС мотора, научивши да препознамо карике, вентиле и клипове од „принца 1200”. Ако би он с нама заиграо партију кликера, осим што би нас развалио, требао би нам разређивач да послије њега одмастимо кликере. И он је био познат по масним чвокама као и Дадо. Масним, али буквално, јер су их пуцали клизавим и замашћеним прстима. Чини ми се да је своју младост провео у плавом комбинезону испод ко зна којег по реду „принца”. Његове чвоке биле су нешто одмјереније, јер смо код Марија лобирали да буде њежнији. Такву врсту протекције у то вријеме жаргонски смо звали штела. Уосталом, готово сви наши очеви су радили у фабрици „Претис”, путујући истим радничким бусом. Жлипо

је одмах послије средње почео да ради у фабрици и био је добар с мојим старим, који им је све вријеме пута причао вицење. И то је била штела.

Они најстарији у Великој раји за нас су били недокучиви. Стално смо слушали анегдоте испредане о њима и онако балави упијали их до посљедње ријечи.

Те '75. нисмо више били балави, а мистериозни Оченаш завршио је други пут у затвору због коцке. Изгледа је до гаћа опељугао неког из Комитета, навученог на коцку, па му се овај тако осветио.

Оченашу су само ријетки знали право име. Увијек је носио бијели сако, ланчић око врата, велики печатни прстен на руци и шпицасте ципеле. Тако црне, бриљантином зализане косе, изгледао је опасно, бар нама из мале раје. Кажу да је био добар човјек. Био је острашћени коцкар, професионалац и радио је то по цијелој Европи. Понекад је био пун лове, али никада кокуз, бар га нико таквог никада није срео. Знао је да нестане и да се ништа не зна о њему неко вријеме. Пио је у бифеу „Ковачићи”, волио је „Индекс” и Џоа Кокера. Његове коцкарске сеансе знале су потрајати данима и ноћима, док је било шта да се пије.

Причало се да је био близак службама, и да је на то понекад био уцијењен, али ни то нико и никада није доказао. Играо се покер у велику лову. Опасна игра у та опасна времена. Био је син официра у Краљевој гарди, који се никада није предао. Оца није упознао. Остале су само приче његове мајке, а због очеве биографије породица им је била стално на тапету.

Сваки пут пред партију покера за срећу би прочитао Оче наш и прекрстио се, што би понекад изгледало провокативно у та комунистичка времена.

Тако је и добио надимак, који је срастао са њим. Па је то Оченаш постало име, право име, једино за које су људи знали. Оченаша је и рођена мајка звала тим именом.

Дракула је био његов и Телин друг, партнер у игри и брат када то затреба. Кад би Оченаш заглавио у мурији, Дракула би редовно обилазио његову мајку и тетку са којима је Оченаш живио, и пазио да им у тим данима, када би на неко вријеме остајале саме, ништа не фали.

Дракула је био висок и незграпан лик. Жуте, равне дугачке косе, која је сезала до рамена. Увијек некако масне и слијепљене. Данас би ме само Жерар Депардије на моменте подсјетио на њега, мада је Дракула био висок и мршав. Кошаркашки грађен, кракат у рукама, великог, дугачког и руменог носа, изразито буљавих плавих очију, са црвеним жилицама у беоњачама, са бледуњавим лицем пуним бубуљица и пивским стомачићем. Био је несумњиво ружан, увијек у цинс кошуљи, свијетлим штофаним трапез панталонама, а на ногама готово по правилу незаобилазне спенсерке. Зими је носио увијек раскопчану хантер бунду. Право име му је било Душко, а сви су га звали Дракула, због тог његовог застрашујућег изгледа, буљавих очију и незграпности. Врло ријетко смо га сретали дању, па је то још један од разлога, за овако оригиналан надимак. Ноћ је била за коцку, а дан за спавање. Волио је да пије, тихо, без ексцеса и да слуша Нил Јанга. Откидао је на „Harvest Moon”, лијеп сентиш за буђење које се у Дракулином случају углавном дешавало кад би се већ и мјесец показао. Кажем вам, прави Дракула... Коцкарски биоритам. У изузетним тренуцима пијанки могао би се провући поред усне хармонике и неки севдах. Коцкао је заједно са Оченашем, али са нешто скромнијим улозима. Никада није напуштао град или готово никада.

Много година касније поново смо се срели. Наиме, док смо носили пијаног друга према кући, тада већ као старији тинејџери, не знајући у први мах шта са њим тако олешеним, из једног подрумског стана извирила је позната њушка. Било је то у једном од огранака Сплитске улице и био је то он. Дракула,

сада већ старији, потпуно испијен од алкохола и никотина. Живио је у том скромном подрумском станчићу, са старијом, ситном и мршавом женом, којој је хронични алкохолизам била запечаћена дијагноза. Тужно, али нестварно симпатичан пар. Нису имали дјеце, у свој тој биједи и несрећи можда и боље. Љубав према алкохолу их је држала заједно. Дракула ме је препознао и позвао нас да приђемо њиховом прозору. Дао нам невиђено добар савјет за тријежњење. Испровоцирати повраћање чашом млијека. Тиме ће се спријечити да сва унесена количина алкохола уђе у крв.

Док му се ситна женица дупло нижа од њега држала за скуте, жмицкајући својим стакластим окицама, већ је пружала чашу млијека нашем пијаном. Био је то Марин Градац мултиинструменталиста, тромблониста, сада члан сарајевске филхармоније, далмош из Рајвоста и послеријатни пјевач Сулиног „Забрањеног пушења”. Готово сам сигуран да се он свега овога са Дракулом и млијеком и не сјећа, с обзиром на његово тадашње агрегатно стање.

Дракула је у моменту замакао иза завјесе и вратио за пар секунди. У руци је држао албум „Desire” Боба Дилана, баш онај који смо као клинци вртили данима...

„Врати ово, молим те, Банету, немој заборавити. Ко зна кад ћу га ја видјети и да ли ћу бити још ту”, проговорио је промуклим гласом, подераним од никотина. Предосјећао је крај, циро-за је напредовала. Био је то добар човјек. Били су то добри људи. Велика раја...

Људи који су носили шпицасте ципеле својих очева, ако су их имали, мислим очеве...

***Посвећено Великој раји, шрокама, чокама, њокеру, ци-
јарама и шиицасџим цијелама ...***

Винчестерка

Надимак је нешто што добијеш у секунди, а носиш га читав живот.

Мишо и Тони су били клинци с почетка Београдске улице. Живјели су у радничкој приземници, поред наше зграде. Имали су импулсивног и проблематичног оца, звали смо га Винчо. Никада нисам размишљао какво је то име Винчо, али се свакако сјећам како је настало.

Наиме, био је врло колерична, конфликтна личност, упорно бранећи синове који су и сами били такви. Кратког фитиља, увијек су истјеривали неку своју правду. Од фудбала на мале голове до каубоја и Индијанаца, у свему су увијек били у праву. Ако би им којим случајем противрјечили, млађи од браће би отрчао кући гунђајући „сад ћете ви видјети, кад вам старог доведем, мог’о би вам жваље развалити!” И та сцена се стално понављала. Тада би накратко наступила стрепња, док на сцену не иступи он, онизак, жилав, проћелав са црним брчићима. Увијек у поткошуљи или раздрљене кошуље, заврнутих ногавица, длакавих прса и рамена. А на ногама импровизоване папуче. Биле би то у ствари старе пензионисане ципеле згажених пета. И готово редовно би у руци млатио неким реквизитом. Понекад би то био велики кухињски нож, оклагија, металне машице за жар или пракљача за веш, шта би му већ било при руци. Сви би се тад разбјежали, док би браћа, поносно подбочени, испратили читаву сцену. Винчо би хистерично галамио, спомињући нам мајке. У репертоару псовки било је све што би му тог момента пало на памет, све осим државе, јер због тога се ишло у затвор. А једном му се и то омакло.

Што су ствари биле озбиљније Винчо би у рукама износио и озбиљнији реквизит, којим је на њему својствен начин пријетио свима у кругу од 100 метара. Једном приликом кад је старији син Мишо добио ударац мај гери у стомак од Баше

каратисте, Винчо је буквално излетио са ловачком пушком репетирајући је наспред улице. Била је то озбиљна сцена. Ми клинци надојени вестернима, истог момента смо у његовим рукама видјели пушку „Winchester 1894”.

У тим секундама он је добио надимак Винчестерка, а изведеница од тога била је Винчо. Тако конфликтан, тих седамдесетих, знао се потући са неким од великих, тако ситан, мршав и кочоперан, одскакивао би од земље.

Поменути Баша све нас је малтретирао неким његовим, измишљеним џудо потезом око гурума, бацајући нас преко леђа. Али једном приликом ствар се измакла контроли. Мишо је након тог чувеног потеза око гурума завршио у грмљу, па је Башу чекао још један мегдан са омаленим и зајebаним Винчом. На крају је ипак све добро прошло са неколико модрица на оба лица.

Након уличног обрачуна једног од нас из мале раје Трлета и Мише, углавном због неке глупости, нашли су се ту један испред другог Трлетов отац Глиша и Винчо, који је у руци имао велики нож. Кренули су да се рву, ваљали се по прашини и то баш на оном мјесту, гдје је пар година раније Марио звекно са прозора. Док Винчо није успио да Глишу озбиљно набоде два пута, у руку и стомак, није се смирио. Тада је испустио нож и псујући државу, ушао у кућу. Трлетов отац остао је лежати на земљи, тешко повријеђен. Жлипо је недалеко одатле поправљао свог „принца”, онако замашћен отрчао је да позове Хитну помоћ. Брзо су стигли, готово у исто вријеме хитна, која је покупила рањеног Глишу, и милиција са марицом, која је са лисицама на рукама привела Винчу.

Глиша је дуго био у болници опорављајући се од повреда, а Винчо је са озбиљном оптужницом за покушај убиства дуго остао у затвору.

Пар година касније, пролазећи Новим Сарајевом, у парку пензионера који се управо уређивао, видио сам необичну сцену.

Препознао сам човјека у неуобичајеној, сивој чоханој униформи, како штемајзом и великим чекићем грубо обрађује велику камену стијену. Могло се по контурама назријети да ће то бити нека скулптура. Рецимо мајка и дијете. Нисам појма имао да су кипари, боље рећи тадашње власти, обичавали да користе затворенике за грубо и почетно уобличавање великих скулптура, а када би се дошло до жељене форме, умјетник би наставаљао са финим дотјеривањима и коначним обликовањем. Па што би се умјетник мучио од самога почетка. У тој робијашкој униформи био је он, био је то Винчо, прашњав, уморан и остарио. Поред њега су стајали један милицајац и неки господин са пелерином, накошеном беретком, умјетничком брадицом и лулом у устима, и нешто су причали.

Трле је био клинац, када је у обрачуну са Винчом настрадао његов стари. Али запамтио је и заклео се у себи да ће се осветити. Тај тренутак је дошао много година касније...

Посвећено свим дјечијим тучама, надимцима, шљивама испод ока и неким озбиљнијим двобојима...

Дадина башта

Највише сјећања из средине седамдесетих веже ме за башту из Београдске улице, коју смо ми мала раја, па и они велики звали Дадина.

Дадо је био Банетов ујак, чији улични надимак је био Гуто, јер је имао скоро непримјетну грбу, како се то некада звало гуту на леђима, кокошије груди и храмао је на једну ногу. Личио је у ходу на Игија Попа. Вјероватно као последица преболване дјечије парализе. Само понекад је користио штাকে. Пријеподне је радио у штампарији, а послеподне око свог надалеко чувеног „фијата 1300”. Као и мотористи из моје зграде, знао би од неколико хаварисаних саставити један потпуно исправан и за вожњу спреман аутомобил. Улазак у Дадину башту водио

је каменом стазом која је почињала металном капијом, гдје је једно крило било још давно откинута и однесено. Дадину башту сматрали смо нашом територијом и бранили смо је свим средствима. Стаза је до саме куће са обје стране имала камени потпорни зид уредно исфугован. На том зидићу, тако смо га звали, проводили смо већину времена. Ако смо некога нестрпљиво очекивали, висили смо на том преосталом крилу металне капије. То је углавном било када смо сазнали да је стигао Тело са великог брода, али да тренутно спава. Увијек нам је нешто доносио. Мајице са ликом Чегеваре, или заставама далеких тропских земаља, ликовима фудбалера и амблемом Свјетског првенства у фудбалу '74. Ако бисмо слушали старије који су свирали гитаре, Жикју, Злају Булдога, Асафа Мостарца и друге, повукли бисмо се са свим својим реквизитима дубље у башту. Ту сам први пут видио Вегас гитару коју је свирао Булдог, само годину дана старији од нас и која је била приступачна скоро свима, као и Еко и „Guild” дванаестерце, купљене негдје на западу, највјероватније у Италији. Са држачем за усну хармонику, које су смјели да пипну само велики, а свирали су их Жика, Булдог, Благо и Асаф. Обично је то био репертоар од Стонса, Сајмона & Герфанкла, Боба Дилана или сирови блуз Клептона и Мади Вотерса и њима сличних. На зидић који је при врху баште био висок свега пола метра, сједили смо сви одреда. Музичари су имали предност да сједе на најзгоднијем мјесту на зидићу, док бисмо се ми остали са сламчицама у устима поваљали по трави око њих, пазећи се буба ухоложа.

Слушали смо сентише од Стонса и Битлса. Пјевушили их, углавном не знајући тада њихове преводе.

У Дадиној сам први пут у јесен '74. видио и окретао један албум „Greatest Hits”, био је то врло познат и препознатљив омот са црном руком која држи бијелог голуба. Наравно, тек издат и већ тада легендарни албум Сантане.

У Дадиној башти сам први пут држао у рукама професионални пинг-понг рекет, којег су звали софташ, јер је био мекан. Имао је глатке гуме и био је израђен из неколико слојева.

Вијест о крају рата у Вијетнаму дочекали смо у прољеће те '75. заваљени у гранама старих зерделија, воћке, коју смо ми тада погрешно звали резделија не знам ни сам како, када и ко је у рају донио тај погрешан и пермутован назив. У крошњама резделија, тог прољећа спремних да још који пут пробехарају, док смо ми клатећи се на њиховим гранама, сањарили и глуварили, препричавајући и анализирајући филм Стенлија Кјубрика „Паклена поморанца”.

Када су се средином седамдесетих појавиле кожне „адидас” патике звали смо их шпринтерице, јер тене су биле платнене, чувене „шангајке”. Онај ко би их купио, прво би отрчао до Дадине да се похвали, јер тамо је увијек неко глуварио. Биле су то „Adidas Record Super III”, рукометашке „универзал” и тада најскупле „ромовке” и „олимпија”.

На почетку до улице потпорни зид је био висок скоро два метра због нагиба терена и таквог архитектонског рјешења, а како би се стазом прилазило кући, због карактеристичног успона, зид би бивао све нижи, да би пред самом кућом изашао на нулу завршивши у неком украсном шибљу. Лијево и десно од зида биле су двије симетричне травнате површине. На њима би се, када би ове у мају биле покошене, одвијале битке са копљима, симулиране параде актуелних голмана тога времена, чувеног Јозеф Дитер Сеп Мајера. А на гол су пуцали наравно Герд Милер, Џаја, Пеле, Букал или Каталински. На једној од тих ливада остао сам први пут без даха, када ме је Едо из наше мале раје спуцо ногом у стомак. Можда сам на трен изгубио и свијест, а кад сам отворио очи, уста су ми била пуна маслачкових падобранаца.

У кући која је била саставни дио Дадине баште била су четири стана. Лијево и десно на приземљу и по један на спрату. Десно у приземљу био је стан Дадиних родитеља.

Све је одисало симетријом и интересантним архитектонским рјешењима, а зграда је датирала с почетка педесетих, соц-реалистичног изгледа, са елементима Баухауса. У продужетку низ улицу, налазиле су се још старије, аустроугарске виле, по чијим баштама смо брали, тачније крали, дуње, јабуке и рибизле. Шифра нам је била „’Оћемо у јабуке?“, а биле су то нада-леко чувене Гогина, Докторова и Крезубина башта.

Та кућа у Дадиној имала је централни улаз и лијево и десно дугачке терасе. Испред сваког крила било је по једно велико стабло зерделије. За вријеме годишњих одмора станари са спрата би остављали одшкринута врата од тераса и прозоре на кип, не размишљајући да би им неко, преко великих стабала, врло непримјетно и лако ускочио на терасу, па тако и у откључан стан, што смо ми једнога љета и учинили. Станови у приземљу су имали решетке. Док су ови на спрату мислили, да за тим нема потребе. Чак смо неопажено улазили у те ризнице, једног архитекте и универзитетског професора у пензији. Стан у који нисмо улазили био је у приземљу лијево и припадао је адвокату Пери, који је био доста старији од своје жене Љубе, са којом је добио ћерку Кристину. Кристина је била слатко дијете и ми смо се стално шалили и пред Љубом изигравали шмекере. Говорили бисмо тада пред њом: „Аааа Кристина, бићеш ти моја цура ’само да још мало порастеш“, на што би се Љуба слатко насмијала и сама онако кокетна. Не сјећам се да ли је неко од великих свраћао код Љубе „на кафу“, то би се тад тако звало. А ако би неко од великих био негдје даље „у акцији“, то би се већ отворено називало у зијану или у курвалуку. Причало се да је Љуба као млада била спремачица у адвокатској комори и тако млада, спремајући и Перин кабинет, запала старом за око. Кад бисмо онако запухани и знојави од фудбала на улици до-трчали пред Љубин балкон, већ је знала да нам треба воде. И док се тако нагињала преко ограде да нам да чашу воде из деколтеа су јој пупале бујне груди. Били смо стално жедни...

Једини стан у који смо легално улазили био је Дадиних родитеља и у њему смо боравили, када би нас Бане Хашишар позвао. Наиме, Бане је био син Дадине старије сестре и први косијанер у малој раји. И док би Дадо нешто куцкао испод свог „фијата 1300”, подигнутог на клоцне, ми бисмо се дубоко уваљени у велике фотеље препустили машти уз музику са Дадиног грамофона. Улазница за слушање била је да нам Гуто (Дадо) свима опали по чвоку, од којих нам је глава зујала три дана. У глави нам је тих година често зујало, од пубертета, чвока и слаткастог алкохола.

Приликом тих вратоломних улазака у станове на спрату, нисмо помјерали предмете. Биле су то гомиле књига, уља на платну и стилског намјештаја. Знали смо из чисте радозналости завирити у бифе и гуцнути прави француски коњак „Courvoisier”.

Имали су и грамофон, али скоро ниједна плоча нам није заголицала машту. Била су то углавном јазз и издања класичне музике „Decca Records”. Знали бисмо пустити Чета Бејкера и заваљени у огромне фотеље, фућкати кубанске цигаре, из резбарене дрвене кутије на столу, тресући пепео у велику кристалну пепељару. Истим путем неопажено преко дрвета смо се враћали на земљу, у стваран свијет. Међутим, једном приликом неко је заиста опљачкао један од тих станова. Били смо готово сигурни да није нико од нас. Али нагледани старих криминалистичких филмова, били смо уплашени, јер су наши отисци били свуда по стану. Истрага је прошла, а ми смо све то вријеме са сигурне раздаљине посматрали сва дешавања, везана за тај догађај. Очигледно да су том приликом оперисали професионални лопови, јер никада нису пронађени, као ни накит, сатови, непозната сума новца, и ордење које су власници посједовали.

Испред Дадине, на асфалту Београдске улице, играли смо на мале голове. Играло се до 12, а знало је проћи читаво полу-вријеме а да не наиђе ауто. Просто невјероватно, како је тада

фреквенција саобраћаја и број возила био тако мали. Склањали бисмо тада брзо стативе од цигала и враћали брзом брзином, чим би аутомобил прошао. А били су то тада „фићо”, „принц”, „тристаћ”, „фолксваген буба”, „волга”, „ситроен ајкула”, „ами 8”, „спачек”, „пежо 504”..., па и они стари „опел олимпија” и црни „мерцедеси” из Другог свјетског рата у коме су се у та ратна времена возиле Швабе и њихове цице. Пролазио би ту и огромни црни „шевролет импала” из ’66. године, са само двоја врата. Толико огроман, да су му при проласку сметали паркирани аутомобили. Често је пролазио нашом улицом. Испред Дадине био је увијек паркиран, тада нов металик зелени „форд таунус ТС”, врло атрактиван купе, који је стојички трпио напуцане лопте. Знамо и чији је био. Били су то богати људи из куће преко пута, са предивном баштом у ружама и звонцем на капији. Никада ту башту нисмо походили, или скоро никада. Ишли смо „у руже”, али по другим баштама. И то смо радили за велике, који су цвијеће носили тек освојеним цурама, док бисмо ми знојави и изгребани одмарали у Дадиној на трави. Каква романтика!

Дадина башта била је и мјесто за прва љубљења. Прво оних великих, па на крају и нас малих, када је за то дошло вријеме. Дадо је то радио у свом „фијату 1300”, који би се увијек симпатично љуљускао, хммм љубљење... Кад смо се договарали за излазак довољно је било рећи „У Дадиној”.

У Дадину су свраћали или поред ње пролазили одлазећи у град, кантаутор Асаф Бешовић, коме смо најчешће ми били највјернија публика и његов млађи брат Мостарац и шмекер Дико Бешовић, талентовани фудбалер, којег су изласци у град можда коштали још боље каријере.

Чола и његов млађи брат Драган, којег су сви звали Габаш, знали су онако у пролазу поиграти с нама на мале голове. Долазио би ту и Кемал Монтено, који је имао обичај да компонује баш у тој или баштама поред. Можда су баш ту настале оне његове, „Није хтјела” и „Душо моја”, док смо ми негдје у близини већ

прилично одрасли, грицкали зелене зерделије. Сваки пут кад би пролазили Београдском поред Дадине баште, махнули би нам довикнувши, „Ђе сте мала раја”, а ми бисмо им фрајерски одмахивали.

Прва пијанства слатким ликерима и јефтиним вином била су у Дадиној. На трави Дадине, први пут сам, у паузама повраћања, нагузивши се иза дрвета, натежући се, изговорио ону чувену „Нећу никад више пити” окренувши леђа звијездама. Многе LP плоче продефиловале су кроз наше руке, баш у тој Дадиној башти. Кингси, Криденси, Цепелини и Дорси, Пинк Флојд. Од домаћих Смак, Булдожер, Тајм, Бисера Велетанлић, Драго Млинарец и многи други. Све до краја седамдесетих, када је Бане хашишар донио први албум „Dire Straits”, а ја сам већ фурао неки панк и нови талас, узимајући од старог нафталинске сакое из шездесетих, са уским реверима, стављајући на њих гомиле беџева и зихернадли. Негдје крајем ’77, ако се не варам, на неком београдском радију сам, пар дана по свјетској премијери чуо риф пјесме „Pretty Vacant”, од Секс Пистолса, који ме закуцао за зид. Уххх какав је „speed” од тада наступио. Жилавост у вилицама. Шутком су се бавили још млађи, панк је само протутњао једним дијелом и кроз нас. Наговарали смо мајке да нам тик уз ногу сужавају нове тек купљене „рифле”, што им је у почетку било незамисливо, и ту се негдје екипа полако распадала. Завршетком ере трапеза, и доласком ере солунарки, а то је био врло примјетан прелаз, Дадина је остала без нас, а нас није имао ко да замијени. Све је то много касније порушено, и на мјесту Дадине баште, никла је нова зграда, од црвене фасадне цигле. Ми смо се разишли на све стране свијета, понијевши са собом звукове, слике, боје и мирисе из Дадине.

Посвећено Дадиној башти, зерделијама, фудбалу, ситарим аутомобилима, њрвим љубавима, музици наше младоси и сужавању нојавица ...

Пљуни истини у очи

Друга половина седамдесетих постаје за нас, малу рају, врло интересантна, откривање свијета, откривање свемира, откривање музике, откривање филма, откривање љубави, откривање интрига, откривање разочарења.

Кренули смо петком походити кино. Претходно бисмо у новоотвореном „Унима” драгстору у подруму робне куће „Сарајка” купили пар ситница за грицкање, онако без везе, док би Трле испод јакне сакрио један ментол ликер, успјешно пролазећи поред касе. Хронолошки, од ’71. до ’79. то су били филмови: „Одисеја у свемиру 2001”, „Паклена поморанџа”, „Кум”, „Жаока”, „Лет изнад кукавичијег гнијезда”, „Ловац на јелене”, „Таксиста”, „Осми путник” и „Коса”. Почиње и скоро да се завршава жанром „Sci-Fi”, који смо сви подједнако вољели. Прво бисмо сјели у парк преко пута кина и за пола сата испили ликер, који је радио са одложеним дјеловањем. Тек у кину, негдје на половини пројекције, било би нам вруће у стомаку, а затим врло брзо и мука. Или бисмо почели халуцинирати, од толике количине шећера и алкохола, или неконтролисано повраћати у млазу по фрапираној публици, не издржавши до краја. Не сјећам се зашто смо пили баш та аперитивска пића. Или су била јефтина, или су жестоко ударала. Уосталом никада их нисмо куповали, углавном су украдена из самопослуге, чији назив смо ми буквално схватили, тако да цијена није играла улогу у њиховом избору. Прва пијанства била су баш од тога, од чега се глава распадала наредна два дана. Викенд нам је пропадао, али тако смо се некако челичили. Сљедећа пића су нам била „Vecchia Romagna”, „далматинска лоза” и „шток”, то је већ био напредак. Глава се распадала, али мање, тај и сљедећи дан. То смо упражњавали у Дадиној, гдје смо имали простора за повраћање до миле воље. Углавном смо од ’76. бивали за нијансу паметнији, слушали смо локалне гитаристе и били (читај пили)

на ваздуху. Препричавали смо једни другима филмове, или бар неке њихове дијелове, јер мало када смо баш сви одгледали цијели филм до краја. Било је ту прекида филма у нашим главама, па смо пропуштене сцене углавном накнадно перципирали. Једино смо еротске филмове попут Емануеле и прелијесе Силвије Кристел сви гледали без трептаја, ту је све било јасно.

Алкохол нам није требао, узбуђење је било на врхунцу. Они који су били спортски оријентисани углавном ка борилачким вјештинама, фурали су жуте „пума” тренерке и гледали исти филм са Брус Лијем по 14 пута. Такав је био Кенан са Грбавице, који је чак физички почео личити на њега, задивљујуће баратајући нун-чакама. А филм „У змајевом гнијезду” гледао је поменутих 14 пута. Наравно у кину „1. мај”.

Тих година су на мала врата у наше животе улазиле и друге врсте стимулативних средстава. Фазу удисања туткала у кеси смо некако брзо прошли јер нисмо хтјели да личимо на мале цигиће, који су то често радили на јавним мјестима, њушкајући своје рукаве, завлачећи носеве у њих. У тој краткој фази слушали смо параноичну музику с краја шездесетих осјетивши да смо нешто пропустили. Сјећам се плоча, које је доносио Микац и миришљавог дима из шупе са моторима. Негдје у тој фази ’76. случајно сам открио култну словеначку групу „Булдожер”. На једном викенд дружењу неко је донио први албум ове групе „Пљуни истини у очи”, који је издат у неком малом тиражу и који је наравно разграбљен. Кружио је као реликвија из руке у руку. Никада прије, а морам признати ни касније нисам видио такав омот, који се листао као новине на осам страна. Са гомилом текста, колажних фотографија у стилу „Путујућег Циркуса Монтија Пајтона”. Са цртежима који су ме подсјећали на стрипове „Алан Форд” и музиком прогресивног рока уз вокал луцидног Марка Брецеља и гитару шармантног Бориса Белеа. Истог тренутка сам купљен, не знам како, али сам купљен, иако јако млад, желио сам да их слушам уживо.

Та жеља ми се остварила у јесен '77, непосредно пред излазак њиховог другог албума „Забрањено плакатирање”. Трле и ја смо били седми разред и одлучили смо да сами одемо до Дома младих на тај концерт. Не знам зашто ми се и данас по глави врзма датум 5. октобар '77, субота. Мислим да и касније, раних осамдесетих, нисам пропустио ниједан њихов концерт.

’Трле је живио у дворишном стану и рекао је да га причекам испред Мариовог хаустора. На оном истом мјесту гдје је Марио прије више од десет година пао са петог спрата и на оном истом мјесту гдје је дошло до крвавог обрачуна Винче и Трлетовог старог, почетком седамдесетих.

Наиме, чули смо да је тих дана због доброг владања на условну пуштен Винчо. Стрепило се по комшилуку да би могло доћи до освете. Само нам је још то фалило. У моменту док сам чекао Трлета, из хаустора сам чуо неку буку, јауке и тупе ударце.

Трле је мирно изашао из хаустора и док је на раме набацивао тексас јакну добадио је: „Идемо јаране, чека нас Булдожер!” „Шта је то било унутра?” „Ништа, сад је 1:1”.

Концерт „Булдожера” био му је добар алиби. У мраку хаустора наватао је Винчу и добро га изударао неком летвом, а овај га није препознао. С обзиром на то да је Винчо био чувени кавгација, било је много кандидата који би му се радо најebали мајке.

Концерт је био фантастично одсвиран, прштао је Белеов Стратокастер и Брецељев вокал. Прштило је од Блуз Гњуза, и врло асоцијативних пјесама, с обзиром на догађај без свједока, који се одиграо непосредно пред сам концерт. „Живот то је феферон”, „Најпогодније мјесто”, „Не брини мама” и незаобилазна „Хелга”. Тада смо први пут без старије раје били на концерту, једва су нас пустили на улазу, а Трле се понашао сасвим опуштено и заједно смо уживали у тој свирци, испијајући велико точено пиво. Понесени атмосфером, данима смо препричавали осталој раји догађаје са концерта, а Трлетов обрачун је

прошао некако конспиративно и безболно. Винчо је са породицом брзо последије тих догађаја преселио у Ново Сарајево и заувјек напустио Грбавицу.

У тој другој половини седамдесетих „LP” плочама нас је снабдијевао Бане Хашишар. Тада сам са временском дистанцом од њиховог стварног појављивања, неке од њих први пут слушао, Велвет Андергроунд и Лу Рида, Боувија, Дип Парпл. Оне дискаре попут Би Џиза, Бони М, Глорије Гејнор и сличних, препустили смо неким другима, јер већ смо били омамљени рок&ролом, хард роком и блузом. Једино смо хиперпопуларној

поп групи „АВВА” оставили мало простора, преслушавши их чисто информативно.

Бивали смо старији, пили смо пиво са Артанима и први пут пробали траву. Некако непримјетно смо преузимали улогу Велике раје, док су ови стварали породице и помало губили или скраћивали косу ми смо је пуштали.

Ту сам дубље закопао по домаћој музици, чија прекретница је била ’78-79. година. Чекао нас је нови талас, „Азра” и промјена имица, чекале су нас осамдесете.

Посвећено Малој раји која је мало йорасла, кину и филму ван њеѿа, алкохолу и їруји „Булдожер”...

САКАЋЕЊЕ

Постали смо свирепе убице, разарачи меких ткива. Прозваше нас ломитељима костију, тргачима жила. А све је то некада било тамо гдје треба, свака жива ћелија на свом мјесту, гдје су је природа и Свевишњи смјестили, тамо гдје припадају. Јер само тако функционишемо као бића, хумана и чедна, досадна и вриједна своме роду. Понекад грлећи топовско гвожђе и отргнуто месо.

Не сломи се стабло у шуми само, не откине се грана, осим од старости и ако то гром, вјетар или човјек не учине. Грому се то омакне, вјетар то не ради често, само човјек то ради са намјером, из потребе, силе или пакости.

* * *

Поред базена једног хотела у анталијској регији лежао сам са књигом у руци. Девет је сати ујутро, већ сам био у мору и вратио сам се на своју лежаљку. Пажњу ми је привукао човјек у раним педесетим, који је уз помоћ штака прилазио простору испред базена. Беж сламнати шешир, свијетлоплава ланена кошуља, сафари бермуде, а на једној нози бродарица. На другој ништа, јер другу ногу није имао. Изгледа да су тек стигли са далеког пута. Био је у пратњи госпође са лијепо обликованом паж фризуром и пепељастим праменовима, истих година као и господин поред ње. Она је на себи имала колорисану дугу тунику и јапанке. Човјек је био бијелог тена са просиједом,

уредно штуцованом брадом. Некако се сав тај хендикеп није истицао пред њиховом елегантном појавом. Тек касније сам примијетио нове детаље. Да му недостаје цијела лијева нога до врха бутне кости и пола шаке на десној руци. Назирали су се само патрљци, остаци од прста и палац.

И то тек кад је свукао црну кожну протезу са десне подлактице која му је са куком на врху служила да њоме придржава штаку служећи се и усамљеним палцем.

Убрзо су напустили простор испред базена и нестали у хладовини хотела. Били су из Босне, јер пролазећи поред њихових лежаљки случајно сам чуо дио њиховог разговора, акценат је на то указивао. Престао сам да читам књигу и са неким чудним размишљањима поново отишао у море. „Ово су ратне трауме!“. Помислих у себи и препустих се таласима топлог Средоземља.

АХМЕТ

„Знам да си архитекта, хаверу, ал’ рат је, божији човјече! Заборави пројекте у Либији. То што је започето не може се сада радити. Неће предузеће пропасти. Видиш какав нам се белај ваља преко брда”.

„Знам друже, али велике су то паре! Пуковник нам то неће опростити...”

Ахмет је тога дана у јесен 1994. био коначно мобилисан у 101. моторизовану бригаду Босанске армије. Био је млад архитекта у Сарајеву, врло образован. Мајка му је била Словенка, професор у тузланској гимназији. Отац инжењер, технолог у Руднику соли, а сада већ неколико година пензионер. Име које су му дали родитељи у нечему је одскакало од других.

Ријеч је о једном једином слову, што се налазило на крају његовог имена. Слово Т умјесто Д, како је то било уобичајено.

Добио га је по очевом добром пријатељу цимеру из студентских дана Палестинцу Ахмету Џамалу ал Фахрију.

Ахмет је имао непуне 32 године када је почео рат у Босни. Коју годину више него што су имали његов отац и Ал Фахри када су се упознали на специјалистичким студијима неке давне шездесете на Рударско-геолошком факултету у Београду. Брзо послѣје тога до Ахметовог оца стигла је вијест како је добио сина, док је Ахмет ал Фахри већ постао цивилни савјетник у Арафатовом покрету Фатах.

Сину је без имало размишљања дао име Ахмет, име пријатеља на чији лик и дјело је био поносан. Ахмет ал Фахри био је задужен за организовање техничких школа на окупираним територијама. Арафат је, наиме, веома водио рачуна о образовању палестинске омладине. Ахмет Џамал ал Фахри је био ту и 1969., када је формирана ПЛО. Био је и у делегацији ПЛО-а са Јасером Арафатом на челу у посјети Титовој Југославији, пред Нову годину 1977. Тада се Ахметов отац и посљедњи пут срео са старим пријатељем са Блиског истока... Ахмет Џамал ал Фахри трагично је страдао средином осамдесетих у једном од израелских бомбардовања логора и цивилних објеката на окупираним територијама. Овога пута то је било његово радно мјесто, висока техничка школа у којој је радио. И да је остао жив за непуну годину дана би отишао у заслужену пензију.

Послѣје овог трагичног догађаја Ахмет је још поносије носио своје име. И с великим поштовањем га истицао на многим савјетовањима архитеката по свијету. Био је тих седамдесетих и тинејџер љевичар, што је у Титовој Југославији било нормално, а био је и хипик у земљи социјализма. На радним акцијама са ликом Че Геваре, отиснутог шаблоном у црној тинти на леђима акцијашке блузе. Био је бунтовник у времену авангардне архитектуре.

У осамдесетим ожењен Емином, лијепом Сарајком, професорком латинског, запосленој у једној од сарајевских гимназија.

Добили су ћеркицу Ларису, исте те године када је страдао њихов велики пријатељ Ал Фахри.

Те ратне 1994. пунила је тек осам година. Ахмет је све ратне године заједно са породицом провео у опсједнутом граду на радној обавези главног архитекте, у једном врло важном предузећу, које је имало започете пројекте у далеким земљама, Ираку и Либији. Једини задатак био му је да одржава какве-такве контакте са наручиоцима посла. А главни да сачува животе својих најближих, па на крају и свој. Овога пута то је био један велики пројекат, много већи од онога који је до сада радио код пуковника Гадафија.

Изнанадила га је неочекивана посјета. Директно у канцеларију му је дошао друг из дјетињства са неколико наоружаних војника...

„Мора се Ахмете. Пуковник ће то разумјети, не брини, па њему рат стално виси за вратом! Зна он врло добро шта је то рат! Дипломатија и економија ће мало да одморе, схвати јаране, лоши смо ових дана, фали нам одморних људи ...”

Ни сам није био свјестан да је за непуна два сата већ био у прашњавој униформи, или у нечему што је личило на њу. У камиону који је пустим кањоном возио према нишићкој висоравни, сјеверно од Сарајева. У пратњи им је био један мали цивилни џип, „сузуки витара”, бијеле боје. У њему се возила нека чудна четворка. Џип су ти исти чудни војници, који дан раније, заплијенили од Срба на самој линији разграничења. А ко зна чији је био, коме је стварно припадао? Циљ пута је било Мошевачко брдо. На сјеверној страни своје положаје држала је Босанска армија. Ону јужну и југоисточну, према селима Мошевићи и Доњи Чевљановићи, држала је Војска Републике Српске. Изгледа да је то била врло значајна стратешка кота, чим су је тих дана опседали и једни и други. Снајпери и минобацачи, су биле главне убице на поменутом терену. Али обарач су потезали људи што морају и нељуди што то хоће, био је рат. А свако

га је тумачио онако како њему одговара. А коме је могао одговорати?...

У граду су му остали жена и дијете. Да ли ће им неко и када јавити да је хитно мобилисан? У дрндавом камиону, на дрндавом путу у непознато, свашта му је пролазило кроз главу. На трен је затворио очи и видио осмијех малене Ларисе и осјетио мирис косе своје Емине.

Сумрак се спуштао над Вилајетом, само шума и грозна тишина, пуна неког ишчекивања. Смјена је обављена у року пола сата. Ознојене и прљаве сјенке у тишини су се спуштале на пут у долини. Биле су то људске сјенке, равнодушне, исцрпљене и испијених погледа. Нова војска била је испрепадана шачица градских момака, насумице мобилисаних из радне обавезе. Међу њима био је и Ахмет, потпуно дезоријентисан и уплашен као и остали тек пристигли камионом. Кренули су у колони у шуму уз поток до првог пропланка, гдје су прилично насумице и плитко биле ископане траншеје. То је положај који морају сачувати, евентуално у организованој акцији освојити цијелу зараван. Био је мркли мрак и мртва тишина када су коначно заузели бусије, а онда је иза брда изронио велики жути мјесец, који је одједном обасјао читаву зараван, као да је чекао иза брда да се војска распореди. Видио се сада цијели пропланак освијетљен плавичастом свјетлошћу. Резервисти су се у тишини распоредили иза узвишења ископане земље и оборених стабала борова. У том тренутку ни пјев шумских птица није се више чуо, није се чуло више ништа од звукова природе. Само чудна стрепња лебдјела је ту над чистином. Иза леђа им је долазила групица другачије обучених војника, који су их допратили малим бијелим џипом, ако су се тако маскирани и прљави могли уопште сматрати војницима. Било их је четворица, од којих су двојица имали јако дуге браде и зелене траке око главе на којима је нешто писало арапским словима, а онај трећи кратку, црну и коврцаву браду без бркова. Очи су

му дивље сијале. Добро су били наоружани. Тројица са пушкама тзв. „сингапуркама”, копијама америчке М16, обавијене некаквим маскирним и масним крпама.

Четврти, онај једини без браде, је носио поред снајперске пушке и „базуку” америчке производње и био је насупрот остале тројице ћелав, голобрад и изразито тамнопут. По свему судећи, радило се о екстремним исламским борцима, џихадистима, муџахединима, о којима се није пуно причало, нити је смјело да се прича. Њихова присутност у срцу Балкана бивала је све учесталија и прећутно се одобравала. Били су то неки и нечији виши интереси. Док се „Ал Каида” сматрала планетарним непријатељем цивилизованог свијета, у маленој Босни отпаци ове организације могли су скоро несметано чинити звјерства. У нечије име и за нечију корист та активност је била аминована. Нико не зна када и како су дошли, осим да су стигли преко Хрватске, и да су сви различитих нација. Пакистан, Туркменистан, Емирати и Судан. Врло гласни и дрски, чинили су се јако опасним.

Емираћанин је једини говорио енглески и у Ахметовом рову потражио саговорника, држећи у руци дугачки нож.

И нашао га је баш у њему, Ахмету, који је једини добро говорио енглески језик. И док су остала тројица постављали „сингапурке” са оптиком међу оборена дебла, Емираћанин је држао предавање преплашеној шачици тек мобилисаних. О светом рату џихаду, о проклетој хришћанској копилади, о џенету који чека сваког шехита. Ко би знао, иза колико брда и свјетова је тада чамила она грађанска опција и грађанска Босна, о којој се, међу поштеним свијетом у граду, узалуд причало?

Ахмет је суверено владао енглеским језиком и без имало замуцкивања преводио што је џихадиста говорио. Али глас му је ипак у великом страху био некако дрхтав, тих и слабашан. У једном моменту разјарени исламиста је руком посегнуо за џеп на својим маскирним панталонама и извадио крвав смотуљак

у комадићу платна. Ноћ је била ведро и пуног мјесеца и добро се видио крвави, језиви садржај у крпи, коју је овај отворио на свом длану. Било је то људско око које је пливало у слузавој течности и десни људски кажипрст обливен крвљу из којег је вирила бијела кост. Све шчућурене резервисте протресла је неописива језа. „Овај Каурин проклети, ово његово око неће више нишанити нашу муслиманску браћу! Овај прст каурински неће више никад бити на орозу пушке која убија нашу браћу по Алаху!”

Ахмет је тихо и дрхтаво преводио и сам шокиран оним што види и чује. Опоменуто од стране Емираћанина једним гласним и дрским „треслејт”!!! У себи је помислио: „Ако се овако мора ратовати, боље да ме нема...”

У тим тренуцима грађанска Босна била је још више шчућурена у рову, постиђена, понижена, дезоријентисана и уплашена. Можда већ у капима адреналина, мјешавини зноја, крви и урина. Ћелави, тамнопути Суданац био је изгледа главни снајпериста, јер је спретно и брзо монтирао снајперску пушку на мјесто одакле ће зрно убица кренути на пут до нечијег срца, слезине или рамене кости, промашивши лобању неке живуће главе и мекано ткиво неког живућег мозга. Можда ће срце овога пута бити поштеђено, пуком случајношћу, непрецизности пушке или онога што потеже обарач. Случајним помјерањем изабране живуће мете у једној секунди, или једном њеном дјелићу... ко зна?

Преко пропланка се разлегао усамљен пуцањ и крик. Алаху екбер! На што му је одговорено гласно и јасно са друге стране: „Марш багро балијска!” уз кратак одсјечан рафал, након чега је пропланком поново завладала тишина.

Роса и језа покривали су уплашене, који су читаву ноћ пробдјели у отвореној земуници. Они слабијих живаца и слабије бешике мокрили су у гаће у скврченом положају. Били су свјесни да ништа није као на филму и да је стварни рат нешто

бестијално и страшно. Како нишанити у непријатеља, а да тебе не погоди? Пуцати у небо, у врхове и крошње стабала, симулирајући битку, и при томе не помаљајући главу. Је ли то реалност?

Први знаци зоре били су зраци сунца на боровима иза њих, а сунце се стидљиво пробијало кроз гране црногорице на непријатељској страни брда. Џихадисти су поново заузели своје положаје, а дјеловали су некако одморно и наспавано, као да су током ноћи одмарали у меком кревету у дубокој позадини? Ко зна, можда и јесу? Ахмет је сједио испред улаза земунице, погнуте главе, и затворених очију, када се из непосредне близине само метар од њега чуо пригушени снајперски хитац, а са друге стране само тишина. Затим се након само пар секунди чуо други пригушени хитац, а за снајпером је опет био тамнопути Суданац. Од тог момента настаје пакао. Са друге стране брда чула се галама и метални звукови оруђа, трења метала о метал, па фијук, један, па други. А затим кратко и одсјечно шуштање, карактеристичан звук минобацачког пројектила, који пада у непосредној близини.

Страшне експлозије двије минобацачке мине на самој ивици рова. Већ прва је готово у потпуности развијела тамнопутог Суданца чији дјелови тијела су висили на обореним огранцима бора, док су бусени земље, уситњеног камења и коре дрвета падали на резервисте у рову. Била је то детонација оне највеће минобацачке мине од 120 мм. Какав је то погодак у мету, као да су координате прорачунавали читаву ноћ.

Други детонациони талас Ахмета је избацио на ливаду испред брвана, озбиљно рањеног у десну шаку већ од оне прве мине. Рањавања није ни био свјестан, док није осјетио топлу крв низ десну подлактицу и видио раскомадане прсте десне шаке, као и дијелове своје аутоматске пушке разбацане по земљи. Тог момента губи свијест, а минобацачка канонада бива настављена оним озлоглашеним, нешто мањим калибром од 82 мм. Преостали џихадисти побјегли су низ шуму, узвикујући

неке само њима познате пароле, на неким својим далеким и туђим језицима, овдје у срцу Балкана, гдје у ствари никако не припадају. Овдје на репу Европе, гдје зарађене стране говоре истим језиком, потпуно другачијим од тог далеког. Ахметови другови, које није стигао ни упознати, остали су живи и неозлијеђени, осим једног којег је метак погодио у шљем, а затим рикошетирао у дебло испред. У глави му је зујало наредна три сата, али остао је неповријеђен. Ахметово тијело остало је избачено у трави. Кад су га коначно повукли за руку у ров, у краткој паузи између рафала, за њим је остала у трави читава десна нога откинута великим гелером у предјелу бутине. За његовим рањеним тијелом на црвенкастој шумској земљи остајао је дио њега, таман, густ и натапајуће крвави траг. Страх од синоћ добио је неку чудну форму у главама резервиста. Форму снаге, храбрости и хуманости. Били су живи!

Монструм који је дијелове људског тијела вртио по цеповима као кликере, нестао је још истог јутра. Остали су само они, насумично мобилисани, који су неспретно подвезали Ахметове отворене ране, збијени у земуници и очекујући помоћ, која је ускоро стигла из правца Олова. Остао је жив! На дежурству је те ноћи био доктор Огњен Гајић, вјероватно један од оних представника хипократске, грађанске Босне.

Врстан љекар, који је својом стручном и брзом интервенцијом спасио Ахмету живот. Познат и по томе да је свирао саксофон и флауту на првим албумима „Забрањеног пушења”.

ДУШАН

На базену је већ претходна два дана боравио необичан пар. Лидија, Београђанка, омалена црнка средњих година и њен мишићави партнер шездесетогодишњи Душан, како сам случајно чуо такође Београђанин и француски држављанин. У бару поред хотелског базена, једног поподнева, успоставили смо

контакт уз кафу. Лидија је била отворена за неформалан разговор, док је Душан пушећи дебелу цигару, помало незаинтересовано вртио странице по свом мобилном телефону. Ушли су у емотивну везу у зрелијим годинама. Немајући ни претходне бракове, ни дјецу, и ово им је само једно у низу заједничких путовања. Обоје су имали тетоваже по тијелу. Душан примјетно више. Лидија је имала ланену тунику боје тиркиза, која је откривала рамена, црне јапанке, врло интересантан минималистички накит у индијском стилу са оранж детаљима, тетоважу на десној плећки и мали татоо трибал на листу десне ноге. Разговор се сводио на похвале турској гостопримљивости и изузетном квалитету услуге „all-inclusive”.

Били су нови гости хотела, па сам Лидији љубазно указивао на неке детаље, ради бржег сналажења. У тој краткој, опуштеној комуникацији сазнао сам да Душан дуги низ година живи у Лиону и држи елитни ресторан у близини хиподрома Де Парилу и истоименог парка. Иако се није упуштао у разговор, био је некако незаинтересовано присутан, јер су се он и његова дјевојка ћутке с времена на вријеме погледавали, осмјехујући се једно другоме испод великих наочара за сунце. Његове тетоваже нису могле остати непримијећене. На леђима велики Јин-јанг са сунчевим зрацима по ободу, а на десном рамену од наглашеног бицепса до трицепса и технички прецизна, библијска сцена са Добрим Самарићанином, пандан нашој Косовки дјевојци. Сцена истетовирана до посљедњег детаља, јер за њу је било мјеста на тој израженој мускулатури. Као и његова дјевојка, на поткољеници је имао мале трибале, помало су личили на испреплетено трње. Бројаница и још неколико танких наруквица око ручног зглоба са привјесцима од црне ебановине, малих афричких ритуалних маски.

Око врата, фино плетена огрлица са сребрним висуљком у источно-азијском стилу. Какве контрадикторности на пола квадрата људске коже, на овом савршено извајаном тијелу.

Измијешане религије, татуи у тамној тинти и ритуални накит, хмм... необичан лик, помислио сам.

На другом рамену, које није било исцртано биле су видљиве двије рупе, два удубљења у кожи промјера људског прста постављене хоризонтално у размаку од седам-осам центиметара које сежу у дубину руке скоро до рамене кости. Та рука, дало се примјетити, била је скоро неупотребљива. Душан је искључиво користио десну руку. На горњој лијевој страни абдомена, непосредно испод ребарног лука, јасно се истицао прошивени хируршки ожиљак дужине бар цијели педаљ. Шта сам могао да помислим? Да су ове задобијене трауме посљедица несрећног случаја? Удеса? Или ратне трауме?

У моменту док је Душан повлачио дим из своје дебеле цигаре придржавајући је кажипрстом одозго, на унутрашњости десне подлактице сјевнула је још једна тетоважа. Граната са седам ватрених репова. Био је то грб Легије странаца испод којег је стилизованим словима писало – *Legia Patria Nostra*. Тада су ми неке ствари око лика овог необичног човјека постале јасније. У њему сам препознао огорченост и искуство, сјету и патњу, само не срећу у оном њеном изворном облику. Али како, када и гдје су задобијене прострелне ране, на лијевом рамену, наравно нисам могао одгонетнути. Казнени пук из Африке, Џибути или Балкан? Али оно што је сигурно, да се радило о ратним траумама, на мишићавом тијелу једног ветерана.

Душан је још као седамнаестогодишњак емигрирао у Италију, одакле се врло брзо дочепао Азурне обале. Затим одлази у Лион, гдје неко вријеме ради као бодигард, а можда и нешто више, код једне госпође која се бавила елитним некретнинама. Са двадесет пет година ступа у Легију странаца, са којом пролази многа ратишта по свијету, посебно по Африци, гдје и добија надимак Дуда Африканац и чин капетана казног пука. Рат у бившој Југославији затиче га на мјесту високог официра који у координацији са падобранским јединицама француске

армије обезбјеђује конвоје хуманитарне помоћи у Босни под окриљем УН-а.

Видјевши да дио хуманитарне помоћи УН бива злоупотријебљен, убацавањем оружја и добровољаца из Азије, одлучује да напусти јединицу и понуди се са свим својим знањем и искуством Војсци РС. Поготово када је његова јединица добила задатак да пуца на српску војску без упозорења. У њему су прорадили гени, патриотизам и српски инат.

Не зна се тачно мјесто преласка у јединицу сарајевског корпуса ВРС, али је то сигурно било у зиму 1993. године. И од тада је наставио да се бори на страни властитог народа, у грађанском или агресорском рату, зависило је са које стране је немам посматрана.

* * *

Тог октобра 1994. војна кампањола била је у пратњи камиона који је на положаје Војске Републике Српске сјевероисточно од Сарајева у подножју брда Полом довезао свјеже снаге, резервисте из Источног Сарајева. Било је укупно 18 преплашених младића. У кампањоли два официра и један снајпериста у страниј маскирној униформи. Носио је снајперску пушку „драгунов”, руске производње. Ословљаван са Дуда Африканац, нити је био причљив, ни нешто комуникативан, осим са једним од официра из кампањоле кога су сви ословљавали са „Команданте”. Био је ту по специјалном задатку. Морао је да пронађе у непријатељским редовима цихадисту са кратком црном брадом и да га одстријели као звијер, без икакве милости. У наредним сатима они који су имали права и храбрости да му се обрате звали су га једноставно Африканац. Један од официра повео је преплашене резервисте уз шумски поток ка југоисточном обронку Мошевачког брда. Командант и Африканац ишли су први заузевши најистуренију коту са дубоко укопаном ровом, са ивицом обложеном брвницама, на којој је

један мали отвор представљао пушкарницу окренуту ка сјеверозападу. Смјена уморних и пристиглих, обављена је у највећој могућој тишини, након чега је велики пуни мјесец разоткрио и освијетлио крај, као да је чекао да се ова помјерања војске заврше. А када су кретње коначно престале, са непријатељског положаја зачуо се урлик, Алаху екбер! И усамљен пуцањ, на што су из сусједног рова старији борци одговорили истом мјером. Узвиком: „Марш багро балијска!” И кратким, одсјечним рафалом.

Ови први добро су знали шта напуштају, али тако уморни и измрцварени нису имали снаге да се радују. Ови други нису појма имали гдје се налазе, по ком задатку су ту и на којој страни свијета је мир. У тим тренуцима јединица је била најрањивија. Само када би то знали они са преке стране, који су претходне ноћи успјели некако отети бијелу „сузуки витару”.

Возач је убијен на локалном шумском путу са два метка у главу. Сувозач је жив касапљен од стране неког монструма цихадисте, којег су његови шапатам ословљавали са Емираћанин. Младом српском војнику ножем је ископао око, а одмах затим енегичним кратким потезом одсјекао десни кажипрст у коријену. Наредног јутра замијењен је за тројицу потпуно здравих муслиманских војника. Додуше једном је фалила ресица увета, коју му је у налету бијеса и нестрпљења, ножем одфикарио неки пијани добровољац из Параћина. Одсјечени дио увета стрпао је у уста и кренуо да жваће, при томе вичући: „Говори где су вам положаји и колико вас има?! Проговори, иначе ћу те целог појести!!!” све док га двојица јачих нису одвојила од заробљеника. Тога јутра обављена је размјена једног убијеног и једног унакаженог, али живог српског војника за тројицу муслимана Бошњака, живих и готово здравих, да овога трећег исти његови који су их дочекали само сат након размјене нису иронично прозвали Ван Гог. Били су срећни што су живи и могли су се тако сурово шалити.

Донекле су имали и среће да их пошаљу на опоравак у ратни санитет према Олову. Тако ће избјећи пакао који ће се десити сљедећег јутра на пропланку Мошевачког брда. Пропланку чију једну страну су чували уплашени резервисти ВРС, уз неколико ветерана, а другу ништа мање уплашени и збуњени резервисти Армије БиХ, готово више уплашени цихадистима у властитим редовима.

Наредног јутра, када су се коначно бар наизглед консолидовали, одморни српски војници, брисали су росу са својих пушака, и отресали је са шаторских крила не знајући да их у наредним минутима очекује пакао. Када су се слегле страсти и емоције око јучерашње неравноправне размјене заробљеника, Дуда Африканац је непомично и чврсто држао своју снајперску пушку на већ одавно учвршћеном положају. Имао је специјалан задатак да у оптички нишан доведе брадатог монструма којег је и поред стравичних болова успио да опише осакаћени млади српски војник. Узалуд га је тражио у видокругу свог нишана. Дуда Африканац помјерио се мало у страну тражећи бољи положај, када се огласио једва чујан, пригушивачем утишан, снајперски пуцањ. Дјелић секунде касније, врело снајперско тане погађа Дудино раме. Није се стигао ни довољно помјерити, можда само пола метра улијево. То је била више рефлексна, него болна радња, када је након само пар секунди још једно зрно просвирало кроз његову руку, десетак центиметара или нешто мање, поред претходне ране на надлактици. Сигурно је да је мета била глава или срце, али дјелић секунде га је спасио од чистог поготка у мету. Спустио се у траншеју клекнувши, чврсто притискајући дланом десне руке крваву лијеву надлактицу.

У тим тренуцима ништа није осјећао, само врелину и пулсирање у рамену, правећи гримасу на лицу која је испровоцирала искакање кариотида на врату, тик испод коже. Од тога момента, уз претходну гласну консолидацију, прорадила је

српска батерија минобацача која је ту већ била спремна, скоро непримјетна, у сусједном рову. Ту су срећом били прекаљени борци. Изгледа да су већ први пројектили погађали циљ. Огорчени на чин сакаћења свог друга из јединице, још претходног дана, имали су посебан разлог да одговоре енергично. Дуда се наслонио на земљани зид рова. Требало је само да претрчи једну кратку чистину да би допузао до прве помоћи, али на тој чистини онако рањеног и сагнутог погодио га је још један метак изнад лијевог кука испод ребарног лука. Посљедњим атомима снаге допузао је до санитета који се налазио дубље у шуми. Одвезен је пола сата касније у војну болницу у мјесту Средње, гдје му је у импровизованом хируршком захвату одстрањена пробушена и потргана слезина и имобилисано повријеђено и мецима изрешетано раме. Био је у соби са осакаћеним војником, који је иако под јаким седативима, трпио стравичне болове као и он сам. Остао је жив!

* * *

Два стола од нас сједио је новопристигли пар. Он, Ахмет, са штакама наслоњеним на столицу и она, Емина, са елегантним сламнатим шеширом. Мирно су испијали своју кафу и помоћу мобилне апликације „WhatsApp” комуницирали са својом тридесетогодишњом ћерком која је у Канади довршавала специјалистичке студије. У томе јој је свесрдну помоћ и подршку пружао др Гајић из Минесоте, сада већ дугогодишњи и велики пријатељ породице и Ахметов спаситељ.

За столом поред њих био је Душан, који је преко апликације „Франс прес” читао новине, у којима је и даље главна вијест била обнова катедрале Нотрдам, оштећене у пожару прије три мјесеца.

Била су тако ту, поред базена, скоро један до другог, два људска живота, два осакаћена тијела, двије судбине. Спасена готово у истим минутима, а осакаћена готово у истом тренутку

и скоро на истом мјесту, на супротстављеним странама. Поново одлазим у море и гледам у наранџасту куглу, која се топи на хоризонту Средоземља и разлива по површини турског мора. Био сам можда једини који је прозрео истину о ова два човјека, који су се скоро свакодневно, наредних седам дана, сусретали у бару хотелског базена. Скоро да су се дотицали раменима, мимоилазећи се ћутке. Сам Бог зна, да ли су и како они прозрели истину. Да ли су помислили макар у једном тренутку, на оно што сам и ја? Јер, судбина се дешава и поиграва са нама. Мислим, да су били свјесни тог судбоносног сусрета. И један и други су ту, у онај пакао рата готово залутали, иако је један од њих залутао својом вољом. Скоро да су могли успоставити комуникацију чекајући у реду испред апарата за кафу, али нису. Нису размијенили ни ријеч, мада су то обојица можда и пожељели.

И ко је крив, а ко невин, да ли је то сада више и битно када носе исти бол и готово исте ожиљке.

Данас, 25 година касније, поред базена неког хотела у анталијској регији...

ПОВРАТНИК

Илија Радаковић сједио је поред кухињског прозора и гледао у двориште. Био је замишљен, као и много пута до сада. Био је на прекретници.

Напољу је све било мокро и натопљено водом. А на том мокром, каменом поплочаном дворишту, усред тог тамносивог пејзажа, бљеснула би свјетлост одлазећих муња. Грмјело је негдје у даљини преко планине и одвукло кишу са собом. Само су њени остаци цурили низ старе олуке, утапајући се у потоцић, који је текао већ угаженим колотрагом низ пут.

„Све се острвило на нас”, гласно је размишљао Илија. „Ти радиш прековремено изгледа?... Загазио си у јесен и то дубоко имењаче. Кућу си нам у црно завио. Ко велиш да се сретнеш са онима који те насљеђују зими. Ти одозго, они одоздо, не би ли се зера издиванили. Ти грми, а они нек вију и нек ми овце кољу ка’ и ти!”, обрати се Илија громовима, као да су људска бића.

Испод стрехе, поред врата од штале, висиле су двије овчије коже, некако чудно спарушене, полунагорене, али биће добре за кожун.

„Теби не могу ништа, а њима не смијем, не да Хрватска агенција за околиш и природу”, притом се кратко осмијехну.

* * *

Земун, јесен 1995. Ика је сједио на углу Улица цара Душана и споредне Улице Мушицког. Испред њега је била изврнута

картонска кутија „LM-a”, продавао је цигарете. Сваки дан послије школе сјео би на тај исти угао, спустио војничку транспортну торбу и из ње извадио по једну кутију цигарета. „Marlboro”, „Lucky Strike”, „LM” и „Bond”, уредно их сложивши на изврнуту картонску кутију од „LM-a”. Тај ритуал би се понављао сваки дан у исто вријеме и готово на истом мјесту. Док је он био у школи, мајка Смиља би отишла до Бувљака или до Студењака, са оном великом шареном торбом-„шверцерком”, да пазари цигарете код препродаваца. И то све на вересију, јер новца нису имали, док трактор што им главу спаси нису продали. Доносила би пуну торбу кући и преслагивала боксове у мемљивој соби у стари ормар, у чијем једном крилу је држала боксове цигарета, а у другом зимску постељину. Живјели су ту тек два мјесеца, у изнајмљеној старој дворишној кућици у улици Лукијана Мушицког.

Дошли су у Земун на трактору, са „Олујом”. Отац Чедо, матер Смиља, баба Марија и он, петнаестогодишњи Илија Радаковић. У Лици су оставили све. Кућу, имање и гробове предака. И гроб његовог седам година старијег брата Павла, који је 1993. изгорио у тенку, негдје у врлетима Велебита. Сахранили су само његов пепео.

Тад и такви дошавши у Србију, називани су прогнаницима, док су они из Босне били избјеглице. Свеједно, били су на истом. Без игдје ичега, само гола глава на раменима.

Понекад би остао без читавог пазара, који би му сиротом, отеле неке ћелаве земунске главе. Или би остао без свих цигарета, које би му одузела полиција. Иста она која је затварала очи и клањала се до плочника, када би неком од споредних уличица, прошао џип са затамњеним стаклима. Била су то таква... јадна, биједна и погана времена.

„Је ли мали! Је л’ ти знаш да је то што радиш кажњиво?”, упитао би полицајац резервиста у маскирној униформи.

„Знам”... одговорио би Илија. „И шта ћемо сад?” „Па... покупићу све и идем кући.” „Види богати? А онда ћеш сутра доћи опет на овај исти угао, или онај тамо, преко, свеједно и продавати цигаре. Ааа је л’ тако?” Ика је само слегнуо раменима. Могао је да им каже било шта. Свакако су га прије пола сата неки ћелави олакшали за сав пазар. Па и нема неке разлике. Једни узимају пазар, ови други робу. Могао би се вратити кући и без пара и без цигарета. Узалуд би било да им каже, како је већ опљачкан мало раније. Углавном је у патроли био макар један полицајац са добром душом, опраштајући малољетнику, потјеравши га кући, са торбом и цигаретама. „И да те нисам више видео овде! Је л’ јасно?!” , повика полицајац онако ауторитативно и са неке висине. Ика би само климнуо главом, потрпао оних пар кутија цигарета у транспортну војну торбу, частивши полицајце са по једном кутијом „лакија”. И тако из дана у дан. С временом би стекао искуство, па би се покупио са ћошка, чим би низ улицу угледао патролу полиције. Понекад би мито био читав бокс, па га нису дирали, бар недјељу дана. За то вријеме, по граду се на велико ваљало оружје, гориво и вртјеле хиљаде и стотине хиљада марака.

Овај пут, Ика је имао и мало среће, иако се кући вратио без пребијене паре. Кад год се враћао мајку би затекао за кухињским столом, како тихо плаче или пали кандило, поред иконе Светог Николе. Црнину никада скинути неће, то су сви знали, као ни баба, која је сахранила млађег сина још осамдесетих. Несрећан случај. Чедин млађи брат Миленко погинуо је у шуми, причепило га дрво. Баба никад црнину није скинула, још откад су јој два старија брата у другоме рату погинули. Један у четницима, други у партизанима.

Отац се касно враћао, уморан као пас, радио је за дневницу по грађевинама, као тесар и зидар. Улазио би у кућу тихо, не проговоривши ни ријеч, док се не умије и опере руке, а затим би сјео за сто. Мајка би сервирала скромну вечеру. Неку

мјешавину хране из конзерви добијених у хуманитарној помоћи и супу од поврћа.

Чедо би тек онда онако тихо, какав је већ и сам био, проговорио, прошавши grubим жуљевитим дланом кроз Илијину косу. „Еее, сине мој, јебо нам је Туђман мајку, а мени се чини и Слобо.” „Ајде Чедомире једи, оладиће се јува”, мајка би из ћошка брижно добацила, док је баба куњала на старој фотељи.

* * *

Баба је умрла у сну, на преласку у нови миленијум, у оној истој старој фотељи у коју је сјела, кад су први пут ушли у ту изнајмљену дворишну кућицу. А те давне 1995. била је шокирана при уласку у спаваћу собу, угледавши изнад кревета, на зиду, мало бронзано распеће, што католици обичавају држати изнад кревета или на неком другом видном мјесту у кући. Властници су били старосједиоци, земунски Хрвати, који су овој личкој породици за симболичну цијену изнајмили дворишну кућу и дио дворишта. „Ајмеее Чедо, ће си нас ово дов’о?! А ми од овога избјегли!” „Мучи стара, добро смо главе на раменима донијели! Видиш да су то неки добри људи. Ево има и захвалница на зиду. Пише латиницом: „Humanitarna organizacija KARITAS dodjeljuje ZAHVALNICU obitelji Kolmanić za svoj milosrdan i humani rad u prikupljanju pomoći izbjeglima”. Ето, видиш стара, нису сви усташе”, објашњавао је Чедо мајци са приличном дозом стрпљења.

„Осим тога препоручили су се сами и ставили на списак за помоћ у мјесној заједници. Ел’ ти баба Ивка сварила каву чим смо дошли?”, упита је син. „’Ест”, одговори баба, онако преко воље. „Ето!”, додао је Чедо.

„Врагу и ти и они”, дода баба на крају. Њена је морала бити задња...

Године 2005. већ одавно су биле размонтиране и одвезене Шешељеве трафике, а избјегли и прогнани су правили куће по

Алтини и Земун пољу, напуштајући колективне смјештаје и скромне подстанарске ударице. Нове власти, нека нова времена. Банке су ницале и цвјетале, народ се задуживао. Изгледало је као да је нешто боље, привидно и са погрешном перцепцијом. Они сналажљивији су већ радили за себе, вриједни мали привредници. Чеди се полако нарушавало здравље. На скеле више није могао и нешто га је вукло кући. Кући које више нема и сину којег више нема. Павле је страдао у рату, а Илију је пригрлило лоше друштво. И њега више нема, отишао је од куће. Копни отац, копни и мајка, копни и Ика у неком београдском изнајмљеном буцаку. Испијеног лица, магловитог погледа, разбијене свијести, дрога га је узела себи.

Оставио је стари Чедо мало мјеста на дну срца у неком углу, да покуша још једном помоћи сину. Згариште у Лици било му је једини пут. Свој на своме, а у гори вук, говорио би. Дуго је трајала та бирократска и мучна активност око вађења домовнице, путовнице, па папира и потврда из земљишних књига. Није му се радо ишло доље, није му се рачило, што би рекли стари. Тако би наиме сви говорили, кад би одлазили у стари крај – доље. Али другог пута није било, био је упоран и одлучан. Земља запарложена, имање спаљено, ваљало је од нечега почети. Можда га је вукао гроб сина првенца, а одавде тјерала немоћ и неизвјесност у мајчици Србији. Жена би га у свему пратила и сваку његову одлуку прихватала. Он јој је био чоек, он јој је био све, стуб за који се може прихватити. Здравље на измаку и старост на помолу. Али одлука да се врате на своје била је јача од свега. Људскост и горштакча снага водили су га да до краја заврши тај започети задатак. Коначно 2008. одлази у родни крај да у посјед поврати згариште и посијече коров на своме имању. У ствари, посјед је папиролошки вратио још коју годину раније. Недуго затим придружила му се и жена Смиља, сва јадна окопнила од бриге и туге. Бриге за Иком и туге за Павлом.

Кренуше крчити имање. Село је било пусто. И ко заврага све новије куће спаљене до темеља, а оне старе, камене, скоро па читаве. Одлучише обновити дједово имање. Камен по камен, цријеп по цријеп. Сами, без игдје икога. Понекад су их обилазиле сумњиве особе, представљајући им се као службена лица државне агенције за откуп непокретности. Мудро су их одбијали Радаковићи, дајући им до знања да имају озбиљне намјере да ту и остану. Нека необична сила држала их је храбрим и пркосним, али да то новим властима у жупанији буде непримјетно, да им не копа очи.

До првих кућа Драгосаваца било је скоро три километра. Тамо, под Воденом главом, гдје су имали нешто својих окрајака, вратио се само један стари дјед, Нико Блануша. Прошло је више од четири мјесеца, када су им хрватске власти први пут довезле потребан материјал за обнову. Нешто касније и стеону јуницу и пет оваца, аутохтоних личких праменки. Предавши потребне папире за подстицај у општину, ускоро су могли да напасају стоку по околним пашњацима. Стара дједова штала, био је први обновљени објекат на имању. Чедо је мало живнуо, вративши се на своје. Свом старом занату, који је имао у рукама. Клесао је камен, онај сиви, кршни лички, а Смиља је само бринула, туговала и копнила. Неки Загрепчани су препознали ову прелијепу долину, као идеалну за одмор, а близу је и море... Биле су то прве Чедине муштерије, које су обнављале праву и аутентичну личку камену кућу, на темељима имања неког Гутеше. Чедо и Смиља били су скоро једина искра живота у овом опустјелом крају. Дио њих, њиховог меса и крви остао је тамо негдје у Београду, растргане свијести и потопљеног ума. Њихов једини преостали син Илија.

Недуго затим Смиља је пала у кревет, губећи снагу. Ни на гроб Павлов није имала снаге отићи. Венула је наочиглед. Умрла је јадница у прољеће идуће године, не дочекавши да види сина Илију. Кажу, ни на сахрану јој није дошао. Сахранио је њу

њен Чедо у родном селу Брчине, на старом сеоском гробљу, подно Кокирне, гдје и данас стоји забоден велики камени крст из далеких прошлих времена. Тамо су га затекли и Турци 1739, кад су у једном налету продрли у те најзападније крајеве.

Чедо је дубоко патио за својом Смиљом, а негдје га је у дубини душе, бринула и судбина сина Ике. Осјећао је да овај није добро. Зна он да би Илија доша' матери на гроб..., али ко зна шта се несрећнику сад дешава. Каквим мукама и патњама је сада изложен. Патио је стари отац, а и вриједно одржавао обновљено имање. Једино друштво су му правила два овчарска пса Гаро и Лајка. Гаро је био пулин, овчар којег је као штене добио од првог комшије, повратника из Брувна, неког Плећаша и пулинку Лајку, коју је већ стерилисану добио од ветеринара Иванића из Грачаца. Суров је то крај, крашки и посан. Пси су увијек били уз њега, уз мало стадо оваца које је гајио. Својим рукама је обновио стару камену кућу, био је мајстор за то. Учио је занат, још као млад уз мајстора Далматинца, Јову Веселиновића, с преке стране Велебита. Он и покојни брат Миле су се у младости подијелили. Чедо је радио са каменом, а Миле са дрветом. Тако је јадан и настрадао у шуми, од дрвета.

* * *

Још као дјеца су, долазећи на млин, иза зидина срушене Дерингајске цркве, обећали старом дједу Вељку.

„Дједо! Ја ћу је дозидати, а Миле ће грађу отесати за њу”, говорио би мали Чедо. „Елде би то било лијепо? Има да је поправимо дједо! Брани ли нам ко?”, упита један од дјечака. „Ееее дичаци моји... Не брани, али дуго ће она на то попричекати! Ево! Видите ли она три гроба у огради, два камена крста један до другог?”. „Видимо дједо”, повикаше дјечаци углас. „Прочитајте шта пише на њима!”. Млађи брат Миле дотрча до зарђале металне оградице и поче словкати текст са првог каменог крста „ТООМО МААНДИЋ,... Слабо се види дједо”. „Е ... то вам је,

дјецо моја, прадјед нашег Николе Тесле”, поносним гласом обрати се дјечацима. „По њему се прозва Томингај, родно је то село Теслине матере, тамо преко цесте.” „А тај у средини... шта пише?” „Чекај дједе да зера раскрчим, ништа се не види, све ме купи-на избодје.” „Дела, раскрчи и чувај се змија, видите да је то све зарасло.” Дјечаци дједовим српом прилично брзо окрчише камене крстове.

„Пише, дједе, 13. јануара 1801, НИКОЛА МАНДИЋ, ПАРОХ ГОРЊОГРАЧАЧКИ, – 3. маја 1868. И то ћирилицом пише!” „Ето видите, то вам је дјед Николе Тесле, отац његове матере Ђуке. По њему је Никола добио име. А тај десно мањи споменик од црнога камена, под њим лежи њен рођени брат Томо, Теслин ујак. Сви су они попови били. Многа су свештена лица изродили ти Мандићи, службовали у овој цркви, а и у другим далеким парохијама. А на том млину доље, Тесла се игра’ ка’ дијете, кад је код дједа долазио и био маћи ки вас два клапца. И прве изуме на воденици смишља’.”

„А дједе... што се црква не поправи?”, упита Миле. „А што? Видите да је народ и старе гробове запустио. Онда су била нека друга времена, а сад јопе нека друга.” „Веле дједе да су са штикаћке цркве лиме скидали и штале покривали послије рата.” „А ’ест веле... Рат је био зло а од тога понешто и у народу остало... Оно што усташе не спалише и не срушише, народ развука а и зуб времена и тако... Него гледајте ви школе изучити. Угледајте се на нашега Ницу”, дјед припали цигар и крену ка млину, нешто мрмљајући у брк.

Чеди се тај дан из дјетињства дубоко урезао у сјећање.

* * *

Пролазили су дани и скоро година како му жена умрије. Сјео је Чедо испод старог ораха да смота један дуван, одложивши мотику у страну, кад се путем испод штале помолило

мушко чељаде. Висок и мршав младић. Превише мршав да би то био његов Ика.

Ријетко су људи долазили и пролазили овим крајевима. Осим ловаца и планинара, скоро нико. Наишли би ту у сезони откупљивачи стоке или комисија за подстицајна средства из општине, али осим њих, баш нико. Пси се одмах јавише и лајући утрчаше пред кућу. Чедо их једним потезом руке одмах смири. Није као остали кушкао и викао на њих. Тако благе нарави и мирног тона, пси су га у потпуности слушали, увијајући се око младићевих ногу и машући реповима. Младић се није уплашио и он је био некако смирен, као да је знао са животињама. Није носио никакве ствари, што је наводило на чињеницу да не долази са далеког пута. А можда баш и није тако?

„Ика! ’Еси ли то ти, сине?“, дрхтавим гласом, пуног стрепње, упита Чедо.

Кад је младић пришао ближе био је сигуран да је то он! Једва га је препознао. „Сине! Добро нам доша!“ и загрлише се. Ика још није ништа проговарао, осим „Здраво, стари“. Читава ова ситуација била је и за њега и за оца толико стресна и драматична, набијена емоцијама. Младић је био видно потресен, уморан и блијед. Сјео је на камену плочу испред дједове куће, коју су његов отац и покојна матер сами обновили. Био је прилично запуштеног изгледа, дуже косе везане у реп и са брковима и јарећом брадицом, попут неког монаха, једва препознатљив и рођеном оцу. Преко главе и рамена био му је навучен грубо ткани, вунени перуански пончо. „Нек си ти нама доша!“ Чедо се некако расположи, све скакуће око њега. „’Оћемо попипати по ’едну?“ „Не ћаћа, не пијем и не смијем, због лијекова.“ „Добро, сине, би ли нешто ио?“... „Сједи стари, попићемо каву. Ту сам саде! Мога би зера воде с врела ако има?“ И док се Чедо враћао из куће са пуним и орошеним бокалом хладне изворске воде, Ика је онако стидљиво констатовао. „Лијепо сте ово уредили.“ Сједећи тако у том шареном пончу на великом каменом

блоку доимао се као неки Индијанац, можда више као неки пустолов онако забрађаћен.

У истом том моменту, изнад велике липе у дворишту зачуо се орао кликтавац. Као да је својим реским кликтајима обавјештавао околину о доласку странца. Да ли баш странца?

Отац и син наставише започети разговор, пун устрептаних емоција, прекидан покаткад тишином између опрезно постављених питања.

Све су некако у множини причали, као да ће мајка Смиља овога трена изаћи из куће, са тек свареном кавом са шпаркета. И као да ће се тај смирујући и топли мирис кафе и топлих уштипака завући у сваки угао дворишта ... Чедо се никада није помирио да ње више нема. Стално је говорио Ми.

„Ели се мучила стари?“, упита Ика... „А шта да ти речем?“ „Давали смо јој задња три мјесеца 'некције и неке фластере вражије лијепили. Трпила је јадница и мучала, жа' ми је било. Добила је била упут за болницу у Госпић, али ни жива ни мртва није ћела тамо. Тамо ће нам је, вели, Павле настрада.“ Ика је онако директно из бокала попио добар гутљај воде. „Дообра! Ова вода све лијечи. Мој стари, драго ми је да те видим.“ Чеди се у углу ока суза створила и низ избраздан образ, онако брзо сјурила, да је нико не види. „А врагу и цигар и дим“, покуша се Чедо наивно оправдати. Ика се правио да није видио ништа, а и њему су очи засузиле, а пушио није, да би се димом правдао. „Окле, ти сине, тако изненада? А није да ти се нијесмо надали. Сваког смо дана погледали низ пут. Е па баш си ме обрадова!“

„Доша' сам стари ту,... да останем. Бићу ја добро, проша сам неке терапије и надам се да се злу ономе враћати нећу. Бацио сам и цигар, ка' што видиш. Кад је матер умирала и ја сам био једном ногом у гробу. Узео ме ђаво себи, али сам се отрга. Па 'есам ли из Лике или нијесам?!“, па се онако искрено осмијехну. Чеди би драго што чује, све му срце поскакује и игра, па хитро уђе у љетну кухињу, размичући застор што га штити од мува.

За пар минута ето њега вани, онако мало погрбљен, носећи на тањиру исјеченог пршута и сира. „Пробај сине, домаћи, наш лички шкрипавац. Боме, да знаш, мука те на све наћера. Покојница, Бог да јој душу прости, научила ме сирити и басу циједити. Гледа' сам ја то ка' дијете код покојне матере, ал' мушки се никада нијесу пачали у то.

Елде је прсте да полижеш? Нема више оније конзерви и ланч пакета, ђаво нек их гони себи. Ајме, кад се само сјетим, па то ни пси нијесу ћели кусати. Сами у туђини, ти маћи, баба још жива била и стално јадна нешто закерала. А шта ћеш, такав је живот.” Он се распричао, а Илија га је смирено слушао. Видјело се да му све прија. И ваздух и вода и поглед на гувно, гдје су овце мирно пасле. Звук бронзе клепетуше на овнову врату поврати га у дјетињство.

Тај звук му је одјекивао у глави, као и његовом оцу док је још дијете био и с друговима пастрве ловио на рјечици Отуђој. Тукли су их оствама, а правили су их од старих виљушака или пињура, како су старе бабе говориле.

Хладна понорница текла је кроз поље, гдје су као дјеца стоку напасали. Па често у игри и заборављали на њу, газећи ледену воду до кољена, кристално чисту и пуну ракова. Бронзе и клепетала су биле знак, гдје се стока налази. И кад се више не би чуле, ишли су их тражити. Да нису погодиле негдје у штету, туђу дјетелину или не дај Боже курузе. Онда би их брзо истјеривали из куруза, да нико не види, а успут би покупили који клип са преломљених стабљика, загрћући трагове папака, да то личи на штету од јазавца. Пред вече би у некоме врелину запалили ватру и пекли те исте курузе, понекад и кромпире. Пастрве би углавном кући носили, па би уз салату, куване кумпјере са капулом, уљем и квасином то био лијеп ручак за су-традан. Дјетињство најљепше на свијету, какво се замислити не може.

* * *

„Баћа ’есам ти река’ да се пршут ваије танко сијече, да се провиди крозањ. Па да се онако сланкаст и одимљен, сам истопи на непцима и језику. А еее, веле да тако треба, а ми увије сијечемо дебело ка и кру, да гост не помисли да шпарамо.” Чедо се осмијехну и као мало постиди на ту самокритичност према самоме себи. Осјетила се тога јутра нека топлина пред каменом кућом Радаковића. Осјетила се искра живота, која се распламсавала свуда по имању, по опустјелим гудурама, тог горњеграчачког краја.

„И ћаћа! Шта велиш? Како се живи ође?”

„Ах како? Како мора... Нико нас не дира, а и нема ко. Ово мало старчади што се вратило помрије, мало ко да је још оста’. А у граду ’Рвати, доћерало их из Босне, још кад је нас оћерало. Њих оћерало од тамо, нас одален. Јеба луд збуњеног, мој Икане. А шта ће људи живе како могу. Дјеца им одоше вани. Ко ’оће да ради и има стоке некако се дура. Ево ја сам ки курјак, још сам на ’едној крави, а оваца смо зера заметнули, сад их има четрдесет. Јањце добро плаћају. Има рачунице, само ко ’оће и ко има да ради. А ти сине Ика? Био те враг уз’о под своје. Не мораш ми ништа говорити, само нек си ти доша’ нашој кући, својој кући”, додаде.

„Стари мој, пакао сам проша’, ово је ође рај. Ја би’ да наставим то што си започео”.

„Дела сине, нек си ти жив и здрав. Ја сам, мој Ика, живио за овај дан. Ја и твоја матер Смиља. Сваки дан смо се молили да будеш добро, да изађеш на прави пут. Сваки дан смо низ пут погледали. Фала Богу и ево те! Ништа ово није било узалуд. Ни овај тешком муком оклесани камен, ни оно стадо на гувну, ни оно зера баштице иза куће. И ја сам, да ти право речем, мало доша’ себи. Мене је град убио. Вражија је и ово држава, ал’ шта ћеш, у нашој смо кући, па каква је таква, наша је то дједовина... овај зрак, видиш и сам, душу кријепи. Сјетио се Ика дана кад

је залупио врата дома у Земуну. Кад је у сивој мајици кратких рукава, прогореној од жара цигаре, у предјелу пупка, на којој је писало „Rage Against the Machine”, једног прохладног јутра отишао низ улицу.

Да ми је још и ову поган од дувана бацити и да ме крижа не боле, био би ки младић. Чо’ек се мучи док је жив. Од ово зера пемзије не би ни за крува има’, овако... некако се даде дурати. А сад кад си нам доша’, биће то све лашње. Видјећеш!”

„Драго ми је стари да то чујем. Да знаш само како ми је драго”, додаде Ика потапшавши оца по рамену.

„Тата!”, први пут га тако ослови, „све сам оставио горе. И ствари што сам имао и ауто што сам возио и жену коју сам волио. Све! Починјем од нуле. Па и није баш од нуле. Ти си створио чудо за нови почетак. Ти и матер мислим... ви сте кренули од нуле, да не кажем из минуса и то дебелог. Свака вам част, стари! Не знам да ли ћеш ми икада опростити? Али ево заклинјем ти се на бунару дједовом, да неће пресушити. Да ће се на појилу стока појити, кунем се с ових мојих десет прста и овом мојом лудом главом.”

Чеди би драго што то чује, није се љутио на сина. Само му га је било жао, јер добро га је познавао. Знао је да је Илија Радаковић племенита душа. Знао је да је добро чељаде. Додуше, био је и свјестан да се можда никада неће оженити, породицу и насљеднике своје створити, али зато је вјеровао да ће се извући из пакла у који је упао. Гледајући га тако блиједог, мршавог и запуштеног свакако му је било мило што живот настављају на земљи и имању својих предака.

„Сине! ’Еси коме оста дужан?”

„Не, хаћа! Оно што сам имао, све сам дао за дугове и нико не ништа више не дугујем. Дугујем самом себи три пропуштене године, али и то је иза мене. Идемо даље! Дугујем доктору Жељку Тојагићу што ми је живот спасио. Диван човјек. Пуно те поздравио.” „Ееее нека нама свога и у гори вука!”, гласно дода-

де Чедо. „Поштена је то фамилија и вриједна. Бог му дао здравља. Он је коју годину млађи од мене, парац са покојним твојим ујаком Радом. Заједно су ишли у основну школу.”

Није Илија био баш сасвим спокојан. Мучила је њега још латентна депресија, био је на антидепресивима, које ће још неко вријеме да пије. Ништа страшно. Битно је да је избјегао метадон у пуној терапији, да је храбро прошао кроз физичке кризе. Срећа да је наишао на доброг љекара, који га је професионално провео кроз цијелу терапију одвикавања. Био је то његов земљак др Жељко Тојагић, поријеклом из Губавчевог поља, с ону страну магистрале. Из сусједног засеока, његове покојне матере Смиље. Жељко је Ику памтио као клинца, кад је овај са братом Павлом, долазио код ујака у Дукиће Горње, док је Тојага, тако су га звали, већ био студент медицине у Загребу. Много му је помогао, уложивши све своје знање и труд. Изврстан је то и човјек и психолог. Он га је и упутио овамо. „Иди Ика видјећеш, како оне наше врлети лијече! Кад попијеш чај од хајдучице, бићеш као нов. Говорим ти то као рођеном сину. Три трњине кад позобљеш и кад ти се уста скупе од горкога танина и кад ти се снага врати од домаће варенике и дреновог сока, сјетићеш се шта сам ти рекао. Знам да није логично да се млади тамо враћају, али веруј ми, теби ће то добро доћи, теби ће то спасити живот. Ја сваке године одем са породицом на море, али оставим и недељу дана за тамо и препородим се, веруј ми.” Доктор је, као загребачки студент и Крајишник својим поријеклом, помало мијешао екавски и ијекавски и то је некако било симпатично. „Кад се први пут видимо, печемо твоје јање на ражњу и то оно које си лично одгојио! Је л’ договорено?!”, упита доктор.

Ика је с поштовањем и пажњом саслушао доктора Тојагу. „Договорено, докторе!”

„Не брини за мајку и оца. Она ти је све опростила када је напуштала овај свијет, дивна је то жена била. А стари! Има да се обрадује само тако. И да пијеш редовно ове таблете које сам

ти дао. Да се чујемо за месец дана, да ми кажеш како си. А бићеш добро, веруј ми. Онда ћемо дозу постепено смањивати, док их потпуно не укинемо. Само слушај шта ти кажем. Ика, најтежи период је иза нас, прошли смо га заједно, није било лако. Био си херој и то ћу рећи твом старом првом приликом кад се видимо доље. Ајде сад са срећом. И како сам ти малочас рекао. Чујемо се за месец дана. Вибером! „Wi-fi” ћеш на’ватати. Видио сам ја сви доље у телефоне куцкају и интернет имају. Само им фале дроници да овце надгледају, док им не упадне у какав грм глога, ха, ха, ха. И поздрави ми старог, ајд’ сад здраво!”

„Сутра ћемо зором у град до опћине и полиције, да се пријавиш. И даље све по реду, заједнички, лагано. Елде тако?” „Хоћемо стари. Ух, не могу се ове воде од жеље напити...”

* * *

Прошло је два мјесеца како се Ика вратио у свој родни крај. Полако је долазио себи. Контактирајући доктора Тојагу, постепено али сигурно излазио је из терапије. Требало му је да поврати и физичку снагу. Помажући оцу, помагао је и самоме себи. Ваздух и вода видно су му пријали. Боја му се постепено враћала под кожу. Стадо се постепено повећавало, овце су биле мирне и задовољне, рекло би се. Видјело се по сјајној вуни и килажи да им је све потаман. Сијено се у балама спремало за зиму. Знали су им у томе помоћи и наши, који су одмор користили активно и здраво. Жежељи су имали балирку и трактор и није им било тешко доћи у Рудопоље брувањско, да покосе окрајке Радаковићима. И доктор Тојага је наишао крајем осмог мјесеца, кад се већ о дрвима за зиму бавило. Учио је Ика и о козама и сиру. Није то била традиција у овоме крају. Неки Далматинци, што се вратише у Љубовић, само су се козама бавили. Широкогрудо су давали савјете, имајући искуства у томе. Опустео крај, али скромно и стидљиво, понеко би се и вратио на своју земљу и окрајке. Штета би било да се баш сви пашњаци

и лугови запусте. Неки нису издржали, распродаше Радаковићима својих педесетак оваца и вратише се за Србију. Али такви су били ријетки, као и ови што се враћају. Тако су отац и син преко ноћи и неплански удуплали стадо.

Природа и сирова дивљина љепотом су одисале. Сунце је постајало млако, а дани све краћи. Ноћу, роса, камен и вода посташе хладнији. Дубока јесен завладала је овом личком долином. Већ је помало и мрзло, кад се стока рано изведе на пашу. „Сад ће врази да нам овце кољу.” „Који врази тата?” „А вуци, враг их поио! Увезла држава неке вукове из Сибира, да веле, зера освјеже ову стару балканску крв личкоме вуку. Чак им је и неке огрлице намонтирало, веле да их могу пратити. Враг би иначе зна’ куд базају.

А некакви су црни и велики и пси их се боје. ’Едном Ђекићу су прошле зиме у Реснику заклали шеснаест оваца и два пса. Мореш мислити, оног великог пастирског Кангала. Свега га веле растргали.” „И?” „Климну Ика главом и обрвама. „Има ли какве одштете?” „Упита оца. „Ах, има ли?”

„Има нешто, ал’ док то дође на наплату, мој сине, прође и година. А стада полак нема. И од све муке остане ти крвава овчија кожа, а понекад ни то. Шта ћеш, што људи не униште, поклаше вуци, враг их однио и њих и ко их догна к нама. Велике су казне за убијеног вука. Веле четрдесет ’иљада куна. А за преклану овцу, добије се и то кад стигне, петсто куна. Заштићена звијер више нег чељаде. Разумијем ја то, ал’ ваља и нама живити”, настави Чедо, „и како онда, да гледаш како коље а не мереш му ништа? Не смијеш!”

„Стари!” „убаци се Ика. „Набавићемо пастирске псе! Ови пулини, нек враћају овце, нећемо ми за њима летати. А ови велики ће чувати и нас и стоку и имање.” „’Есу то шарпланинци?” „упита Чедо. „Нису стари. То су још веће псине, краће а густе длаке, отпорни на зиму и ништа му није поклати се с вучином.” „Дела,...а прича мени Перо Пепића Дукић да су Алагићи и Вука-

диновићи у Штикади неке турске карабаше-анадолце набавили, ал' да је опасан и за чељаде? 'Ест нијесу баш баждарени али су чувари, да их нема бољих. А другог избора нема", сложио се стари.

Није прошло ни мјесец дана, како се диванило о великим пастирским псима а пред кућу Радаковића паркирао се „волво” караван, новосадске регистрације. Из њега изађе млад момак. Рекло би се нешто млађи од Илије. „Добар дан, домаћине! Има ли кога?!”

Чедо је био код оваца, а Илија се бавио приколицом. „Добар дан!”, одговори Илија. „Јесте ви Илија?”, упита младић, пружајући руку Илији. „Ја сам!”, одговори Ика. „Ја сам Дејан, син вашег пријатеља Стевана, званог Шоле.” Илија, онако брадат, одавао је утисак нешто старијег човјека. „Драго ми је, изволи сједи, добро дошао!” Ика му се баш обрадовао, као да су род рођени. „Немам баш много времена”, додаде младић. „Возим неке ствари татином стрицу и баби у Далмацију, пар икона за манастир Крупа, а имам и нешто за вас.” Са задњег сједишта извлачио је картонску кутију. „Ево, ово вам је послао мој стари. Једва сам с њима прешао границу.” „Ето ти врага и мог Стеве, а шта ми је то Шоле спремио да ми је само знати?”, упита Ика. „Ево погледајте”, и док је спуштао кутију на камено двориште из ње се чуло неко цвиљење и гребање.

„То су вам Илија два штенета. Један је чистокрвни средње-азијски овчар, то је овај бијели са сивим флекама на глави. А други је кавказец, овај челичносиви и рундави. Обојици су ушне шкољке на кратко сјечене, па су као такви спремни, да буду радни пси. То је традиција код паса, који ће бити у прилици и са вуком да се боре. То су вам једном речи, кад порасту праве делије. Односно и звери их се боје.”

„Ооо, хохооо види ти њих како су само рундави и слатки!”, узе их Ика обојицу у нарамак, пригрли уз груди и лагано их спусти на земљу.

Сјетио се у моменту, како се у једном „вибер” разговору пожалио Шоли на вукове, а овај ето то није заборавио. Свака му част, помисли Ика. Учинио је мој друг Стево прави људски и пријатељски гест.

„Мораћете их још млијеком дохрањивати, тек им је два месеца. Од сисе су однесени. Али за месец дана не би ниједан стао у ту кутију. Морали смо их, док су још овако мали, одвојити од легала.” Дејан је са пуно љубави, по очевим инструкцијама, давао савјете Ики. „Ево послао вам је тата и ове кутије мултивитамина и минерала, за првих шест-седам месеци. Расту као из воде, видећете. Само да им се костур правилно формира и очврсне и мишићну масу да добију.”

„Сједи, одмори мало. Шта би попио?” срдачно га упита Ика. „Може кафа, па идем даље да стигнем док се види” – рече младић.

„Ајде, изволи у кућу, хладно је... ’Еси видио ти мог друга Стеве?” није се Илија могао чудом начудити, колико је био обрадован. И док су пили кафу и разговарали, напољу се чуло кокодакање и бука из кокошињца. Она два малишана већ су стигли уплашити, својим безбрижним трчкарањем, домаћу живину по дворишту. Перје је већ летјело по каменом поплочаној авлији.

„Много ћеш ми поздравити старог. И сретан ти пут! Хвала пуно на поклону. Ево понеси ово, један лички сир у Нови Сад!”

„Нисте требали.” „Узми, узми, знам ја да то има и доље у Далмацији, али ово је лички од домаће буше. Хвала ти још једном!”

„Нема на чему Илија, навратићу ја на лето да видим како ови мангупи напредују!” „Дела, добро си доша!” „Сретан пут!”, одмахну Ика, а „волво” се мало поврати у рикверц, окрену и оде низ пут.

Након сат времена у двориште се вратио и Чедо, а његови овчари су прилично гласно и упорно лајали. „Који су ово врази

живину рашћерали? Ка' да је перје летило по прекући? Мора да је нешто кокоши гонало? Да није лисица или твор?“, упита Чедо.

„Чедо!“ – Ика се задовољно смјешкао. „Види шта смо добили!“ подвикну Илија и спусти му пред ноге она два штенета. Гаро и Лајка се смирише, опрезно им приђоше њушкајући их с подозрењем. Чедо се осмијехну и гласно рече. „Ајме, лијепи ли су!“

„То су пси од мог пријатеља Стеве Шоле из Новог Сада, спомиња сам ти га, послао их по свом сину. Баш они о којима сам ти прича“. „Дај Боже да враголани здрави израсту, па да нам овце сачувају од звијери“, добаци Чедо.

„Хоће стари! Не брине. Нека сад презиме с овцама, а у прољеће с њима у планину, нека се челиче. За почетак нек ноће у дједовој коноби или шушњарици иза куће.“

Студен се спуштала са огољених брда и бура се јављала покаткад у налетима, а снијег само што није. Ика је у овим суровим условима замјењивао оца и са овцама ишао у брда, на преосталу пашу прије зиме. Наслонио би се на стијену и бацио поглед у долину. Иза леђа су му били обронци Ресника, па се сјетио приче о Марку с Ресника. Како је сам с благом и псом торњаком, горе, горштачким животом живио.

Дан је био кратак и већ око 16 часова благо се спуштало у долину, стари људи би рекли, сагонило. „Еси ли догна?“, одагна', сагна', изагна'. Били су то архаични изрази у опхођењу са стоком. Али у овим крајевима, таквог говора више није било, сем код понеког, старијег, који би се вратио и започео живот испочетка.

У једном моменту, као да је у даљини чуо завијање, па опет, али мало јасније у некој другој интонацији. Изгледа се вукови групишу у чопор, сад постају опасни. Хране је све мање, а стада оваца су ту надохват. „Хмм, штета како ми Паша и Кан још нису дорасли?“, помисли Илија. Наиме, то су била у родовни-

цима уписана имена штенаца, које су добили на поклон. „Сад бих био сигурнији”, помислио је у себи. Није му свеједно што стоји ту наслоњен на гребен на узвишици. Полако ће да скупи стадо па с њима у тор. Доста је за данас. И овце су сите, а уз то и бремените, па се спорије крећу. Завијање вукова се више није чуло, наступи нека чудна тишина. Ика само што је Гари и Лајки дао команду да окруже стадо и крену у долину, из шумице истрчаше два велика, тамна вука. Чак су и „GPS” огрлице имали, управо оне што му их је и Чедо спомињао, па је у први мах помислио да се ради о неким подивљалим псима.

Један од вукова је зграбио својим јаким чељустима шиљеже са краја стада, тачно за горњи дио врата и поврати се вукући га запањујућом лакоћом уз брдо. Као да носи пар кила, а не младу овцу од 20 килограма. Ово се све десило у пар секунди, на Икин запрепашћен поглед, свега педесетак метара од мјеста гдје је стајао. Други вук, трчао је ободом стада и насрнуо на Гару дохвативши га у једном моменту за бутину. Пас се инстинктивно отргну, искези и крену дивље режати. Лајка је избила из средине стада и храбро, без размишљања, скочила вуку на хрбат, убадајући своје оштро зубало у звјерињу кичму.

Гаро у том моменту ухвати чељустима вука за носну печурку, те овај цикну, некако дивље и застрашујуће. Вук се ослободи паса, па крену да бјежи уз брдо, за првим вуком, који је већ замицао у гај, са младом овцом у зубима. Исконска и задивљујуће дивља снага. Нестали су у шипражју. Гаро и Лајка потрчали су инстинктивно пар корака за њима, бијесно и промукло лајући. Гаро је при томе видно штедио задњу десну ногу, из чије бутине је прилично крварило. Илија је нијемо посматрао несвакидашњи приказ, који је све заједно трајао тридесетак секунди. Све се некако брзо издешавало. Био је и сам изненађен и скамењен од неочекиване драме, која се управо одиграла ту пред његовим очима, само неколико десетина корака од њега. Остао је без даха, укочен и ослоњен на стијену, док су му овчари

прилазили. Нису вољели да се мазе, али су овога пута пришли кроз до Ике, махали реповима и увијали му се око ногу. „Браво, јунаци моји малени! Свака вам част на храбрости и одважности! Ваше и није да се тучете са вуцима, него само да стадо враћате”.

„Браво, хероји! За ово вам слиједи, кад дођемо кући, топла месна јува. А тебе ћу, Гаро мој, ракијом измасирати по бедри.” И сви заједно кренуше у долину. Из Илије су тако текле ријечи као ријека, само су текле и охрабривале га. Тако је ваљда морало бити од накупљеног адреналина у грудима. Чула се само клепетуша овна предводника. Овце нису блејале и саме уплашене драмом, која се малоприје одвијала, а у чијем епицентру су биле. При томе, Ика примијети да једна овца заостаје и да јој је нога сломљена. Пробао је подићи у нарамак, али из ње је тог тренутка испала крвава постељица, са мртвим фетусом и два литра и више сукрвице и плодне воде разли се по њему. Изгледа је у оном налету вук, док је трчао уз стадо, закачио својом чељусти по стомаку и нози и дроб јој распарао. Није јој било помоћи. Ика је био и уплашен и огорчен у исти мах. Носио је тек угинулу и још топлу младу овцу до пред само гувно, а онда је спустио на сувозид. Сјетио се оне Чедине приче о труду и муци да одгајаш стадо, а вуци направе масакр. Да није било паса, штета би сигурно била већа, јер вукови у налету кољу одреда, а понесу само што могу. То је ваљда неки изворни, дивљи инстинкт преживљавања. На све то, кренула је и прва сусњежица, али срећом већ су били близу куће. Паша и Кан, два малена штенца, безбрижно су им потрчали у сусрет и не знајући каква се драма малоприје одвијала повише имања. Ика је затварао тор, а Чедо је са колицима отишао по мртву овцу. „Чувај се, ћаћа, да се звијери не поврате.” Никакве заштите нису имали и ништа од оружја. Цабе све кад га ионако не смију употријебити, па ни у самоодбрани изгледа не би им било толерисано.

Мрак је већ пао, кад се Чедо вратио са мртвом овцом, сјео и није проговарао. Само је смотао дуван и понекад дубоко уздахнуо. Тиме је све речено. И њему је било жао, више онако људски, него због економске рачунице.

„Па веле сточарима је лако! Е мој Ика, видиш ти зла. Овако ми је и прије двије године четири однијело. И онај крвави плод, ки шака и то је будући живот треба’ бити. Ееее треба’, али не даде му се.”

Тако је почела Икина прва зима у дједовој кући. Сњежина је закијала све прилазне путеве, а он и отац су цијели други мјесец пробдјели међу овцама у штали док су се ове јагњиле, а понеке и облизиле. Напорно и сурово бдјење у неогријаној штали, практично отвореном овчарнику, чинило је њихову свакодневницу. Срећа да су бале сијена сложили дуж зида овчарника, па је то била добра изолација, за све благо унутар штале. Овце су се јагњиле читав фебруар и ако им тако добро крене, Радаковићи ће за идућу годину морати озбиљно размишљати о правом овчарнику.

* * *

Испред врата секретара за пољопривреду у згради општине у моменту кад су у ходник ушли Чедо и Ика сједило је четворо људи. Ни пуно, а ни мало, рекло би се. С обзиром на то да се једна странка задржи готово четрдесет минута, јер има доста администрације, лако је срачунати да су они на реду за најмање сат и по. Био је април и вријеме за баштенска сјемена. Ика је отишао до пољопривредне апотеке, док је Чедо чувао ред. Од њих четворо, који су чекали, познавао је њих троје. Били су то Срби повратници као и он. Четврти је био неки Хрват из Босне који је уселио у једну кућу у Главици и тамо се бавио козама. Правио је добар козији сир и у размјени искустава сарађивао са Далматинцима, који су исто држали козе. Чедо је стрпљиво сједио и чекао свој ред, знајући да ће му се Ика ускоро придру-

жити. Сви су имали на нешто да се пожале, али између себе. Чедо се пожали на вукове, што му јесенас двије овце заклаше, а зимус још три и кују Лајку. Храбро је бранила тор до посљедњег удисаја.

Код секретара су стигли због пријаве за нова подстицајна средства, која су им била одобравана, на основу услова и папира које су прилагали. Тиме су се бавиле углавном агенције и невладине организације, кроз разне видове пројеката.

Досељено хрватско становништво, као да и није било превише заинтересовано за неке субвенције у пољопривреди, осим оних средстава у вези са обновом или проширењем постојећих објеката, у самом граду. Дјецу су усмјеравали линијом мањег отпора, на запад и то одмах након школовања, на што су имали потпуно право, незадовољни политиком властите државе. Право, које су у потпуности користили, са свим олакшицама, као пуноправна чланица ЕУ. Провокације на националној основи бивале су све рјеђе, а и повратници нису пуно боравили у граду. Само док не обаве оно због чега су дошли. Тиме, једноставно нису ни давали прилику ни повода никоме, па ни оним екстремнијим из редова бранитеља, да им било шта кажу, повлачећи се тихо, као што су и дошли, у своје засеоке. Зимом су ти исти засеоци замирили у тишини, а љети би мало живнули у та два кратка топла мјесеца, кад су своје празне куће обилазили људи из избјеглиштва.

Мај је донио доста свјетлости и топлине, отопивши и посљедње крпиче снијега у засјењеним долинама. Овце су чешће почеле излазити на пашу. Гаро је неко вријеме остао сам, некако потиштен, фалила му је његова Лајка, али и даље је био радан и вјеран. Овога пута друштво су му почела правити два штенета, која су се са својих седам-осам мјесеци, већ толико извукли и окрупњали, да су већ били далеко већи од рундавог Гаро. Гаро је био главни и заводило је ред и међу овцама и међу псима у овом малом чопору. Он је онако црн, окретан, као нај-

старији, био прави алфа мужјак, а пастирски омладинци су га у стопу пратили. Илији и Чеди чинило се, да ће ове године, захваљујући псима, бити сигурнији од напада вукова. Кренуло је њихово челичење и свакодневни одлазак са овцама на пашњаке. Из дана у дан Паша и Кан су напредовали. Чедо се није могао чудом начудити у какве грдосије се претварају. Добро су их хранили и пратили упутства, која им је послао Стево. Средином љета стигла су им и нестрпљиво очекивана средства за изградњу овчарника. А како је туристичка сезона била у жеку, јањци и сир продавали су се јако добро. Чеди је Икин повратак много значио, дао му је нови импулс животу. Скупили су потребна средства да плате и раднике, који су им помогли око подизања основне конструкције овчарника. Сами су га наткрили и облагали овогодишњим балама сијена. Стадо се увећало на око 200 оваца. И даље су имали једну краву и нешто живине. Током љета, обишао их је Шолин син Дејан, који је опет био на пропутовању. Одушевио се напретком стоке, а нарочито развојем пастирских паса, који су били поклон његовог оца. Са поносом их је сликао мобилним телефоном, да их покаже своје оцу. Обишао их је и др Тојагић, помогавши им чак око покривања новог објекта. Ика је испунио своје обећање. Заклали су најљепше јање и окренули на ражњу. Набавио је Илија и доброга вина, мијењајући се са неким оточанином за јање. Чак се тога дана скупило још народа из околине. И пјесма се запјевала под старим дједовим орахом. Тога дана био је и светац, Свети Илија, па био је и ред да се мало одмори.

„Ај не бих дао, не бих дао, своје кршне Лике, своје кршне Ликеее

Ај за доларе цијеле Америке, цијеле Америке!

Ај Лико моја мораћу те сликат, мораћу те сликат

Не могу те, не могу те заборавит никад!”

Већ сљедећег дана сипало је ко из кабла. Тако је то у овим крајевима, око Светог Илије, громови су пуцали без милости, да су се и прозори на кући тресли. Ударио је у једном моменту у непосредној близини куће у старо стабло липе. Бљеснуло је као у по бијела дана. За дјелић секунде раполовљено је стабло и појавио се пламен, који је већ буктио у сложеној старој грађи и слами испод надстрешнице. Постојала је бојазан да се не пренесе на сијено под кровом новог овчарника. Чедо је био сам у кући и онако у поткошуљи истрчао је на кишу, која му је свесрдно помагала у гашењу. Али то није било довољно. Овце су биле у тору, узнемирене, а пси сакривени, међу сложеним балама сијена. Илија је тога јутра отишао са старом стричевом „ладом”, која је ни сами не знају како, преживјела све олује у дједовој колници. Отишао је био до града по неке папире. Стално су се вртјели око неких проклетих папира.

Чедо је потпуно сам у борби са ватром, задобио и озбиљне опекотине. Дио пламеном захваћене грађе и сламе, обрушио се на њега, али се некако у први мах извукао. Воду је вукао у кантама са старога бунара ту из непосредне близине. Овчарник је био спасен. Око ногу му се мотао његов вјерни пријатељ Гаро, који се однекуд појавио.

Илија је при повратку схватио да се нешто страшно дешава, угледавши дим још издалека. Нашао је оца онесвијешћеног, потпуно мокрог и опеченог, на сред дворишта и Гару који је лежао поред њега и киснуо заједно с њим. Чедо је изгубио свијест, од гушења угљен-моноксидом. Хитно га је Ика подигао и унио у кућу на кауч. Тек тада је примијетио озбиљне опекотине по рукама и лицу. Полако је долазио себи, непрестано се гушећи од кашља. Ика му је дао шољу варенике, знајући да то може помоћи код гушења димом. Одмах затим, ставио је оца у кола и повезао га у хитну.

„Ели сијено сачувано?” бунцао је Чедо са задњег сједишта. „Јесте, стари, биће све у реду. Дигни главу и дубоко диши!”

рече опрезно Илија оцу. „Ел де сам добро реагира?” „Јеси Чедо, све ће бити добро!”, бодрио га је Ика. „Сијено је спасено ћаћа, ништа не брини!”

Смјестио је оца у болницу, али су га ови, након ургентног прегледа, колима хитне помоћи, одмах транспортовали за Задар. Стање је било озбиљно. Прогноза неизвјесна. Констатоване су опекотине другог и трећег степена и уз све то, тешка упала плућа, јер је бар два сата киснуо на хладном и мокром, каменом поплочаном дворишту. Први који га је већ сљедећи дан обишао био је др Тојагић. Имао је он колегу са факултета, који је ту радио и одмах га је ангажовао, у име старог, предратног пријатељства. Прогнозе су биле лоше. Несретни Чедо, је био на кисеонику и инфузији са јаким антибиотицима. Опекотине су третиране, натопљеним стерилним облогама.

И поред свег труда, Чедо је издахнуо трећи дан по пријему. Рекло би се у тешким мукама...

Тихо, без гласа, онако како је живио, са оним благим осмијехом на лицу, какав му је био кад му се Ика вратио. Онакав, какав му је био у бунилу, кад му је Илија рекао да је са стоком и сијеном све у реду. Можда је умро срећан, увјерен да ће Ика наставити тамо гдје је он стао...

Жеља му је била да га сахране поред његове Смиље, то је Илија добро запамтио. И жељу му је наравно испунио. Посљедње почивалиште било му је у сјенци великог каменог крста, који ту стоји пободен, још од неких давних, далеких времена. Од турскога вакта.

Киша је још данима падала спирајући гареж са нагорјеле старе грађе. Тога несрећног дана гром је убио и двије овце, спаливши их до пола. Ика их је тек сутрадан пронашао. Јесен бијаше кишна и све је од толике водурине било мокро и натопљено.

* * *

Илија Радаковић сједио је поред кухињског прозора и гледао у двориште. Био је замишљен, као и много пута до сада. Био је на прекретници, по ко зна који пут...

Да ли би било другачије да је онога кобног дана био код куће? Оптерећивао га је зов судбине. Како је могуће, да се по таквој кишурини, развије тако брзо и тако јак пламен? Сила је то са неба! Да ли има икакве користи од свега што ради? Да напусти све и врати се пороцима? И онда би био опет, ништа друго до повратник. А отац је живот дао да то тако не буде. И неће! Храбрио је самога себе. Сјетио се пјесме, коју су само дан прије трагедије пјевали др Тојага и он и остатак веселог друштва. И опет ће је пјевати! Боже здравља.

Напољу је било хладно. Зима се као непозван гост, преко прага увлачила у кућу. А са друге стране брда, гдје се ноћу мјесец помаљао, сад се појавила свјетлост ружичастог свитања и парче плавог неба. Само су још остаци кише цурили низ старе олуке.

На том путу, чоколадно-браонских каменчића и црвене земље, сад већ боље освијетљеном, у блато су били утиснути огромни трагови пастирских паса.

Паша и Кан су се развили у одрасле и огромне псе, уливајући страхопоштовање пред сваком звијери, па и човјеком лоших намјера.

Њихов газда и једини искрени пријатељ био је за сада и једино преостало људско биће, на овом усамљеном имању, овог опустјелог краја.

Повратник, Илија, Чеде Радаковић. Био је сам, све до момента док му једног дана, изненада није зазвонио мобилни телефон. Са друге стране чуо је добро познати женски глас.

„Бао, ја сам ту... на аутобуској станици, у том твом Грачацу...”

КАД БИ ЖИВОТИЊЕ ПРИЧАЛЕ, ЧОВЈЕЧАНСТВО БИ ПЛАКАЛО.

ПУТ ЗА ПРЕВОЂЕЊЕ

Још у младости, као последица пада са бицикла, десила му се врло необична амнезија. Заборавио је само стране речи, али не и људе, имена и догађаје из давнина и непосредне прошлости. Није више никада изговорио ниједну страну реч, али је, упркос томе, постао најбољи студент на одсеку компаративне књижевности. Његови верни пратиоци били су речници страних речи и израза, без којих би био скоро слеп и нем. Радо се користио и речницима страних аутора са одсека за славистику и другим, само њему знаним списима. Правио би приручне речнике, писао подсетнике.

Што су речници бивали дебљи, његов проблем је био већи, али је у истима проналазио и одговоре.

Врло умешно је прикривао тај свој чудан хендикеп непознавања страних речи, којима је као млад човек тек почео да влада. Матерњим језиком баратао је зачуђујуће прецизно и елоквентно, што није био случај пре несреће. Ни ова реч-елоквентно није више становала у његовој глави. За њега би само постојала **речитост** и сви синоними исте, ако су изворне речи матерњег језика.

Када је био млад, имао је аутистичан однос према околини. Школовање је наставио у престоници. Понекад би га задиркивали због његовог војвођанског акцентовања. Рекли би му како симпатично развлачи речи. Тада је још често користио

германизме и њихове изведенице попут: шнајдер, шустер, кибицовати, луфтирати, наштимовати, фелер и сличне. Било је то пре несрећног пада.

Његов говор је, после дугог опоравка, постао довољно гласан, прецизан и одмерен. Стасом и гласом био је права реинкарнација глумца и редитеља Лазе Телечког, мада је за њега реинкарнација могла бити само – **утелотворење**. Говор му је био романтичарски обојен.

Све што би говорио звучало је некако лирски, али у исти мах прецизно у дефиницији. Употребљавао је еуфемизме тако маштовито и вешто, а да саму реч еуфемизам, никада није изговорио у њеном изворном облику.

Смислио је начин, пронашао метод, који је само њему користио. Успевао је у томе. Уједно је развио невероватну моћ меморије, памтећи огроман број изворних народних речи српског и њему сродних језика чије порекло је сезало до повеље Кулина бана и даље. Професору то није представљало никакво оптерећење: готово по аутоматизму преводио би тек прочитан текст неког старог списка.

То није био случај и са неологизмима, који су се користили у слободном говору и пре и после његове несреће. Излазио би некако на крај с тим проблемом захваљујући својој невероватној језичкој вештини. Када би желео да опише неки догађај, ситуацију или стање, изражавао би се архаично, стилски-мекано. Почео је говорити попут далеких предака. Ова вештина могла се назвати језичким атавизмом. Да је којим случајем требало да јој открије значење, у речнику би пронашао – **сличност са прецима**.

Стране речи углавном латинског порекла, које нису имале замену у српском језику, али су му својим местом у реченици откривале значење, биле би му неким чудом разумљивије, али их сам није користио. Успевао би формулисати реченицу, вешто их избегавајући.

Спремао је младе глумце на пробама представа, учио их дикцији. Био им је лектор до краја школовања, а после и у њиховим матичним позориштима. Био је јединствен по свему, па и у томе да се на његовом лицу није могао видети ни најмањи грч, када би наишао на реч чије значење више није знао. Имао је проблем да разуме многе текстове и сценарија. Када би младим глумцима говорио једну сцену пред Француску револуцију, описивао би је овако:

„Краљ је из кочије слушао говор младог Робеспјера који је стајао на киши !”

А када би цитирао самог Робеспјера, у гласу би се осетио непоколебљиви бунт. Матично позориште плаћало је бар још двојицу преводилаца који су на маргинама текстова које је Професор користио, исписивали преводе страних речи и израза. Тако би му умногоме олакшавали рад. Туђица је било у изобиљу у свој домаћој литератури. Вијали су их као муве по столу за време ручка. Радили су у сменама и готово се никада нису срели.

Литература, сценарији и текстови, које су тога и претходних дана превртали по рукама, скрнавeћи их оловком по алинејама и маргинама, одмарали би на полицама. Речи би попут пчелица зујале по тексту, стварајући професору кошмар у глави.

Афинитет, апатија, багатела, десерт, деменција, евентуално, фасцинација, интензитет, конкаван, опсесија, персонификација, ривал, симетрија, шансона, тактика, трик, уникат, виталност, водвиљ, жрвањ и многе друге из роја страних речи, чиниле би му прилично нејасним остатак текста. Понекад је за превод неке туђице користио две или више речи, али би тако успевао прећи препреку у формулисању реченице. На пример, ову последњу набројану реч – жрвањ, једноставно би назвао воденични камен, што он и јесте и проблем би био решен.

Иако се понекад самом себи чинио бескорисним и узалудним, упорно је и вредно радио. Његови речници су од свако-

дневне употребе изгледали попут телефонског именика из неке говорнице на Бродвеју или мале развучене италијанске хармонике, излепљене фластерима. На столу испред њега широм отворени и за консултације увек спремни лежали су „Клаић” и „Вујаклија”. Њих никада није враћао на полице, јер заборављене стране речи навирале су у сваком новом тексту.

Готово сва београдска позоришта требала су његове услуге. Људи су плаћали да га чују како прича.

„Како је то надахњујуће! Какав говорник! Каква уметност изражавања! Каква лепота беседе! Какве је само дивне и питоме речи употребљавао и њима много тога казивао!”

Нажалост, сви који су му се дивили били су неки фини и племенити људи, скромни учењаци, уметници и лингвисти старијих генерација, које је време отерало у мрак иза позорице. За све остале је био чудака, занесени лингвиста-лалаш, људи професор књижевности.

Оставимо сада Професора по страни. Можда му се врати мо једног дана када јој први пут након њеног одласка, буде чуо глас и видео лице на екрану. Лице и глас тако познати, али језик којим ће говорити потпуно непознат.

То као да више неће бити онај исти матерњи језик који су обоје посисали у капи мајчиног млека, она безусловна и наизглед нераскидива веза ово двоје људи. Навршило се годину дана како је преузео обавезу да јој залије цвеће и то тачно по инструкцијама, како би он то рекао – упутствима. Да пусти мачка на двориште да обави оно што треба. Да нахрани канаринца и промени му воду. Тада би широм отворио велике дрвене прозоре, са готово век старим слојевима масне боје, пожутеле од година. Отварао би их редовно, бар на пар минута, без обзира на време напољу. Толико је ваљда трајао ритуал храњења птице и физиолошких потреба мачора.

Уместо три месеца, обавеза на првом спрату потрајала је много дуже. Мачор би често зимске ноћи преспавао у стану у

приземљу, поред Професорове каљеве пећи. Свако у свом свету, утонули би у сан.

Мачку Томи Госпођица као да и није много фалила, било му је лепо и топло. Професор га је лепо пазио, баш као и Каруза, малу наранџасту птицу. У једном моменту спустио је и њу са кавезом у свој стан. Био је брижљив и Госпођица је то знала. У њен стан улазио је свакодневно да га проветри и обиђе биљке, заливајући их по потреби. Прошао би тада прстима лагано преко велике библиотеке, у којој је већина књига била на француском језику, њему потпуно непознатом. Тај дрхтави додир није био довољан да проникне у тајне овог лепог језика. Повремено би их меканом крпом пребрисао од прашине, која се само понегде задржавала. Једна књига је недостајала. Вероватно је Госпођица понела са собом. Биле су ту збирке Верлена, Флобера, Золе, Волтера, Сартра, Балзака, Камија али и Ракића и Миљковића, као и романи Андрића, Црњанског, Киша, које је јако волела.

Насумично би понеку књигу отворио...

„Аха, 'Victor Marie Hugo', То је Иго, знам, Контемплације 1856”.

Једва је прочитао наслов књиге. Било је то српско издање Игоове песничке збирке. Сада већ не би знао значење те речи. Али у истој библиотеци, која заслужује поштовање, као и његова спрат испод, стајали су и речници:

Дубоко размишљање о нечему. Рекао би **умовање**, сетивши се језичке гимназије коју је похађао, предивног здања у малој вароши подно фрушкогорских обронака.

Госпођици су, насупрот сивом пуфнастом мачку, њени љубимци изузетно недостајали.

Једном годишње путовала би на Корзику, тамо јој је наине живела старија сестра, удата за француског племића-пијанисту и либерала, извесног Емила д'Шевалијеа. Била би њихов гост

три месеца у години и ни дана више, фалиле би јој њене биљке и животиње. Са својим домаћинима комуницирала је готово искључиво на француском. Говорила га је течно, без наглашеног акцента. Са сестром Аном причала је српски, али са пуно страних поштапалица и француских фраза, ваљда је мислила да је старија сестра заборавила матерњи језик. Подједнако добро су владале тим неким смешним, помало искривљеним српским језиком. Остало им је то од детињства. Француски им је насупрот томе звучао лепо и питко. Много је година прошло откако су се раздвојиле.

Ана је још као млада либералка, давне – 1967. одлучила да се не врати са родитељима и сестром у Југославију. Госпођица, њена седам година млађа сестра, имала је тада дванаест година. И већ су, као деца дипломате, течно говориле француски и енглески језик. Одрастале су са осталом дипломатском децом у Алжиру, у време грађанског рата за независност.

Отац Београђанин, патриота, доктор права, дипломата из угледне фамилије. Мајка Црногорка, професорка латинског и старогрчког, ћерка једног старијег Титовог генерала. Иако је господин обављао високе дипломатске дужности за Југославију, Титову Југославију, Државна безбедност им је била као сенка. Као припијена пијавица, коју не видиш и не осетиш. На коју се једноставно навикнеш. Уз чије присуство живиш.

Средином шездесетих прелазе у Париз. Након две године оца превремено пензионису и са породицом враћају у Београд. Могао је бити само опозван, без права на пензију, али имали су обзира, спрам његових доприноса партији, а и таст, генерал у пензији, ублажио је ствар.

Старија ћерка тинејџерка, са својих бунтовних 19, остаје у Француској, где се прикључује студентским протестима и ту јој се, бар за неко време, губи сваки траг.

„Il y avait 50 ans depuis cet événement ...”*

... Ана је припремала славски колач и још неколико старинских сувих колача, редовних на трпези њихове куће. Шапице са орасима у више облика и корпице са брусницом. Редовно би обележавала Св. Арханђела Михајла, сваког 21. новембра, као наставак породичне традиције, у овој далекој и хладној вили, на једној од корзиканских хриди. Ветар са мора је куцао на сваку гриљу дрвених медитеранских прозора. Поново се осећала као старија сестра, пославши гошћу, своју млађу сестру из Београда, да убере лимун са стабла у дворишту.

„Почиње киша, а требаће нам и лимунова кора, секо”.

Сестра је огрнула велику и дугачку прозирну кабаницу, обула жуте гумене чизме, неколико бројева веће и прилично спретно нестала напољу. Тамнопути пазикућа Пјер, и строга Корзиканка, куварица Марсела, добили су слободан дан. Сестре су желеле да овај дан проведу саме.

Као кад су биле девојчице и својим ручицама „месиле колаче” умачући их у брашно, у кухињи алжирске резиденције, разбивши при томе чинију са јајима. Мајка се љутила, наравно, док је тадашња племенита куварица Ајсел, ублажавала грдњу, преузимајући кривицу на себе.

Већ се требала вратити, помислила је. Хм!? Напољу је ветар нешто оборио. Лупило је као да је цреп пао са крова, разбивши се од камене плоче. Ана је забринутог израза лица кренула напоље, огрнувши брашњавим рукама свој скупочени капут.

„Какав је ово најлон на степеништу?!”, упитала се гласно. А онда врисак! Била је то кабаница, упрљана земљом за цвеће, испод ње као неки завежљај неки смотуљак, жут и црвен ... од крви. Крупан лимунов плод упрљан земљом, поред крхотина од теракоте киснуо је на каменој стази.

.....

* (франц). „Прошло је 50 година од тада...”

Ветар је оборио саксију са симса на спрату старе камене куће, саксију која је Госпођици пала равно на главу...

* * *

Доктор Жерар гледао је у чуду. Повреда на њеној глави узроковала би тренутну смрт, а она је отворила очи, проговоривши мешавином седам различитих језика. Уместо да буде озбиљно повређена, откључао се центар за учење страних језика. Доктор је Емилу д'Шевалијеу објашњавао да последица овакве повреде може изазвати трајни или акутни дефицит памћења, што је углавном последица фокалних лезија у хипокампусу, наравно, објаснивши му то обичним речником. Савремена медицина није имала објашњење ове мождане повреде, која је довела до парцијалне посттрауматске амнезије, тачније бизарних последица, које је сама повреда проузроковала. Могла је само да је констатује. И неурохирург, доктор Жерар, је то чудо само потврдио. Један од тих седам језика је био на срећу и француски. Када би јој поставили питање на неком од језика, уследио би бритак одговор на том и мешавини још шест других језика. Језици су се мењали после сваке друге или треће речи. У слободном говору користила је у исто време свих седам. Нико је није разумео. Све је било збркано, па и покушај комуникације са њом. Нажалост, познавање матерњег језика отишло је у заборав. Остала је празнина, остао је мрак. У њеној глави више није било ниједне српске речи, а било је места. Та фиока била је потпуно празна.

Пре него што је утонула у сан, гласно се обратила медицинској сестри, госпођици Ивет:

„Excusez-moi... hoe laat is het, hol vagyok?!”*

Овај пут на три језика. Брзо је заспала и почела да сања како путује Тосканом, пречицом према кући. Осетивши како

.....

* „Извините ... колико је сати, где сам ја?!”

је лагано обузима узбуђење од близине и лепоте чувених уметничких дела. Гледала је у плаво небо испод кога је била величанствена Брунелескијева купола фирентинске катедрале.

Када се пробудила, сна се више није сећала. Наставила је да говори неколико језика одједном, мислећи на сваком од њих. Кажу језиком владаш када мислиш на њему. И највештијима би то било исцрпљујуће, али она умор није показивала.

... Др Жерар довео је једном приликом свог пријатеља есперантисту и полиглоту Басила, који је успевао понешто да растумачи. Именице, придеви и глаголи били би у свакој новој реченици замењени другим језиком. Императиве је изговарала тихо, чиме су губили смисао и тупели своју намену. Особље Ургентне клинике у Калвију се нашло у проблему. Опоравак је текао зачуђујуће брзо, а чин размене разумљивих информација са пацијенткињом, насупрот томе, споро, компликовано и тешко.

„Communication“*, понављао би др Жерар, климајући главом. Била је потпуно свесна свога стања и повреде која јој се десила. Свесна озбиљне фрактуре лобање и нагњечења мозга.

Само у једном трептају научила је бар четири нова језика која до тада није користила, док је трајно заборавила матерњи, српски језик. Бар се то тада тако чинило. Отворила су се враташца претинца у делу мозга који сви поседујемо, али га не користимо, успаване мождане вијуге које мирују као нека резерва. Захваљујући везама господина д'Шевалијеа, пребачена је у рехабилитациони центар готово на другој страни острва, у симпатични Бонифацио-градић-луку који гледа на Сардинију. За споразумевање са необичном пацијенткињом ангажована су два врсна преводиоца.

„Каква лудорија!“, казао би дебели болничар Себастијан.

.....
* (франц.) „Комуникација.“

„Кад би се у овом физиолошком раствору налазило знање за поједине језике, па да прикопчам инфузију у крвоток ове Српкиње и да јој вратим знање њеног језика. Каква лудорија! А када бих могао њену крв филтрирати тако да се њоме боцнем у вену и проговорим на пример дански или литвански! Ооо каква лудорија! И шта ће сад бити лакше? Профилтрирати некако један језик, вратити јој знање матерњег или ништа од свега тога?”

Лекари су били немоћни, посматрајући потпуно необјашњиве „СТ” снимке главе, а преводиоци су само слегали раменима, хватајући белешке. На лицима лекара, видео би се стидљив осмех и убеђење да ће пацијенткињи са збуњујућим медицинским феноменом бити боље. Конзилијум је зрачио оптимизмом и чуђењем у исто време.

Када је једног јутра проговорила, у домовини је био Михољдан. Тачно годину дана како је на чување господину Професору предала своје биљке и животиње, и читав стан заправо.

На беспрекорном француском упитала је Ану:

„Comment vont mon chat Toma et mon Caruso? J'espère que Monsieur prenez bien soin d'eux?!”*

И даље је савршено владала са седам језика, али коначно их је почела појединачно користити.

Пацијенткиња је била све боље.

„POLIGLOT – par excellence!”**, узвикнуо би Себастијан.

Српски језик је нажалост нестао, такорећи ампутиран. Ана је није желела оптерећивати, али је при свакој посети, макар на кратко, покушавала успоставити дијалог и на српском. Безуспешно. Сестра је бледо посматрала не разумевши ни реч.

Ипак приметан опоравак у комуникацији и сећањима свима је удахнуо наду. Свега се сећала, осим сопственог језика. Овде јој није фалио, али шта ће кад се врати кући? Тамо је .....

* (франц.) „Како је мој мачор Тома, како је мој Карузо? Надам се да ће их господин Професор лепо пазити?!”

** (франц.) „ПОЛИГЛОТА – сјајно!”

чекају њене биљке и животиње, љубазни и необични господин Професор. Он не разуме ниједну страну реч, а дугује му велику захвалност. На себе је и поред свих својих обавеза преузео и то да јој залива цвеће, храни мачка и птицу, проветрава стан. У њега је имала пуно поверење. Како ће се разумети? Госпођица је знала за Професоров проблем, па је с њим, као љубазним комшијом, ономад сасвим лепо разговарала. Како би он то казао – диванила. Био јој је симпатичан његов војвођански нагласак. А она је била светска жена. Али шта сад? Више није знала ни речи, а једног дана ће назад, кући ...

Ана и професор били су истих година. Нису се познавали, али она је преузела на себе обавезу да га обавести о несрећи која се десила њеној сестри. Пронашла је у сестрином телефону преписку, коју је она редовно одржавала са господином Професором. Ни име му није знала.

„Ало, господине Професоре!?”

„Да!”

„Ана је овде, сестра ваше комшинице са спрата.”

„Да изволите, госпођо Ана”, одговорио је помало забринутим гласом.

„Знате, десила се несрећа”!

Глас јој је задрхтао и несигурним српским језиком је наставила.

„Знате, моја... моја сестра... повредила је главу, сада је боље, једино што више не говори српски језик. У свесном је стању и у сигурним рукама, хвала богу. Не брините”.

Наредних месеци наставили су преписку преко истог телефона. Професор би редовно поздрављао Госпођицу и питао за њено стање. А онда би се, захваљујући видео позивима, Госпођица уверила да су и стан и љубимци у добрим рукама. Било јој је једнако драго да види и њега, да га поздрави, да му се осмехне и снимком с прозора дочара лепоте Бонифација. Обоје су се радовали, без обзира што нису могли да се споразумеју.

Ту је помагала Ана. Професор је гајио наду да ће Госпођица те јесени коначно кренути кући, иако се бринуо како ће све изгледати ако стигне у стању у каквом је сада?

* * *

...Брод за Ницу креће за пола сата. Већ је била на палуби и махала својом беретком, док јој је ветар мрсио косу. Доктори у Бонифацију нису јој препоручили лет авионом, због њеног стања.

Један фини господин поред ње држао је у руци леп округав кавез у којем је био канаринац, врло интересантне наранџасте боје.

„Јаооо, помислила је, исти као мој Карузо, лепотан!”

Господин се куртоазно насмешио.

Стигли су на копно на време. Остало је таман толико времена да се таксијем пребаци до железничке станице.

„Le train à grande vitesse de Nice à Berne est placé sur le premier quai de la deuxième voie II part selon l'horaire établi à 13:40 Chers passagers, nous vous souhaitons un bon voyage!”*

Испратио их је ваздух Медитерана, бушећи тунеле ка унутрашњости. Госпођица је кренула у швајцарску клинику у Берну на контролни преглед и по мишљење доктора Ериха Гиртмана. Доктор је био колега доктору Жерару на специјалистичким студијама.

... „Карузо се баш распевао данас, требало би да је госпођица у путу? Шта кажеш, Томо? Ооо ђаволи малени, скоро сам вас заволео. Са таквом песмом заслужио си да летиш мало по соби, али само по соби! Надам се да те Тома неће дограбити?”

Затворио је све прозоре.

.....

* (франц.) „Брзи воз из Нице за Берн постављен је на првом перону другом колосеку. Полазак по устаљеном реду вожње у 13:40. Драги путници, желимо вам срећан пут!”

... Путовање је било пријатно. То је један од оних брзих возова, „Trains à Grande Vitesse” – чувени „TGV”. Седела је у топлој купеу. Поред ње је била књига песама Шарла Бодлера на српском језику, коју је понела од куће. Мисли су јој и даље биле на француском. Ништа није разумела. С времена на време би је насумично отворила. Узалуд. Слова сложена у речи, а речи у стихове нису јој били разумљиви. Била је помало забринута шта ће јој рећи доктор Гиртман. Како ће потећи и протећи покушај разговора између ње и господина Професора кад се врати кући?

Поново је отворила књигу:

„Позив на њујовање ...” – писало је, али њој то и даље ништа није значило.

Воз је ушао у мрак, који га је у трену испунио. Светла на плафону су се палила и гасила. Почео је нагло да кочи. Уследила је несносна шкрипа, док су ствари и људи летели по вагону. А онда тишина. Дим се полако разилазио, а јако светло продирало је у унутрашњост. Пресекла га је на тренутак мала наранџаста птица, која је уплашено прхала по купеу. Госпођица је била у несвести, овај пут није било крви.

... „Ухх куд сам те пустио, црвендаћу један!? Силази са завесе, неваљалче!”

Професор се послужио високим мердевинама које је госпођица држала у остави. У једној руци држао је кавез, другом се придржавао за мердевине, покушавајући да приволи Каруза да уђе у њега. Изгубио је равнотежу, стропоштавши се на под. Ударио је главом о ивицу стола. Остао је непомично да лежи.

... Госпођица се пробудила у соби за интензивну негу. Овај пут доктор Жерар повукао је своје везе, да је сместе у оближњу клинику. Учинио је то из поштовања према господину д’Шевалијеу и на његову изричиту молбу. Чак су заједно кренули на

пут, у посету. Са њима је била и Ана. Из Берна је на исти пут кренуо и др Гиртман. Осећао је неку потребу да обиђе необичну пацијенткињу, која, ето, није ни стигла до њега.

... Отворио је очи у болничком кревету на Ургентној клиници Звездара. Гласно је изговорио:

„Oh mon Dieu, où suis-je? Où es-tu Caruso, je ne peux pas te perdre? Maintenant, tut'échappes, maintenant, quand ta dame revient!”*

Није баш био свестан ситуације у којој се налазио, ни последица контузије које су уследиле. Знао је да је госпођица у путу и да ускоро долази. Тако је мислио. А када би га којим случајем пребацили у собу са његовим речницима, био би потпуно збуњен том гомилом књига, чији садржај не би разумео, а понајмање коментаре на маргинама и алинејама, исписане њему потпуно неразумљивим речима. Насупрот томе, библиотека у стану на спрату постаће за њега потпуно разумљива, отворена и читка.

Медицинска сестра Нада посматрала га је у чуду. Ништа га није разумела, када јој се обратио:

„Chaque os me fait mal comme si j'avais été percuté par un train. S'il vous plait donnez-moi un verre d'eau!”**

Ни једну једину реч коју је изговорио није разумела, осим гестикалације руком. Додала му је чашу воде, а затим прикопчала инфузију и изашла, размишљајући како су многи пацијенти овако булазнили после потреса у глави.

А француски му је био кристално јасан!

.....
* (франц). „Боже, где се ја ово налазим? Где си Карузо, не смем те изгубити? Сад си нашао да побегнеш, баш сада, када вам се Госпођица враћа!”

** (франц). „Боли ме свака кост, као да ме прегазио брзи воз. Молим вас, дајте ми чашу воде!”

... Клиника за неурологију (негде у унутрашњости Француске).

„Ана!” „Секо!” ...„Боже где се ја ово налазим? Зашто је воз морао да склизне? Баш сада када ме чекају мој Тома и мој Карузо. А наш комшија, господин Професор, тај дивни господин! Ана! Моћи ћу лично да му се захвалим на нашем лепом језику, зар не?”

Поред ње је био Бодлер. Отворила је књигу да се још једном увери да то није сан, да јој нису само мисли на матерњем језику, да зна шта пише. Прочитала је цитат са насумично отворене странице: „Ништа се не може учинити, осим мало по мало”. И то јој није било довољно. Још једном је отворила књигу и то на оном месту где је често отварана...

*Све би што души знало
Да збори усјрећено
Језиком њеној завичаја.
Све је тамо ред, лејоша,
Раскош, мир и сласиј живоша ...*

... све је разумела сваку реч и сваки стих.

Била је срећна. И доктор Жерар, који је више није разумео, је био срећан. Господин д’Шевалије је стајао по страни, њему је само било битно да се Ана смеје.

... За сутоном на Звездари пристигао је и мрак. Из болничке постеље чуо се мушки глас:

„Quelle heure est-il?”*

Одговора није било. Сестра Нада је опет помислила да пацијент бунца. Излазећи из собе интензивне неге уобичајено и полугласно је рекла:

.....

* (франц). „Колико је сати?”

„Лаку ноћ, господине Професоре.”

... Три минута касније, кад је већ остао сам, пацијент је тихо одговорио:

„Vonne nuit!”*

Нико на одељењу није знао француски!

... Шест месеци касније, праскозорје у њеној соби у Београду, сенка је благо прекривала велику библиотеку. Први зрак сунца, међу свим тим издањима француских писаца, осветлио је упражњено место за једну књигу. Женска рука, на трагу тог светла, уметнуће књигу која је недостајала – Бодлера.

.....
* (франц). „Лаку ноћ.”

’МЕРИКА

ДИД

Матер је сама косу наклепала, брусом је оштрила и за три дана и двије ноћи крајке покосила, а онда је пала у кревет. Ни дјелић тијела није могла помјерити. Стари би рекли, уватило у крижима и не пушта. Сијено прегорјело, па покисло и устајало. Сунце и киша су се смјењивали. Није се имало каде просушити и није га има’ ко прикупити. Димило се из њега, ка’ из дједове луле, док нам је зимус уз огњиште приче прича’. Тако изгорјело не вриједи га у стог дјети. Ми сувише мали да штогод матери помогнемо. Иначе и тако ћопав мога’ је макар матери косу наклепати, али ето није. Од туге је замуча’ и поч’о полако гњити у неком свом свијету.

„А кад студен окује ове крајеве, враг ће преранити и нас и благо,” говорио би.

„Мал’ ће које трњине, ни за зеца није било.”

Сједио је тако подбочен штапом од дебеле дреновине и ва-вије се бавио дуваном, којег је он зва’ „вирџинија”. Ал’ само га је тако зва’. Била је то углавном херцеговачка шкија, ситно сјечена, помијешана са славонском „вирџинијом” треће класе, набављене од трговаца из Баније. Таквог је вели пушио у ’Мерици.

Шебо је на ’едну ногу, повриједивши се у руднику, кад су му колица пуна угља прешла преко ноге и смрскала кољено.

Од тад' му је нога остала укочена. Кашње је докрајчио у рату од промрзлина, чувајући благо.

Тако ћопав, са нешто инвалидске пемзије, вратио се из 'Мерике пред сам рат. Младе је Монархија мобилизацијом оћерала скроз до Карпата. Остао је у селу тих година једино одрасло мушко.

Ми дјеца, који га памтимо од послје рата, звали смо га дид Вељко. Никад га нијесмо видјели да нешто ради, осим кадикад, што коњчету набије полупразну зобницу, а говедима да суве дјетелине ал' само мањи нарамак, више није било. Зато би сву стоку тимарећи тапшао по леђима, а није је било много. 'Едно коњче, во и крава. Даље од гувна није иша'. Глади је било, а жита и кумпјера само по зеру, 'едво за чељаде. Нешто брашна на коњу зна' би догнати дидов друг из младости и 'меричкије дана, Јуре Матајић, млинар из Брничева. Све што је у 'Мерици стека' била су крива леђа и нешто долара, којима је стари млин оправио. Млин је припада' диду Франи Матајићу, а сви су га звали Вране 'Рват, али он је већ био стар да би се млином бавио.

Прије нег' нам је кућа у црно завијена, дид Вељко је увје' био спреман за шалу. Приче из давнина и приче из даљина нам је пред сан зна' казивати. Често је и риме склапа' о свом путу у далеку 'Мерику. И све са чиме се сусрета'. Употребљава' је страњске ријечи, да би то боље приказа. Диванити је стално мога', посебно како је без бабе оста'. Није му има ко звоцати:

„Мучи стари, немој се тим инглешким ачити!”

Дида Вељка су те 1924. на протесте звали, а он сирома' није ни зна' што су то протести и како се то митинговати треба. У 'Мерици је бркатаго Рузвелта тревио на плакатима видјети, ал' му та политика никед није била јасна. Био је један од виђенијих сељака, увје' правичан и гласан. Није му право било кад је политика по кућама почела залазити. Са Јуром је прољетос на некакав митинг скроз у Загреб погодио. Из сеоског одбора их звали да иду шњима влаком да протестују против намета

сељаку. Веле ви сте виђенији људи, 'Мерику сте прошли, а они сиромаси тамо главе нијесу помањали из црније рудника.

„А што ћу вам ја дјецо, пребијене ноге?!”, река' би дид.

Пуне сточне вагоне народа парњача је повукла и за Загреб отперљала. Одоше и Јуре и дид шњима. Он с оном својом штапином и шебавом ногом, иако није баш зна' како то протестовати треба, зна је да сељаци неку правичност траже.

„Диде веле, теби ће народ вјеровати а жандари те тући неће, старији си чоек!”

Маса се скупила на Тргу бана Јелачића, из разније крајева Бановине, углавном тежаци, сиромаси, пун су трг напунили. Са собом су неки чудан мирис доњели, на балегу сличан. Господа их је са стране онако подругљиво и с неким гађењем посматрала. Њих се то и није бригаало, док год на Долцу у горњеме граду на тезгама сира, јаја, клобасе, маслаца и очишћених тукица има. Личани су својом лармом најгласнији били, па су тако галамећи скором буну направили. Понеко подвикне из масе, али то некако слабо бијаше. Вражији џандари су им ваије за вратом висили.

„И што ћу вам ја саде дјецо?!”

„Диде, веле викниде како ти оно знаш, псуј Стјепана Радића што нам је порезе повећа', а сељачком се странком знаде бусати!”

И тако, у једном моменту, кад се нико нада' није, дид подиже ону своју штапину дренову и на њу личку капу окачи и из свег гласа викну:

„Јебааа Рааадић матер своју!”

А маса ће углас за њим.

„Јебаа! Јебаа! Јебаа!”

Тргом се добрано заорило. Иначе личку капу никед скида' није, мал' кад спава. С поносом је носио. Неки су се Међимурци углас насмијали. Као да се то њих тицало није. Шпанцирали су околи у својим бијелим кошуљама и широким лачама, држећи

се за оне њихове црне пруслуке. Сваки је црни шешир-шкрљак са широкијем ободом на глави носио. Шпанцирунг им је река' би чо'ек битнији био.

Некако су напуваним тукцима личили.

Ето то је дидово митинговање било. Вратише се из Загреба необављена посла. Бунтовништво пропаде и све по старом оста'. Још су дид и стари Вране зеру политику претресали. Све док нас несрећа тог истог прољећа није погодила.

Стјепан Радић је име странке поново мијења', али се и даље 'рватском и сељачком звала. 'Оће ли порезе штогод смањити? Наметима украј стати, враг би га зна'.

Што рекла моја покојна баба Боја коју годину раније, кад су шњоме млађи политику бистрили и шале збијали. Питали је вражији дичаци, само што се рат оконча', шта вели за нови барјак на згради тек озидане жељезничке станице. Скидали су на име заставу Монархије, а подигли барјак Краљевине СХС.

„Синко вели, сведно мени висило то а курац парипов!

Како ће народ живити, то мене интересира?

Лако ми је за краља.

Добар је био и стари Вране Јосип, кад се има штогоћ у пладањ из паделе усуги.

А кад нема, онда је вражије и врагу!

Мрак нам је ваије сине, ако петроуља за лућерду нема.”

То рече, а сутра умрије, ту на штоклину свом, ко би зна' од чега. Није се сирота нове власти најивила. Ни краљевања словенскога и српскога рода.

А ћаћа нам је почетком љета настрада'. Радио је несретник као физички радник у Бакру у бродоградилушту. Нек'ва је колотура попустила. Велкачка лима пала је сврњег' на кант, пресјекла га наполак. Њесмо имали што саранити, а скором да није има' ни ко. Стриц Дане у Пемсилванији вражијој, далеко преко мора, у 'Мерици. Вијест је до њег' путовала више од два мјесеца, већ смо ћаћи четерес дана давно дали. Ми маћи и

нејаки а матер туга и рало сатрали. Све на њена плећа пало. Дању није плакала, није времена за то било, а ноћу би тихо јечала, кад би јој се мијур на длану прокино, па је пеко', а зна да зором опет ђубар кидати мора и виле крвавим и гнојним жуљевима стискати. Пекло је ал' је мучала сирота. Дид ка' и ваије, само сједи и пуши, више не дивани, ни гласа не пушта, обамро. Понекад се до појате одгега, а суза му клизне низ избраздани образ и заврши неђе у брцима сивим и велкачким. Само тад' нешто прозбори себи у брке, на оном 'меричком. Ништа га њесмо разумили. Није проша' ни мјесец дана да се дид са митинговања вратио. Ка' да га је неко казнио за ону побуну на тргу у Загребу. Вели дим му у лице окрене, па му сузу на очи наћера. А ми знамо да није истина. Да за својим млађим сином жали, плачући и јечећи тихо, да га ми дјеца не чујемо. Нијесмо га так'ог познавали.

* * *

Зима пред крај 1898. године. Само што је католички Божић проша', испред сеоске задруге преко пута православне цркве Св. Петра и Павла заподјенуо се гласан разговор, скором да се лармом назвати мога'. Жене су онако тихо улазиле кроз гробљанску капију у мало сеоско гробље иза цркве. 'Едво је отворише, тек кад су мушки пут у гробље од снијега окидали. Палиле су свијеће мртвима и тиховале.

Међу мушкима се истица' Вељко, онако висок и бркат у личкој народној ношњи. Са личком капом на глави, зачарапљен сукленим чарапама и кожуном пребаченим преко плећи, доминира' је међу окупљенима. Син Дане, са своји' седамнаест година, уздигнуте главе је поред оца стаја'. И он је личку капу са поносом носио, иако се тек бријати поч'о. Све их је окупио својим диваном Вране Матајић, повратник из 'Мерике. Донио је неке новине из великога града Невјорка. Наслов масним словима штампат:

„**Electrical Review, New York, November 30th 1898.**”

Тако су Њујорк сви који оду преко велкачког оцееана називали. Невјорк и никако друкчије. Мало ко је зна’ читати и нашки, а камоли инглешки. Вране је по ђекоју ријеч инглешког зна’ набости, иако је живио тамо скором 20 година. Писало је нешто о нашем Ници што је ’лектрику изумијо. А ми ту ’лектрику никад виђели њесмо.

„Та ’Мерика је велкачка народе!”

Ево шта Вране вели:

„Има посла ко ’оће да ради. Куруза, црљеније говеда и шареније коња, незна им се броја.”

„И златног грумења ко среће има,” добаци неко.

Надовеза се Вране. И са римом сложи ријечи:

„Има млика колика је Лика, тамо би нам сир био ка’ и Зир!”

А Зир је велкачка стијена, која је близу нашега села никла, враг зна и каде, има више од осамсто метери у вис. Вели Вране да таког стијења, ки што је наш Зир има посвуда. А између њи’ ливаде, краја им нема, а по њима дивљи коњи пасу!

„Није лако ни отићи, а камоли тамо коријен пуштити! Црни те рудници тамо чекају,” добаци неко од окупљених. Све се нешто осврта’, ка’ да је река’ нешто што не смије. У задрузи се пећ разгорела. Јакоб и Лаура аустријанци из Монархије, држали су у једном дијелу зграде гостиону, са само три стола и дугачким шанком. Стари Јакоб је био седамнаест година старији од Лауре. И ко зна како и зашто су у ову вукојebinу погодили. Добро су нашки диванили, а између себе њемачки. Диванећи тако по нашки, знала би се и покоја њемачка ријеч тревити. И ми научили по коју швабског.

За једним од столова увје’ су сједили Мађарски официри, мађарски диванили и картали маријаш. И гласно најављивали:

„Fircik! Cvancik! Fircik! Cvancik!”*

* (нем.) „Двадесет! Четрдесет! Двадесет! Четрдесет!”

Биле су то триесдвије карте мађарице, са чет'ри знака, херц, жир, бућа и зелена. И стално су галамили и пили и картали и јопе галамили. За другијем столом картали су домаћи и исто тако лармали.

„Adut! Kontra ! Rekontra!,” и тако у круг. Знало се ту и по-свађати за круну или двије на мртво име, без обзира на то што су жандари Монархију чували за првијем столом, картајући маријаш. Нијесу марили за њи'. Једино их је Лаура, опасна Аустријанерка, могла смирити. Кад се она појави из задње просторије и потпетицама залупа по дрвеном поду у трену сви замуче. У дугачкој црној 'аљини до земље, која је ишла и уз врат, онако висока с косом у пунђи, стварно је изгледала опасно. Кад она погледом пресијече и викне:

„Alle raus!”*

и они најупорнији изађу непопијена пића. Са том својом швабском дисциплином изгледала је још опаснија. Златан ланчић преко груди са љепим брошем у ком се сија' зелени камен, баш би је украшава, па и ту њену опасну појаву. Дид нам је прича' да је тај ланчић од злата и зелени камен ки стакло прозиран, још давно Вране донио из 'Мерике. Тако је неки дуг отплатио. Јакоб му је ваљда неке новце за пут да'. Вране је тих давних година у руднику злата радио и скроз до Аљаске погодио. Мрзла земља вели, ледено, а копати се мора. Боме се накопи сиромаш' и блата и камења, по најмање златног грумења али тревиио би се по који жутим сјајем издвојен камичак.

Све нам је то дид прича' онако шчућуреним уз огњиште, док смо се облизивали скорупа жељни. Процара' би жар оном својом штапином и наставио би ђе је ста'.

Те неђеље, прије неколике зиме, опасно је стегло. Мрзло је све чега се доватиш. Локвице ђе су се гуске љети купале. Прозори на гостиони Рог осликани мразом, а са јеленских рогова,

.....
* (нем.) „Сви напоље!”

што су изнад врата с вањске стране стајали, све су леденице висиле, па су их некако још богатијим чиниле. Ђубар иза штале смрза' и виле пободене у њ'. Тешко да ће се ишчупати прије прољећа. Топла је била прича коју је Вране 'рват по селу раширио. Многима је мисли загријала, кај жерава огњиште. Неки га њесу озбиљно сватали. А неки боме 'есу. Чак су и сањали те Вранине приче о чуднијем црним људима, широкије ноздрава, што су им се само беоњаче цаклиле и зуби бијелили. Слични њима били су и наши клапци, што су по рудницима 'меричкијем радили. Кад се зној помијеша са угљеном прашином, па се залијепи по лицу, исто би им тако гаравим само очи цаклиле и зуби се бијелили. Ал' су доларе црне и знојне кући доносили. Једне од тих промрзлих ноћи Вељко чврсто одлучи.

„Идем и ја у ту 'Мерику да јој сунце јебем и 'Мерици!”

Баба је директ с ватре поле од кумпјера вадила, гулила и мучала, 'едан јој кумпјер у жар испаде.

„Пуши дијете, имаш буру под носом!” – добацила би моме ћаћи, таде још маћем клапчићу. А рекла би она још нешто, али је нешто устави. Остаде јој кнедлин у грлу. Басе није било, мал' зеру сува кумпјера. Дане је гласно река' да га сви у кући чују:

„Идем и ја ћаћа с тобом!”

Сад је и Вељко замуча. Зна' је да га уставити неће и да је године преша' кад може исељеничке папире прикупити.

Знали су људи из сусједних села жене са ситном дјецом и старима оставити. Остави жену са четворо дјеце, а кад се пошље десет година врати, буде их и седморо... Враг зна чија су и како се то правдало. Нашло би се неко мушко чељаде бити ту при руци, припомоћи, па тако и у постељи кадикад. Узми ил' остави друге није било. Чежња за родним крајом и рођеном дјецом знали би ту срџбу угасити. Врагу бриге што село прича. Дјеца су се заједно смијала, плакала и расла. Иста их је сиса дојила.

... Одлука је пала 'едне вечери кад је Вране у гостиону уша' са нек'вим папирима. Били су то рекламни плакати бродарске

компаније Цунард Лајн, на којима је био насликат црни пароброд са два или три димњака. Украшеним словима писало је:

**„CUNARD LINE
Second cabin
Passenger list
Liverpool to New York & Boston via Queenstown.”**

Одлука да се иде пала је већ исте ноћи, мало и под утицајем вруће ракије и јефтиног вина, а више из пријеке потребе и муке сиротињске.

„Али куда и како? Без шолди тешко и до Трста,” добаци неки Далматинац из ћошка.

Вране је навија на Инглеску. Туда је вели он иша’.

„Далеко је људи, ал сигурије,” признао је.

Други су начули да у Ријеку и Трст долазе велики бродови и да с њима путују у ’Мерику и други народи из Монархије. Истина је била да су ти бродови у друге крајеве Европе пловили, али преко океана још за коју годину неће. Ријека је ту близо, преко Горског котара.

Вранин брат од стрица Јуре Матајић из Брничева, млађи десет година од њега, био је већ у ’Мерици и вели да је јефтиније из Ђенове, велике луке у Италији. Та информација многим је главе завртјела.

„Дичаци! Ја би иша’ куд нам Јуре вели а ви како ’оћете, он је посљедњи тамо иша’,” огласи се Вељко. Разговор се заподјено до дубоко у ноћ, док се ватра у Јакобовој и Лауриној пећи није скроз утрнула.

... У гостиони Рог код Јакоба и Лауре могло се платити разнијем валутама. Аустријским крунама и ситним хелерима, мађарским филерима и по неким златником или сребрњаком из старих времена. У народу су новце још гулденом звали, којег је пет-шест година раније замијенила круна Монархије. Али се

по џепу сељака још по који крајцар и ситнеж од гулдена мога наћи. Повратници из 'Мерике доносили су доларе и могли су их замијенити у Рогу, чудећи се новим валутама. Папирнога новца још у Војној крајини нико није био рад, мал' оно што се сијало и под зубом тврдо било.

„На пут без филера не рачи се ником ићи,” јави се опет Далматинац из полусна, са главом на столу, поред празне букаре за вино.

„А мало је ко ушпара’”

Река' би тако успаван и полупијан.

Једном је тако у дивану свом прећера', па по Монархији оплео. Жандари карташку игру прекинуше и брзо се ту код стола створише, одведоше га, да Јакоб није мора ни уредовати.

* * *

Вељко и Дане Дупор и њихов први комшија Милош Кривокућа, колар златније руку, ковали су ту у хошку план за 'Мерику. Том плану придружише се и Јуре Матајић млинар из Брничева и Вељковог покојног кума син из Далманције, Бранко Секулић звани Брања. Клапац, још тридесетој није приша', а волу је реп ишчупати мога'. Озбиљно су наумили новце за брод зарадити. Тако усред зиме и снијегом до по леђа кренуше прти-ти кућама и смишљати како.

Жене су унапријед почеле бугарити, ка' да је неко већ умро, јер на њих ће цијела кућа пасти, а да на ког' другог. Знале су шта их чека ако мушки оду. А убога сиротиња скором да другог избора њесу имали. Срећом да су матере и жене суклених чарапа наплеле. У тој проклетој зими, без пребијена филера, Брања и Дане као најмлађи, у Велебит окренуше за шумарију среску трупце букове с воловима извлачити. Не би их иначе имали чиме преранити, мал' да није задружног сијена скапа би и Рудоња, који је тако и своју плаћу зарадио. Вељко и Милош у Врховине погодише истим послом. Ал заврага, прво су камен

тукли на траси за будућу пругу, што је Монархија наумила градити. Јуре је сву зиму у Вранином млину млио, што се мљети имало, не би ли и он нешто ушпара'. Сву зиму су тешким радом притиснути, а жене су наставиле бугарити.

Врагу и они и 'Мерика и куд их ђаво наћера на то!

Аустријска компанија „*Österreichische Südbahn*” на траси Беч-Трст добро је плаћала физичку радну снагу, пружне раднике на одржавању, поготово зими. Ледено и тешко али за Вељка и Милоша боље шансе није било, те се упутише коњском запрегом према Ријечи и даље према Словенији. Милош је као врсан мајстор колар, још јесенас својим рукама лагана кола приправио, једино коњче, свог Лисана упрега, покупио комшију Вељка и на пут. Док окопни надали су се неке новце зарадити. И добро су се намучили читаве те зиме. Леђа су своја остављали по какијем корушким врлетима.

Конечно је прољеће земљу окопнило. Био је четврти мјесец. Мушки су сву зиму вриједно радили и понешто ушпарали, Милош је неквом Италијану коњче и кола продао. Навалио Италијан и не пушта, а и вражији су трговци ти Италијани, 'оће и преварити, а наш Милош се не да. Зна се Милош са црномањастим Италијанчићем изборити, свој рад је зна' цијенити. А Италијанчић за'о и не пушта, свидјела се њему дрвена кола руком мајстора ђељана. И погодише се некако. У близини Удина то бијаше, колико се дид мога' сјетити.

У повратку у Госпић погодише. До среског начелништва папире исељеничке прибавити.

„Баш смо сретне руке. Овај чиновник Словенац што нас пропитива' добар неки чоек. Брзо нас је пуштио и печате ударио, имали смо среће више нег' памети,” вели Вељко.

А Милош се само осмијехну и добаци:

„Еее мој сусјед, ништа од тог' било не би да ја њесам срескога начелника подмаза'.”

Вели да му је све новце од кола и коња Лисана спакова’ у куверат, а овај се није срамио узети. Барем су папире ријешили. А Вељку жа’ новаца, иако његови њесу били. А шта сад и Дани и Брањи папире су зготовили. Милош је испа’ прави чо’ек, жа’ му није било ни коњића што га од ждребета подиза’. Неће га ваљда Италијанчић у саламу сагнати?

Одоше тако свак’ својој кући. И није прошло неколика дана, док се обријаше и зеру уредише, нађоше се јопе ’едни с другима код Јакоба и Лауре . Али новци што су скупили тешким радом нису били довољни. Ни до прве луке не би издурали.

„Људи ако се саде не крене никад неће.”

Документа смо прибавили, то је најбитније и ово зеру новаца.

„Ајмо!,” вели Вељко најстарији међу њима. Јуре се сложио. На котарини Вељковој иза куће поред стогова диванити наставе. Рачунају да их жене не чују.

„Да нам се само мора дочепати и корицу крува успут имати, па јопе добро.” Причаше о мору, а никед га виђели нијесу, осим Јуре.

„Има посла у лукама, велики се тамо претовари раде, биће посла и за нас. Ајмо људи!

Далеко је Мерика!”

Како то рекоше, жене углас кренуше ајмекати, а за њима и дјеца. Одшкринутије пенџера све су чуле. Све су се нешто надале да ће мушки остати ал’ врага, само ће који, што ни за каква рада није био. Бугарило се у свакој кући. Жене у црним кикљама, ал’ са бијелијем рупцима, ипак је био знак да смрти у кући није засад било. Нико таде није умро народе, мал’ ’една стара баба у другом селу, што је парица са Теслином матером Ђуком била.

„Идемо долара зарадити. Мучите врагу и ви и кмечање ваше!

У ’Мерици злата има, идемо га својијем рукама копати.”

Њесу они тад' знали шта их чека. Није злато лички бабуљ да га свукуд има. Можда ће и вадити злато, ал' нешто друкчије боје. Море бити и црне.

„Припазите нам дјецу још су маћа!”

А и оно мало стоке поче јечати. Пси се јавише, кренуше прво да лају, а кашње и да вију. Завијали су сву ноћ ки вуци, све до зоре, још док су мушки за путем били. Жене су накратко замучале. Нека чудна тишина и кукурикање пијевца је оставила на трен. Каде и да ли ће се ико од њи вратити, нико није зна'.

Мој ћаћа је само десет година има'. Кући је оста' да матери припоможе, благо да прирене. Тих година преко ноћи се одрастало.

* * *

Почетком петог мјесеца, те 1899. године крај се вијека назира'. Прије нег' на пут кренуше, њих четворица, сви осим Јуре, до цркве у селу дођоше, од попа благослов тражити. Пред црквом их је дочека' парох Илија Ђук. Мамци је из града због њи доша'. Уведе их у цркву, те сваки икону своје крсне славе пољуби. Одржа' им кратку, али лијепу приповјед, ручи се с њима и благослов за сретна пута им подари. Поп Илија даде Брањи малу дрвену икону, што у длан може стати, овај је пољуби и брзо шњоме у цеп. Само је успио видјети змаја копљем прободеног. Пред црквом их чекаше Јакоб и Лаура и сваком по завежљај дувана дадоше.

„Племенити људи ови Аустријанери!” – полугласно проговори Вељко, кад су већ добро од села одмакли. Сапутници га чудно погледаше, не сватише да је само на Јакоба и Лауру помислио. Успут ће се по Јуру Матајића свратити и њега је жупник, у његовом селу, благословом дарива'. Нико није марио што је Јуре оне друге вјере био. Поштено чељаде, никед оку брашна ником није закин'о. У његовом селу говорило се млико, а у нашем вареника. Истом се богу молили ал' нам вјера иста није била.

Жупник му маћукно распеће даде, да га овај око врата носи. А кад дом свој у странствима створи, нек’ га на зид у соби прикуца.

И тако њих пет мушки’ низ пут блатњав окренуше, па преко окрајака до шуме, уз токала велебитска, куд’ је вода поточима текла. Каменом клизавим, преко Велебита према мору. Окишало тих дана боме, добро натопило. Јуре предводник, Вељко и најмлађи Дане, па за њима Брања и Милош.

Коначили су с ону страну планине, гдје се већ на море осјећало. Море које нико од њих никад није видио, осим Јуре. Сваки је ткану торбицу с кићанкама преко рамена има’, комад црног крува или боту паленте у њој, воде и кесу дувана што им Јакоб и Лаура спремише. Једино је Вељко вукарио неки велкачки дрвени кувер, што се забравити мога’, везан конопом преко леђа. Онако окован и мокар, кувер је и празан тежак био. То му оно вече Јакоб дарива’, јер му је три дана дрва цијепа’. Дане није дуванио, тек много кашње, кад сам га стрицом поч’о звати, а никед га њесам видио. Пемсилваније се стриц Дане доватио и тамо оста’. Веле да је још у путу озбиљан ожиљак на лицу зарадио. Такав се некако опасним чинио, па су га они чудни Амиши у Пемсилванији у широком луку обилазили. А њесу морали, веле да је био добар ка’ и кру’. Оженио се брзо, жена му Мара, стрина ми бијаше, ћер ’едног старог исељеника са Кордуна. Дјеце њесу имали. Знали су нам кадикед робице пакетом послати што је путова’ по четири и пет мјесеци.

Брања иако јаки ки међед, ваије је по зеру заостаја’. У цепу је стиска’ малу дрвену икону Светог Ђорђа, што му је иначе и крсна слава била. Свети Ђурађ, како га је његов покојни ћаћа зва’. Тога дана, кад’ се на обзору већ и море видјело освануо је и сунчан Ђурђевдан. Стари кум Вељко први је Брањи приша’ и честита’ му крсну славу. Вели:

„Куме! Нек’ ти је сретна крсна слава! Ти си саде глава породице и то никад с ума немој смаћи. Чувај наше обичаје и тамо далеко, ће нас овај пут буде одв’о. Добро то упамти!”

А онда пољуби малу дрвену икону, што је Брања из свог чепа на свијетло дана изнео и показа’.

Наставише кршевитим путем да се спуштају у долину према мору.

„Само да нам се Италије дочепати, има парњачом да се во- зимо бандо велебитска. Њоме ћемо до Ђенове!,” говорио је Јуре.

„До Ђенове парнијем влаком, ако stroj буде иша’ како ваља, требаће нам два дана.”

На неким дијеловима те пруге, кроз Словенију, што су је наши стари штреком* звали и сами су зимус радили.

Ни Брања није дуванио ал’ је ваије кашља ка’ сипљив коњ, што би мој дид река’. Иако млад доста их је успорава’. Можда га нека вражија болест у плућима начела. Таћа му је млад од сушице сконча’, а боме и Брања је зна’, онако кријомице, да нико не види, крв испљунути. Тако млад и јак, није се на њему видјело да га нешто мучи. Криомице је у рубац бијели сукр- вицу испљуно и случајно малу дрвену икону својом крвљу запрља, па рукавом бриса’, претходно се три пут прекрстивши. Боја’ се да га неће водити са собом. Мислио је да му је зима у шуми проведена кумовала.

* * *

Једрењаком Бригантином правац пут Трста погодише. Јуре је у Сењу рођака Марка има’, што је кадикад по брашно у Брничево свраћа’. Марков рођени брат Иво Рукавина овим једрењаком је упера. Тако су се, без да су филера дали на броду нашли. Први пут на мору, први пут на води, први пут на бро- ду раширених једара, све је за њих осим Јури било први пут. Брањи ка’ да је ова пловидба пасовала. Боље се осјећа’, некако је лашње диса’ и мање је кашља’. Тако се у први мах чинило. Ал за врага за сат пловидбе свима им бијаше лоше, а до Трста још има да се наљуљају.

.....

* (нем.) рута

Виа Италија

Ово је била генерална проба за ону праву велику пловидбу што их је тек чекала. Мука им је била тих неколико сати на немирном мору. Сви одреда њих четворица гордих Личана с палубе једрењака душу су испуштали и повраћали. Једино се Брања иза неких сандука шћућурио и трпио. Боја' се да крв не поврати, па да остали то виде. Кад се искрцаше би им некако лакше. Само што њесу земљу љубили. Брањи што је сав пут трпио није било баш добро али вјешто је то и даље крио. Некако им ова проба није наду за боља времена дала, па и пут преко оцеана бригу им је ствара. Милошу враг није да' мира нег' да сврате у село Монфалконе сјеверно од града, код оног маћукног Италијана да му се ето јаве. У ствари њега више интересује да ли је његов парип Лисан у животу, да се лично увјери да га маћукни Италијан није у саламу сагна'. Сложише се и остали. Далеки пут преко мора натјера је ове кршне момке да се и са успоменама растају, можда и за увије'.

У том правцу је и пруга која вози преко читаве Италије. Путем би уставили понеку запрегу, заувар је ишто пута на котачима прећи. Погодише тако право прекућу, камену и високу, праву италијанску. У приземљу нешто шталице са пар коза и коњчетом, а на спрату су била чељад. Није то тако давно било, нема ни два мјесеца, кад су Вељко и Милош ође били и њесу пут заборавили. Успут су им патроле карабињера путне исправе прегледали, да нису какве друмске банде дио. Чудно су изгледали, онако у личким ношњама, комбинираним са дијеловима униформи из Монархије, зачарапљени сукленим чарапама, кожњијем опанцима на ногама и личким капама на глави. Јуре је додуше има' црни шешир, што га је још прије из 'Мерике донио. И ето враћа се шњиме назад. Плави мундир на два реда копчања плећи му је покрива. Вељко је носио црни чојани капут широкије рамена и праве ципеле од црне коже. И то му је Јакоб приправио и у куверу оставио, а да Вељко није ни зна'. Добро му је пристајало.

Италијанчић се зва' Лоренцо и још са цесте је Милоша препозна', ваије се смија', док је нешто диванио, онако симпатично, пријатељски. А Јури је опет то име Лоренцо познато било. Сјетио се Ђенове и лијепе катедрале у близини луке, која се баш тако зове. Катедра­ла Светог Лоренца.

Ручише се ту и сва­к' на сво­ме језику, нешто би као диванио. Јуре је једини по коју ријеч зна', али је свеједно млатио рука­ми говорећи... *ширека – Удине – Ђенова!*

„Andiamo in America, ci serve un treno per Genova!”*

Није то било баш вјешто, али су се некако споразумјели. Вјерујем да су и парну локомотиву опонашали, а то су једино могли Вељко и Милош, који су је зимус први пут у животу видјели и Јуре, који се једини шњоме возио. Дobar је био тај Лоренцо. Одма је коњића показа да га пази како ваља и да га није у саламу сагна'. Милошу је било драго, само се осмјехива ки Италијан. Тада су први пут у животу макароне и сок од парадајза кушали. Окријепише се и на пут кренуше. Лоренцо им је спремио суви' смокава и мушмула и утрпа' им у личке плетене торбице. За пута нек' се нађе. Сам их је бог погледа', јер и Лоренцо је нау­мио до Удина својим послом, а тамо је и станица била, ће би се Личани требали у влак укрцати. Тако је Милоша и остатак велебитске банде, како их је Јуре у шали зва', позната запрега повезла. 'Едво се утрпаше у она лагана руком ижђељана кола, што их је Милош још јесенас својим рука­ми при­пра­вио. А Лисан ка' да је зеру смрша', мора да је за бившим газдом па­тио. Успут је стално рза', од среће што је бившег газду поново видио. Препозна га је, видјело се то по ширењу ноздрва и срећи коју је показа'. Био је то њи'ов посљедњи сусрет.

Сунчано је било тога дана.

.....
* (итал.) Идемо у Америку, треба нам влак према Ђенови.

На путу за Ђенову

На станици у Удинама на једном ћошку станичне зграде скупише се у круг. Својим ношњама су свакако били изложени чуднијем погледима, а тек кад су ојкана запјевали и те како чудним погледима. Није било карабињера да их опомену, али њесу ником ни сметали, јер буке је свакојаке било.

Скупише новце сребрењаке што су код Јакоба и Лауре прије пута замијенили.

„Сад’ овим новчићима можете свуда плаћати!” рекла им је тада Лаура. Послаше Јуру што је као нешто италијанскога набада’ да им возне карте приправи. На једном дијелу зграде писало је „Biglietteria”.

Само да за другу класу имају, ал заврага није било доста, мал’ за теретни вагон што стоку превози.

„Врагу бриге народе, да се ми те Ђекоје дочепамо” вели Вељко!

„Млика ми материног,” насмија’ се Јуре.

„Није Ђекоје, него Ђенове френде мој!,” излети му инглешког зера и настави се осмјехивати.

„А ее то сам мислио,” исправи се Вељко.

„Враг би све попамтио!”

На другом ћошку станичне зграде стајала је групица мушкараца, жена и дјеце. Један крупан плавушан дугије коса и ’едан црнокоси брадоња. С њима су биле и двије млађе жене и троје ситне дјечице. Жене у дугачким ’аљинами и прегачама преко, уредно скупљених коса, везаним бијелом платненом траком, украшеном правим ситним цвијећем. А на ногама су носиле дубоке ципеле од меке браонске коже. Дјечица су иста одијелца ка’ одрасли имала, само маћукна. Лијепо их је било видјети.

Италијани њесу сигурно. И ови су пртили неке нарамке робе и чуднијем језиком диванили. Враг би зна којијем. Јуре је

препозна' горштаке са далеког сјевера – Скандинавце, које су наши у 'Мерици Скаћанима звали:

„Швећани су то! Ал окле они ође Исусе боже? Добро смо се с њима слагали горе у 'Мерици, вридан народ и скромније прохтјева. Скаћани су с нашијем неки заједнички језик налазили. Али окле они на југу? Па није их ни Вране у Инглешкој виђа у ономе Ливерпулу, кад је још давно за Мерику поша'.

Знате људи да су ми први сусједи у 'Мерици били Скаћани Магнус и Грета. Ми Личани смо га звали Мане. Добар је столар, ко наш Милош, али је наумио млин на пару изградити. Познати су морепловци ти Скаћани. Исељавали су се из своје земље. Имају своју луку из које би у 'Мерику ишли, Гетеборг се зове. Нису имали рашто силазити на југ. Зато ме чуде ове двије обитељи. Ко зна која је мука њих спустила овако далеко на југ? Можда су се у Монархији неким ријетким занатом бавили? А сад би човик река' да су истим путем ки ми пошли.”

Косоња – жујан скором да је два метера има'. У 'едном моменту некув лимицу из капута би извадио и из ње чудан дуван уста ставио и жвака'. Бијаше то Снус дуван за жвакање.

Јуре је потврдио да су то Скаћани, јер само они дуван жваћу и мељају га по устима, радије неголи га пуше. Брадоња нешто старији од жуће, дугачку лулу би димио. Имали су на себи чисте бијеле кошуље, чије су се крагне високо уз врат дизале. Носили су свр њих црне плетене маје без рукава, а преко рамена чојане капуте са два реда копчања и сјајне металне дугмади. Лаче су им биле краће, а чарапе танке од памука, навучене су до кољена. На ногама кожне ципеле глежњаче. На глави брадати Скаћанин има' је качкет. Жујан је на глави носио плетену вунену капу преко ушију, испод којих би се помаљали плави чуперци. За разлику од Ликота, који су само завежљаје и ткани торбице носили, осим Вељко свој дрвени кувер, Скаћани

су имали три већа сандука с ручкама и широкијем пртеним каишима. Мора да је у њих стало све што су имали.

Некако се групице приближише 'едни другима, како се приближавало вријеме поласка, као да ће им бити лакше да се заједно држе. Као да исте намјере имају и да су са истијем путем под ногама. Укрцаше се у вагоне раном зором. Личани погодише у теретна кола потпођена сламом, а Скаћани несташе у путничким вагонима. Само се најмлађе дјетешце чуло да однекуд кмечи. Мора да су новаца за другу класу имали. И кренуше коначно преко Италије на другу страну на неко друго море. Јуре га је Лигуријским зва'.

На првој станици у њи'ов теретни вагон уђоше она двојица одраслије Скаћана. Рекло би се да их је кондуктер ишћера', јер довољно новаца њесу имали ни за другу класу. Сједоше преко пута нашије згрнувши нешто сламе под себе. А два дрвена сандука што су с напором пртили гурнуше у ћошак. Њесу у први мах ни ријечи проговорили, мал' се шћућурише с другу страну вагона, наслонише се на полупразне џакове. Није прошло дуго, влак је јопе успорио, да је сточни вагон пун дима од локомотиве био, а онда је стао. Вани се од паре скоро ништа видјело није. Чула би се само ларма утоваривача угља. Ваљало је парњачу цијелим путем угљом 'ранити. А након сат времена композиција је уз шкрипу вагона полако кренула. Пара од локомотиве је јопе пунила посљедње вагоне, а кад би влак крен'о брже, бијела пара би се дизао високо, а онда би се разишла, прије неголи небо докучи. Отворише се само зеру врата и тако у вожњи, док се влак није захукта, ускочише двије ситне црне сподобе, два мачукна Италијана, језик су им већ знали препознати. Сједоше и они на сламу преко пута одшкринутије врата и брбљаше нешто међу собом. Њесу престајали. Погледаше мало ка Личанима, а онда зеру ка Скаћанима. Рекло би се да су нешто смјерали, али су се помало нећкали. Само су им се очи у мраку цаклиле и ће који зуб. Вражијег су погледа били, а умор

је Ликоте савлада и ко кладе заспаше. Вељко је главу подбочио на онај свој дрвени кувер. Ове ситне сподобе циганима слични, њесу изгледа мариле спавати, само су се нешто домунђавали, док су остали чврсто спавали, своје завежљаје под главом држећи.

Дани се ткана торбица од трескања влака помјерила према средини, а да он то није примијетио. Најмлађи међу Личанима, онако уморан, међу првима је заспа'. Торба је дјеловала пуна, јер им је смокава нешто претекло, па су све пребацили у Данину торбу. Гараве лопуже само су у ту торбу гледале. Боже шта ли су они мислила да је у њој, какво благо крије? Да је пуна дуката, умјесто сувих смокава. Скаћани наслоњени на џакове, изгледали су као да спавају. Један од лопужа, онај ситнији доватио је Данину плетену торбу и повуче је за једну од кићанки. У том моменту Вељко је отворио очи и видио шта лопуже смјерају. Дрмн'о је сина у раме да је Дане скочио ка' опржен. Мала лопужа испусти торбу, нешто се смокава расу по прашњавом поду, а онај други брзином муње из њедара извуче нож сјајног сјечива. Од страха ил' пакости, од чега ли је тако реагира? У полутами оштрица је сијевнула према Данином лицу, овај се 'едво измаче, а сјечиво га запара по образу. Прснула је крв и у исти мах бука од комешања пробуди све у вагону. Она мала лопужа провуче се кроз тек одшкринута крило фургона, купи са собом ону торбу и нестале у магли. Скаћанин са брадом приђе са леђа оној другој лопужи са ножем и сави му руку, да је овај гласно јекнуо. Сјечиво му је испало из руке и забило се у под. У исти мах Вељко је скочио и ногом одгурнуо лопужу, да се овај откотрља' до одшкринутих клизних врата и наглавачке испа' напоље. Скаћанин приђе преплашеном Дани и из оне своје лимене кутијице прстима извади мало дувана и притисну шњиме дубоку окрвављену посјекотину на Данином образу. Тако брзо крв устави. Личани као по команди усташе, а Вељко потапша брадоњу по рамену, пруживши му десницу и гласно изговори:

„Вељко из Лике и моји сусједи.

За ’Мерику смо вражију кренули!,” као да га Скаћанин ишто разумије.

Стиснувши песницу бркатом Ликоти брадати Скаћанин гласно рече:

„Андреас!”

А затим показа на другог Скаћанина у мраку, високог плавушана и изговори његово име:

„Јоханес!”

„Den där borta är Johannes, min yngre bror. Vi är på väg till Amerika, söker oss till ett bättre liv. Våra kvinnor och barn är i andraklassvagnen!”*

Ово би мога’ бити почетак новог пријатељства, иако се ни зере њесу разумјели. Објашњења откуд они тако далеко на југу, није било. То ће и даље остати непознаница. Нешто им је ипак говорило да иду у истом правцу. У оном што је брадати Андреас река’, разумјели су само једну ријеч – Америка, а то им је било довољно.

Мјесец је прошкиљио кроз она одшкринута врата фургона и бацио сјенку на дрвени под вагона, баш на оном мјесто ће се кратка битка одиграла и ће су смокве биле расуте. На поду је прашином била размрљана локвица Данине свјеже крви. У ћошку вагона ће је несретни Браћа лежа’, било је нешто сламе окрвављене од испљувака, а он је све то некако скрива’, прекривајући је чистом сламом. Покушава’ је тихо кашљати, али није ишло. Вељку је његов кашаљ од почетка изазива неку сумњу и забринутост.

Влак је био на пола пута до Ђенове, а Дане је већ био опљачкан. Добро је проша’. Документи и нешто новаца у њедрима су му били крпом замотани. Одњо је враг плетену торбицу и

.....

* (швед.) „Онај тамо Јоханес је мој млађи брат. Пошли смо у Америку за бољим животом. Жене и дјеца су нам у вагону друге класе.”

нешто хране што им је преостало. Понио је Дане за успомену из села мали лички камен, као птичије јаје, у длан је мога' стати, онај браонске боје. Као да је зна' да се никад више у Лику неће вратити. Ал' ће му се они Циганчићи, Италијанчићи обрадовати, оном обичном, маћуконом личком камену, баш су камења жељни. Дане се у себи насмија, би му некако смијешно, кад помисли на разочарење, које ће дочекати оне лопуже. Ипак му би и жа', јер тај каменчић је био веза са земљом и вртачама личким, из којих је потека'. Додуше без хране су Личани остали, а то и није баш за шалу. А опет све је добро завршило, мога' је без ока остати због ситнице. Образ му је бридио, док га је брадати Скаћанин превија'. Пред њима су биле планине које су требали прећи. Пругу је пратио пут којим су се кретале кочије с коњима у лаганом касу у истом смјеру као и влак. С времена на вријеме могле су да се виде планине у даљини, кад' би пара од локомотива бивала нешто прозачнија. Кретали су се доста спорије него равницом. Кроз ту пару од локомотиве могли су видјети и лица путника у кочијама, толико споро су се кретали.

Док су путовали долинама, кроз многе старе градове би пролазили, али они из сточног вагона њесу имали прилике ишта од њихове љепоте да виде, осим црвени' купола цркава. Све што би видјели долазило је кроз мали отвор, трачак свијетла између расушених дасака од који је склепат овај вагон. Могли су само да шкиље кроз те даске и погледом испрате црвене куполе цркава и углачани мрамор од којих су зазидане.

Понеко село на брду, што је још давних дана од црвеније цигала озидано, оставило би их са мислима о тим давним временима.

„Ко се сјетио село градити на вр' брда?," упита се Дане наглас.

Ваљда би се тако лашње бранили од непријатеља.

Ђенова је први већи град с којим су се срили очи у очи.

Ђенова

Тек сљедећег јутра раном зором на обзору у долини пружио се град црвених кровова, велики залив и велико море.

„Ђенова!”

Узвикнуо је Јуре:

„Ено је катедрала Светог Лоренца, о њој сам вам прича!

Липа је, видјећете изблиза, бандо моја велебитска.

А ено га и свјетионик, стоји тамо на оној стијени ко зна од каде.

А торањ му је висок, да се са њега до Француске поглед протеже!”

Влак се некако брзо сјурио у долину или се Ликотама од узбуђења и нестрпљења то тако учинило. Брзо су се нашли у великој луци пуној бродова, једрењака и парних бродусина са димњацима из којих је стално пара излазила. Јуре је већ ту у луци сазна да први брод за 'Мерику иде тек за мјесец дана. Па се сви сјетише Вране и његове приче из Инглешке, како бродови преко океана иду једном у недељи. Свакако новаца за пут њесу имали. Ваљало их је зарадити. Таки је и план био. Сједили су на дебелим конопима и као у чуду гледали ту силу од бродова, а кроз десно доминира' је тај ђеновски свјетионик, који је ћио докучити небо. Лантерна му је било име. Само што су дошли себи од чудеса која виде, Јуре им поче диванити да је све то што саде виде маћукно у односу на оно што их у 'Мерици чека. Посматрали су свјетионик у чуду и невјерици, кад им се обрати један лучки радник који је имитира претовар. Они су потврдно климали главом, док их је овај водио ка некој зарђалој бродусини, скором потопљеној.

„Есам вам река дичаћи, посла у лукама има кол'ко 'оћеш!,” добаци Јуре, док су журним корацима пратили Италијана према

тој рђавој бродусини. А онда пред њих бану црна сподоба, црна ко ноћ, нудећи им разне џепне сатове. Нестаде у мраку прије нег је доша, онако црн ки угарак и ринчицама у оба ува.

„Моји френдови ето и прије ’Мерике да црнога човика видите. Нигерима их зову тамо у ’Мерици. Паћеници из Африке, гори нег’ ми.”

Скупину Италијан доведе правац на ону зарђалу бродусину.

Ту им је да’ кабину за ствари и коначење. И тако су исти дан ријешили смјештај и поса’. Некако су се споразумјели помоћу штапа и канапа да ће ујутро раном зором доћи по њих. Остали су без хране, са по којим филером у џепу, па кад се распаковаше, кренуше ускијем улицама у стари град. И гле чуда кога првог сретеше. Јоханеса оног високог плавушана. Сједио је на оним својим сандуцима и ђељко ножем неку суву рибу. Скором да није ни личило на рибу, али мирис је одава’. Више је личила на кору дрвета и страшно је смрдила. Понудио је сапутнике, који у први мах одбише, али се ипак предомислише. Милошу се некако затурила једна бота паленте у његовом завежљају. Пронаша је кад се на оној зарђалој бродусини распакива. То му је још његова Милка спремила за пута. Бота је била тврда ко камен, ал’ уз онај бакалар по зера је мрвио и дијелио са својима. Не зна се шта је тврђе и бљутавије било. „Еее како би саде добро дошло зеру вина!,” помислио је Милош, али новаца ни за квасину њесу имали. Два осушена парадајза на колицима са поврћем и пар капула успут су покупили. Било је ту натрулог воћа по каменим тезгама, чуднога воћа мирисог и меког, али га се нису ватали. Све што су гризли било је суво и тешко за гутање. Једина текућина бијаше у капули која им је пљувачку стварала у устима, док су је гризли прскала би им непце. Дијелили су све што су имали са плавушаном Јоханесом. А нису имали скоро ништа. Покоја смоква да је претекла. Као

што Личани никад до тада бакалар провали њесу, тако ни Јоханес смокву куша' није, до ове прилике. Али глад их све наћерала да навике мјењају. Вадили су посљедње глогиње из дубине својих џепова и зобали да се окријепе. Јоханесу су те црвене бобице његовим брусницама биле сличне, скупљале им усне, неку горчину стварајући.

„Здрав је глог,” Река' би Вељко.

„Стари су од њега чај приправљали за умирење кашља, оставићемо коју да Брањи чај скувам, додаде брижно.”

Кроз сувоњаве и грке залогаје тешко је и диванити, а упркос свему, глад су и даље осјећали, а жеђ поготову.

А онда их је тако напола сите, али много жећане, повео уским пролазима до једног малог трга Светог Лоренца и истоимене катедрале која је њиме доминирала. Са собом су и мирис капуле понијели. Чудесна катедрала је баш онаква каквом је Јуре описива. Са 'едним вишљим торњем и едним нижим, ка' да га је нешто одбило. Није она тако висока, али бијели и црни мрамор којим је зидата на шаре, био је лијепо сложен и углачат. Љепше у своме животу нису ништа видјели од тих малих ђеновских тргова и врела од камена, на којима се коначно воде напише. И траг капуле за собом оставише. На сваком ћошку наилазили би на споменике од истог таквог бијелог и црног мрамора, међу њима и два позната чоека. 'Едног умјетника – музикаша и другог морепловца што је 'Мерику изумио. Тако је мој дид зна рећи, умјесто пронаша. Обојица тих понатих људи рођени су давније дана баш ту у Ђенови. Први је био неки носоња Паганини, 'едво смо могли изговорити то презиме, а име му је било ки наше – Никола. Веле да је виолину свира ка' нико до тада, а Ликоте ни ту виолину скором никад видјели њесу, мал кад Цигани прођу кроз село на покладе и машкаре, па за свирају и запјевају, просећи по кућама. Други је јопе кип чувеног Колумба, што је 'Мерику пронаша. Име му њесу могли ни изговорити, запетљали би језик ка' и за презиме овог музикаша.

Сувише узавреле крви и узбуђења за први дан боравка и умор од пута који су осјећали, врати их олупини-бродусини на коначење. Ваља зором устати. Заспаше прије него је Свети Лоренцо откуца једанаест сати ноћи.

Дани је образ отека' и сву ноћ болом пробада. Само је мокар облог мјења', ока није склопио. Гадна је то рана била. Да се само не запогани, бринуо се Вељко. Браћа је сву ноћ на палуби зарђале бродусине бдио и повраћа оног смрдљивог бакалара. Велико је то узбуђење било. Тежак пут иза њих, а још дужи их чека преко неколико мора и великог оцеана.

И тако су од тога дана вриједно радили у луци, само да се прехране и новце за дугачку пловидбу скупе. Велики свјетионик, што би се са обале у небо диза', био им је путоказ да се у тој великој луци не погубе. У ријетким тренуцима предаха испод њега би сједили, посматрајући пучину, не знајући тада да је он највећи и први свјетионик икада озидан. Мислили су ако се попну на врх да ће велики оцеан погледом докучити. Стално су их пресретали неки Италијани с југа, Јуре их је зва' Калабрези. Опасно су изгледали онако одрпани, с лачама конопом везаним око паса, са качкетима на глави и ножевима за појасом, испод капута скривени. И они црни људи са ринчицама у ушима, што кадикад онако уплашено наиђу, нису их ради срести. Картали су Калабрези и коцкали на преврнутим расушеним бачвама и галамили, као да се свађају. Као да ће се тог трена међу собом поклати. А онда би се смијали уз вино. И увје' су били у групицама, онако кошчати у испраним морнарским поткошуљама. Свакојаким шверцом су се бавили, а слабо да су шта вриједно и поштено радили. Јуре нам је прича да су таки исти Невјорк запосјели. Има их ки мрава и држе се некако скупа. Нико им украј није мога'. На бродовима што преко оцеана плове, њих је било више од полак.

'Една таква групаца у'едном мрачном пролазу пресрела је брадатог Скаћанина Андреаса. Одмах су га ножем и неком

кратком пушчетином престравили, није има куд’ нег’ да изврне џепове. Све су му узели и џепни сат са ланцом су му отргли. Оста је без уштеђевине, а данима је угаљ у пароброд утовара. Дан испловљавања се брзо приближава, а Личани и Скаћани тешком муком су новце прикупљали. Личанима је било жао кад су чули шта се Андреасу десило. Послали су Дану у њиову кабину да нешто ситниша за дјецу даде. Њесу заборавили, како им је прије неки дан у влаку у помоћ притека’.

Радили су све што им се понуди. Истоваре, рад на коло-турама, теглили, вукли, преносили, дизали и то по цијели дан. Зарђалој бродусини су се враћали само на конак од неколико сати. Посебно су обазриви били кад је била исплата. Најкраћим путем на олупину би се враћали. Пролазећи тако пречицама и уским улицама, разнијем су мирисима и звуковима били изложени. Мириси разних зачина, које до тада њесу никада осјетили. Мириси печене рибе и музика из малих гостиона коју су свирали морнари на малим ’армоникама и тамбурицама. И тако су јопе виолину на једном тргу чули. Али њесу имали времена да застајују, умор би их савладава’. У мрачним пролазима сретали би оне црне људе, црње од ноћи, што су им се само беоњаче бијелиле и зуби цаклили. Брањино здравље бивало је све горе. Вељко му је сваки дан од нешто цркавице понеку јужну воћку доносио. Жа’ му је било Брање, кумово дијете је то. Од свјежег босиљка би му чај зна’ приправити. Брања би дежура на олупини и пазио им ствари. Иако млад и јак, снаге за тежак рад на жалост није има. Скаћани су заузели ’едну од кабина и тако су заједно за Личанима били на конаку. Иста мука, исти тежак рад, што би неки рекли иста судбина их задесила и спојила. У луци би натревили на исте црне људе великачки уста и пробушеније ушију. Најцрње послове би радили, црње нег’ су сами били, канџијом су их тјерали на то. Такије у ’Мерици има и врагу. Сви су се сјећали прича старог Вране.

’Еднога дана, десетак дана прије укрцавања, плавог Јоханеса су пресрели Калабрези, било их је петорица. Крезуби зализаних коса, само тако заједно чинили су се опасним. Од оног дана како је Андреас опљачкан, Дане је ћаћин ловачки нож за пасом носио. У ствари још од оне ноћи, кад су га Цигани у влаку опљачкали и ножем сватили. А Вељко је тај нож од свога оца наслиједио. Био је то кратак закривљен нож коричар, оштра сјечива и корица од срнећег рога. По причама дида Вељка мој га је прамћед још направио. Рог је сам ижђеља’, а сјечиво му неки Турчин из Босне прода’ за добро шиљеже. Скупо га је кошта’. И ево саде до Лигуриског мора је приспио. Обрише га Дане сувом крпом кадикад, опрезно прстом преко сјечива пређе и врати у корице. Колико је овнова прамћед с тијем ножом одера’, а веле боме и међеда, кад би га који у шуми срио. Баш га је чува’ кад је тако лијеп од давнина опста’. Сјактио се каи риба у води кад бљесне.

С’едну страну ослоњен на сандуке за претовар стаја је Јоханес а са другу пет Калабреза олоша што су га на коцки ћели преварити. Јоханес онако крупан и није баш лак плијен био. Пет лопужа зализаних коса није шала. Скаћанин неку металну шипку довати, ал за врага, Калабрези су се само кезили и примичући му се, полако обруч стезали. А онда као да их је сам бог посла, однекуд се створише Милош и Дане. Милош кад виђе ситуацију, без и зере размишљања парче дебелог конопа довати са земље, а Дане брже-боље исука из корица од срнећег рога онај свој нож и сад крезаве лопурде устукнуше за корак два. Као по команди Јоханес и Милош јурнуше на њих, са оним што су у рукама имали и кренуше их млатити, да су се ови разбјежали ки бродски мишеви. Само су двојица још пријетила, али Данино лице са фришким крвавим ожиљком преко образа улило би страх и опаснијим. Једног од њих Дане је својим ножем у бутину погодио. Није има намјеру да га теже рани. Разбјежаше се Калабрези, а карте и коцке им се

распршише по сандуцима. На попрштуру и нешто крви остаде од оног што шебајући утече. И тако се Ликоте јуначки показаше и Јоханесу главу спасише. Има је Скаћанин читаву зараду у платненој врећици везаној за пасом. Само их је по раменима тапша’ и понавља:

„Tak, tak tak!”*

Мора да је то хвала значило што би наши Личани рекли – евала!

* * *

Брод којим су наумили путовати у луку је стиза’ за још који дан. Звао се „Пијемонт”. Био је то велики трговачки пароброд с два висока димњака и много гвожђурије, у који ће се неколика дана силна роба товарити, а у своја њедра ће преко иљаду душа примити. Морнари су стално рибали дрвене подове боје старе шиндре помјешане са рђом. Тикете за пут купили су у луци гдје је стајала велика реклама. Вељко је за сваки случај два дуката ушивена у ’лачама носио. Никоме није ни река за њих. А мијења’ их је још код Јакоба и Лауре. Нажалост, кад су се сви уштеђени новци на гомилу ставили, могли су само трећом класом путовати, дубоко под палубом, гдје је бука парнице стројева била несносна. Своју палубу нису имали осим уског пролаза на спрату изнад, између кабина и металне ограде, која их је дијелила од стално узбурканог мора. Али то је цијена коју су морали платити. ’Едан дукат Вељко је утрошио да би тикете за брод за све комплетира’. Ни Скаћани нису нешто боље прошли, још са малом дјецом било им је и теже. На брод се разног народа укрцало, Калабреза и Сицилијанаца са југа, Јевреја и Мађара из Монархије, мајки са дјецом у нарамку. Ко зна којим су путем овамо приспјели? Нашима је требало све у свему недељу дана.

.....
* (швед.) „Хвала”

Пијемонт

Коначно је приша' и дан укрцавања. И Личани и Скаћани су задња три дана на утовару „Пијемонта” радили. Те моћне прекооцеанске бродусине. Толкачки је тај „Пијемонт” био да нико није стра' има' да ли ће сви уњ' стати. Једни су се угљом за ложишта бавили, а други тешким сандуцима и балама робе, које су помоћу колотура на брод пребацивали. Вукли су ка' што су то коњи у Велебиту радили, док су букове трупце низ токала у гудуре свлачили. Тешким и дебелим конопима су се ваије бавили да су им крвави жуљеви изашли на већ грубим тежачким длановима. Као да им теже никад није било, али се нико од њих покаја' није. Нико ни зере сумње није показа' у пут ка новом и непознатом. Неком новом и бољем свијету, којем су многи из Европе тежили.

Оно зеру свјетла што су у утроби брода имали, долазило је од малих округлих прозора на трупу брода, али и они су скором равни са водом били. Па кад би се море узбуркало више су били под водом, него што их је сунце и свјетло дана обасјавало. Под палубом је баш загушљиво. Влага, зној, мокраћа, ужегла храна, машинско уље, све су то били мириси који су се под палубама мијешали. У неким другим одјељењима, ће путника редовније није било, из платнених бала би се мио мирис разлије љековитих трава и зачина ширио. Веле да су се као слијепи путници у њима знали крити вражији Калабрези. Онда би им кожа мјесец дана ориганом мирисала, док су ходали улицама Невјорка. У претрпана путничка одјељења, често је и пара из парног котла улазила, од којег их је само лимена преграда дијелила. Дизала би температуру и повећавала влагу, да се тешко до зрака долазило. Дјеца су непрекидно плакала, а мајке би их брижно умиривале са дугачким и једноличним „Шшшш, шшш!” Пјевале су тихо успаванке на разнијем језицима.

У ћошковима иза паравана су била бурад са морском водом и дрвене каблице за нужду, које би се том водом из буради

испрате и просипале са једног мјеста на палуби, или на округли отвор под палубом равно у море. Смрад је био несносан, али дурати се морало. Господа горе имали су своје кабине и нису ни знали за муку коју је трпила чељад испод њих, испод дебелих лимова и дасака. Жалили су се бродском особљу на смрад, ако су врата која су одвајала ова два свијета бивала отворена. А морала су некад, макар ноћу, то би скором једини пут фришкоме зраку био.

Пловили су два дана и још у понеку луку стали, а још на океан изашли њесу. Јуре им је река' да ће тако бити. Друге ноћи путовања Брањи је јако позлило. Стање му се нагло погоршало. Услови, хигијена, промаја, глад и болест, све је кумовало тој ситуацији у којој се нашла ова људескара. Вељко је ваије био уз њега и гризла га је савјест, како да раније није примијетио вражију слабост коју је Брања тек у путу поч'о показивати. Можда је свему кумовала зима коју су практички у шуми провели. Можда вражија дизентерија или га је проклета туберкулоза ка и ћаћу му начела. Да је Вељко то зна не би га ни повели. Брања је горио, Врућицу је има' и бљува' крв и на нос и на уста, да су бродског лијечника морали звати. Био је то један старији Италијан са полуцилиндром и уредно штуцованом брадом. Брања се у бунилу отима, али није има снаге да то дуго чини. Јадан је у том свом бунилу вика' на сав глас:

„Идем у 'Мерику, оћу да идем!”

А онда се страшно закашља и изнемоглим промуклим гласом наставио:

„За крува да зарадим, злато да копам!”

Стискајући у длану ону малу дрвену икону Светог Ђураћа, сироме је толико стиска', да је дашћица на полак пукла и испала му из руке. Као да је то неки злосутан знак био. Вељко је хитро покупио дијелове дрвене иконице и стрпа у џеп. Дотур је несретноме Брањи неку течност из стаклене бочице сипа' уста и сироме' је брзо заспа'. Доторе Франћеско, тако су га сви

на броду звали, само је забринуто клима' главом и бриса' зној са чела. И њему је било тешко, неугодно и загушљиво, ту међу путницима сиротињом. А далека је још пловидба пред њима била. Вељко је дотуру у једном моменту, кад се Браћи чинило лакше у руку турао онај 'едан златник што му је претека. 'Едног је мора' додати за путне тикете. Доторе Франческо је само одгурнуо Вељкову руку и одрично климавши главом говорио:

„No No sinjore!”

Ваије је људи било, куд год да се окренеш. Вељко је навалива', а доторе се отима' и ни по коју цијену није ћио примити новац. Овакав чин људскости потро би све оно ружно, што чељаде у животу задеси.

Делфини их више нису пратили

Коначно је „Пијемонт” великим оценом заплвио. Испратили су их галегови и народ што је мава са стјеновитих обала. На том мјесту гдје се Средоземље дотицало са оценом обала је била близу, река' би чоек да би испруженом руком мога' рубце доватити из руку људи који су њима мавали, испрачајући Пијемонт на оцено. С 'едну страну била су брда пржине и тамо су мавали црни људи, а с другу страну камене литице са којих су мавали бијели људи, ки ми, само зеру изгорили на сунцу. И јата делфина су их у стопу пратила и допратили до оцено. Помјешана су осјећања путника била, од узбуђења до неизвјесног. За праву срећу није било пуно мјеста. Страх је доминира'.

Друге ноћи, на оценоу сањајући грумење злата, које само њега чека, Браћа је умро у сну. Угушио се у властитој слози пуној сукрвице. Била је то прва смрт на „Пијемонту”. Само 27 година је има'. И док су му се дјечица поред зелене Зрмање безбрижно играла, а жена бијело рубље ширила, Браћу су у лимени сандук полегли, онако у личкој ношњи све са капом, међу преклопљеним рукама. Вељко је у својој руци стиска' оне дашчице од иконице Светог Ђурђа. Чврсто је одлучио да ће је

саставити и 'едног дана кући њеној донијети, тамо ће припада. Сигуран је био да ће душа Брањина у то зера дрвета стати и једног се дана у своје село вратити. И однесоше лимени сандук још дубље мрачним ходницима у утробу брода. Од капетана брода би зависило да ли су сандук у дубине мора спустили или би мртваца на копну саранили. Доторе Франћеско је Вељку као најбрижнијем саучешће изјавио. Дане је на глас плака', Милош занијемео од туге, а Јуре је 'Мерику проклиња, ка' да је она крива за све. И Скаћани су стајали ту са стране са својим капама притиснутим уз груди, жао им је било. Доторе Франћеско уписа' је све потребне податке да покуша бродским телеграфом вијест на обалу вратити. И стигла је црна вијест у село далматинско, кад је „Пијемонт” на преко пола оцеана био. Дјечица су се и даље поред зелене Зрмање играла, а жена је своју и свекрвину робу у црно фарбала и бугарила на сав глас. Као црни барјаци на бури вијорило се по прекући то нешто црне робице. Матер Брањина је једноставно занијемила, и преко ноћи тијелом је копнила, али жива оста да се душом мучи.

Пут којим је „Пијемонт” пловио потрајаће и двадесет дана, ако их вријеме послужи, можда и који дан мање. Народ под палубом кашама су хранили и неқвом несланом јувом. Многи су се од пута с ума смакли. Вриштали би и избезумљеним погледом копно тражили. Али њега није било ни са једне стране брода. Куд год би чоек погледа', само оцеан и небо без птица, земље ни на видику. Неки су се у том свом лудилу са брода у таласе бацили, помоћи им није било. За цијело вријеме путовања седам душа је на броду овај свијет напустило. Дани су споро пролазили а никакво копно се помањало није. И сунце је немилице пржило и громови су тукли и силна би се водурина са свих страна спустила и вјетрина немила би велике таласе дигла, али „Пијемонт” је свему одољева'.

Деветнаестог дана од укрцавања на „Пијемонт”, из највише осматрачнице што преко прамца поглед баца, назирало се копно. Јаке бродске сирене знаком би јављале вијест. Сиљан народ је на палубе изаша’ да томе чуду свједочи. Скакали су пјевали и плакали од среће, а да од чег’ другог. Капе су своје у небо бацали, многе су у мору завршиле, али врагу бриге земља се на ’оризонту назирала. Јури је овај осјећај већ био познат. И он је срећу показива, диванити је поч’о, нико га није уставити мога’:

„Народе!” вели, „Сад ћете видјети највећи споменик које ваше очи до сада њесу видиле. Ни свјетионик Лантерна у Ђенови није тако велики!

Кад сам се ја задњи пут враћа из ’Мерике, прије десетак година, био је нов и сјајан. Кип слободе су му надјели име. А неки су га само слободом звали. Либерту се рече на инглешком језику. Веле да је то био поклон од Француза.”

И док је Јуре диванио, кип у даљини као да се из мора помаља’ и био све већи и већи високо подигнуте руке у којој је велика бакља горила. Женска фигура неқвом плахтом огрнута, са дугачкијем бодљама на глави. И на километар од обале кип је био чудновато велик и сјајан. Био је још већи, кад је из мора велико камено постоље изронило на којем је ова фигура стајала. Сви су на оградама брода ослоњени и по палуби цијелој врискали из свег’ гласа и Слободу поздрављали, пловећи поред ње онако гвоздене и моћне.

Јуре би и даље нешто диванио, али нико га више слуша’ није. Личани су мавали својем личким капама, Калабрези својим качкетима, господа шеширима а Скаћани су скоро у невјерици мирно испраћали овај догађај. Једино су им дјечица весело трчкарала по палуби и не знајући чему се веселе. А онда се океан смањило и на велику ријеку почео личити, око „Пијемонта” су острва почела ницати. Једно такво право испред

њих, са тврђавом на њему звало се Елис и „Пијемонт” је баш ту приста. Само је путнике истовара цијело прије подне. Ту је имигрантски пријемни центар, ђе су сви из Европе морали карантин да прођу. Ту би се боравило најмање двије неђеље, за сваки случај, да какве болештине њесу са собом доњели. Документа се гледала и сваког понаособ су у књиге уписивали. И тако су силни имигранти допловили и на тло 'Мерике крочили, а још њесу знали ђе се налазе и 'оће ли их у Невјорк велики пуштити. Пут им је још давније дана Колумбо прокрчио. А видио се са тог малог отока Елис велики град испред њих – Невјорк моћан и бучан. Био је свуда око њих, са коју год страну отока би погледали свјетлио би град. Чудо над чудима! Ки велкачка кошница од живије људи.

„Ако оће крува не нађемо е не знам ђе ћемо онда бандо велебитска,” овај пут Вељко је Јуру имитира. Није он таде зна' да ће их пут на разне стране одвести од Невјорка, Чикага и Бостона. У Пемсилванију и на далеку и ледену Аљаску ђе ће неки погодити.

* * *

Прошло је десет година како се наши 'Мерике дочепаше. Нови је вијек увелико поч'о. Био је на полак пута од свог почетка до оног великог рата што је Европу сатра до темеља. Вељко је у неки вражији рудник угља тревиио и у њему десетак година радио, док му колица њесу ногу сатрала. Дане није био далеко у Пемсилванију је погодио, курузе садио и добру жену наша. Жена му Мара, стрина ми бијаше, ћер 'едног старог исељеника са Кордуна. Веле да је стриц Дане још у путу озбиљан ожиљак на лицу зарадио. Такав се некако опасним чинио, па су га они чудни Амиши у Пемсилванији у широком луку обилазили. А нијесу морали, веле да је био добар ка' и кру'. Дјеце нијесу имали, знали су нам кадикед робице пакетом послати што је путова по четири и пет мјесеци.

Стрицом смо га прозвали, кад нам је први пакет из 'Мерике стига', покојни ћаћа већ је у бродоградилшту крај Ријеке радио. На пакету је био жиг на којем је писало:

„United States postal service – Middletown-Pennsylvania”
и марке са ликом бркатога Теодора Рузвелта. И њега су бркати Личани Тодором звали.

Милош је у Невјорку оста, тесара је фалило за големе зидарије. А такије мајстора ки што је наш Милош Кривокућа није пуно било. Презиме му 'ест Кривокућа, ал' је оплате теса' зидарима под висак, мога' се онај свјетионик из Ђенове озидати. Да су послодавци знали шта његово презиме значи, можда никад посла не би добио. Али ето Невјорк је много великих зграда зида, мамци под облаке и Милош је у свему томе учествова'. Милош је ту показа' какав је мајстор, какве златне руке је кршна Лика изродила.

Јуре је у државу Мериленд погодио, ће је и прије био и ће су му први сусједи били они Швеђани Магнус што га наши Маном прозваше и жена Грета. „Мане” је парни млин држа' и њиме руководио, а столарију је сину препустио. Парни строј је велику буку ствара', па су сви по зеру наглуви били. И кад је на струју преша', бука је несносна била. Дерали би се и викали као да су се свадиле. Јако су се радовали, кад им се Јуре једног поподнева пред кућом створио. Одма' су му поса' понудили, Јуру је ваљда за брашно судбина везала. Па ко вели, кад доларе неке заради вратиће се макар и нагљув у своју Лику у Брнићево да Вранин млин над потоком обнови и настави са вјеверицама из шуме друговати. Жрвњи су му живот значили, а успио је и без два прста на руци остати. Задржа је везу са Вељком, поготову кад је овај ногу у руднику пребио и шебав оста'. За тих 12 година колико су у 'Мерици радили, 'едном су се срели, кад' је Јуре Вељку у посјету доша, послвије несреће у руднику. Показа' му је да је и он без прста оста' и да није више кадар пуно радити. А кад је Вељко неке пемзијице инвалидске стека, а

Јуре уштеђевине, вратише се исте године у Бановину. Вељко својој Боји, а Јуре воденици у шуми. Било је то 1912. Исте године, кад се онај големи „Титаник” искрен’о и у ледену гробницу потон’о, они су у супротном смјеру ишли кући. И Аустроугарска монархија ускоро ће потонути у великом рату што се наслутити мога’. Вељко је у џепу понио и ону дрвену иконицу од покојног Браће што је још Милош у путу саставио. Наумио је вратити тамо ће и припада. И тако је учинио.

Не лети на штреку влак ће те сатрати!

Ја сам се родио у јесен 1914. Велики рат је тутњио тамо преко Босне и Дрине. Ђаћа ми је има’ 25 година и са осталим дичацима Аустрија га је исте јесени дигла на мобилизацију. Прво су неке магацине муниције чували ту по Крајини, а онда су их 1916. оћерали неђе у Карпате богу иза ногу. Вратио се послије рата у српскоме шињелу као прави редов побједничке војске. Враг зна каде и ће је пребјега’ на ону страну што би река’ дид, а ђаћа је увје’ говорио на нашу страну. Диду Вељку, који је још аустроугарског Цара Јосипа служио није баш све било јасно, ал’ није да му није било драго. За све, па и за њега и бабу је то ослобођење неки други вакат донијело. Мало се политиком занима, а кад би баба Боја коју добацила одма би је пресрео:

„Мучи баба! Огњишта се држи и варенику припази да не покипи!”

А брзо је и брез ње оста’. Није било ни бабе, која би крај огњишта закуњала. Вареника више није кипила. Остали смо му ми дјеца да нас на крилу забавља и дим из луле да нам од лица рашћерује, док је матер јадна у њиви по ваздан била. Памтим га од тада, кад сам га дидом поч’о звати. Димећи своју „вирџинију” приче са путовања у ’Мерику би нам пред спавање прича. Мијеша’ је у говору по зера енглешког језика. Пут је добро памтио. Можда је зеру измишља’, увеличава’ и авантуру чинио

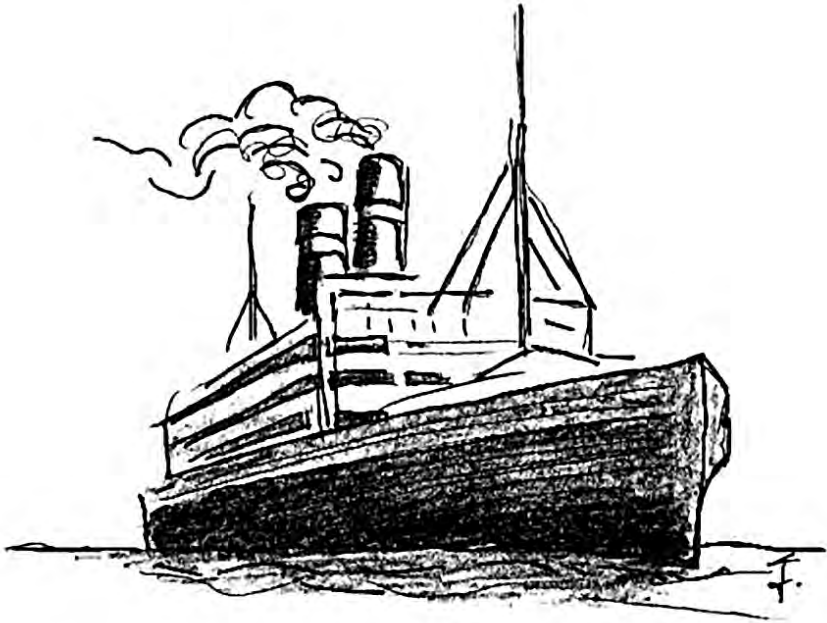

већом, ал' сведно га лијепо било слушати, кад би живот онај тамо описива'. Кад је пруга прошла кроз село дид и матер су је штреком звали. Тако су чули од инџињера који су на траси радили, а дид је ту ријеч још од покојној Јозефа инџињера научио. А кад је пруга прорадила, ваије су нам бранили да идемо тамо, да нас нешто не сатере. Поготово од кад смо без ћаће остали. Плашили су нас да ће нас жандари одвести, ако се тамо будемо играли.

Дид је увије' вика:

„Не летите на штреку, враг је носио, влак ће вас сатрати!”

Ја сам је пругом поч'о звати тек кашње, кад' сам велики клапац пораста'. Сви смо је звали штрека. Штреке, како би Аустријанци и Нијемци рекли. Јакоб је умро пред рат, кад се дид Вељко из 'Мерике вратио. Саранила га је његова Лаура ту у православном гробљу у селу, иако ту по вјери није припада, али је скором читав живот међу нашијем народом оста'. Било је у сусједном селу мало католичко гробље, ал оће јој је ближе свијећу палити на дан Свих светих, по католичким обичајима, јер из гостионе кроз прозор црква се наша видила и гробље иза ње. А госпођа Лаура је и онај други рат дочекала у гостиони „Рог”, ђе је и умрла. И тад јој је око врата био онај лијепи златни ланац са зеленим каменом, што су га смарагдом звали и што јој је давно стари Вране 'Рват још у оном вијеку из 'Мерике доњ'о. Гостиона „Рог” је између два рата име промијенила, да нову краљевину на Аустроугарску не подсјећа. Надјели су јој име „Буфет Америка”. Ваљда што су иж ње наши стари за Америку полазили. Многе одласке, доласке, туге, радости и ратове они рогови изнад врата преживјеше. А од сеоске задруге млин су на струју направили, што је велику буку ствара, а народ га је зва' Теслин млин. Дид Вељко и Јуре исте зиме, пред други рат очи склопише и на вјечити починак их опремише, сваког у своје гробље. А исти су сан снили, како преријом 'Меричком поносито јашу. Срећом да рата, клања и оног зла доживјели нијесу.

Јурину воденицу црв је добрано нач'о и пауци окупирали. Само слике на зидовима гостионе „Рог” на та стара времена би подсећале. Ће су се наши стари који су тамо далеко у 'Мерику отишли, сликали са својим сусједима. Жутим Скаћанима, црвеним Индијанцима, рићокосим Ирцима и онијем црним Црнцима, што црњи њесу могли бити. А и са оним вражијим Ка-лабрезима, што су се ваије летили тући, а ни бреж њи' се није могло. Наши, ки наши стари, с поносом личку капу с девет кићанки носе и у Пемсилванији, иако кршне Лике никед виђели нијесу, ни оног браонског камена што је стриц Дане у торбици својој за успомену поњ'о, ал' му оне несреће у влаку с торбицом украдоше.

У 'Мерику га доњ'о није, али је доњ'о у срцу личке гудуре, које му никед из главе изашле нијесу.

ЕПИЛОГ

У долини је мој град јечао у измаглици, заробљен и рањен. На кољену, на парчету картона црвеног крста пишем поруку и гледам у зграду у коју ће та порука стићи. Надам се да ће стићи.

Тамо су ми родитељи, који не знају да ли сам жив. Била су то два свијета. Један на брду и један у долини, удаљени мање од километра. Након двије године заточеништва удишем ваздух, који мирише на слободу и барут. Једина реченица поруке написане дрхтавим рукописом гласила је.

Нурко поздравља Саманту.

Поруку пакујем у коверат и предајем једној баки, да га испут, пошавши за Београд, понесе мом ујаку. Ујак га препакује у коверат за иностранство и шаље мом млађем брату у Гетеборг (Шведска). Брат, не отворивши га, а сазнавши да сам жив, просљеђује исти на познату, већ договорену адресу: нашем предратном комшији Влатку (службенику УН-а) у Рајна-Мајна НАТО базу код Франкфурта.

По ко зна који пут препаковано, писмо са новом адресом стиже у руке официра за везу у војну базу и ваздушну луку Авиано у Италији. Писмо војним авионом доспијева у Сплит, одакле га канадски официр са осталом службеном и повјерљивом поштом носи у Сарајево у зграду ПТТ-инжињеринга, која је тих ратних година била главни штаб УНПРОФОР-а. Одатле га службеник УНХЦР-а доноси на врата стана мојих родитеља.

То је крај путовања овог изгужваног комадића папира. Тек тада родитељи сазнају да сам жив, препознавши аутентичан рукопис и шифрирану поруку. Саманта је име зечице коју смо имали, а то смо само они и ја знали. Лакнуло им је. „Жив је!”, узвикнуо је отац, али да не чују комшије.

За 19 дана порука је прешла око 5.000 километара, а стигла је на праву адресу у стан зграде, коју сам гледао док сам је писао.

Да сам којим случајем прије двадесетак дана од тог истог комада папира направдио авиончић и уз повољна ваздушна струјања испустио у долину, уз мало среће и благи повјетарац, авиончић би за свега неколико минута могао атерирати на терасу родитељског стана у згради коју сам гледао.

Била је јесен '94. и био је рат. Апсурдно или не, није постојала друга могућност да се порука пошаље у долину, сем овом рутом дугом више хиљада километара.

Нурудин – Нурко било је моје конспиративно име. Само дан раније изашао сам из опкољеног Сарајева на за мене тада слободну територију, коју је држала Војска Републике Српске. Човјек који ме је испратио те плаве мјесечеве ноћи до минског поља представио се као Зоран. Касније сам сазнао да му је право име Сенад. Послије пуне двије године заточеништва и 35 килограма мање, удишем слободу, али и неизвјесност. Мој циљ је био да се дочепам праве слободе, али тада нисам знао гдје је она, на ком дијелу ове планете и колико далеко сам од ње. Након неколико дана притвора и испитивања, јер долазим са непријатељске територије, мобилисан сам на положаје око јеврејског гробља. Каква коинциденција, мисли су одлутале у дјетињство кад смо се играли на том истом гробљу, хранећи псе луталице и у доколици покушавали дешифровати натписе на хебрејском. Знао сам гдје се налази гроб Исака Самоковлије и напамет текст који на њему пише. Након пар мјесеци на терену ван града, бивам рањен и, полуопорављен са једном штаком под мишком и 20 марака ушивених у мали џеп предратних

Вартексових „левиски”, дезертирам у Србију уз помоћ купљене и фалсификоване дозволе за кретање. Ни данас нисам сигуран да ли је то била та жељена слобода или само обична шаргарепа на штапу.

Иза мене је остало више од 1.000 прочитаних књига, Шолохова, Селенића, Ремарка, Селимовића и Андрића и многих, многих других које сам нетремице читао. Те гомиле страница спасиле су ми ум, да не скрене са правог пута. Сакривен двије године у соби, књиге су ми обезбиједиле безбројна путовања спасивши ми живот у граду који више није био мој.

Књиге ми је из факултетске библиотеке тајно доносила наша комшиница Милка, универзитетски професор на радној обавези. И прије него сам отишао у конспирацију, док су около падале гранате, добио сам прилику да ми нана Алмаса у подруму наше зграде исприча причу о судбини црног пера марабуа са шешира Софије Хотек. Док је нана нервозно својим прстењем гребала по поклопцу Крашове лимене кутије, ја сам на трачку подрумског свјетла окретао у руци то црно перо марабуа. Тог тренутка нисам био свјестан да ће се из свега једног дана изродити прича „Кад су жене носиле шешире”.

Након тога нестајем за јавност и више од 700 дана проводим у тајној соби. За моје постојање знали су моји родитељи и пар пријатеља. Све то вријеме они су били изожени стресу да не будем откривен. Толико дуго је требало да се пронађе начин како да изађем из града. Имао сам све вријеме овог свијета. Имао сам довољно времена да ми отац, кад сам већ „нестао” и склонио се од јавности и муслиманске мобилизације, исприча „Риту” – причу о пилотској јакни и сирочету, о себи, његовом ратном дјетињству и врелини сунца Апулије.

Имао сам довољно времена да резимирам властито дјетињство, своју младост, драму малог дјечака и главице киселог купуса откотрљане у снијег. Мариов пад са петог спрата. Крај вијетнамског рата дочекан на стаблу забрањеног воћа. Хендрик-

сово свирање, повраћање ликера по гледаоцима у кину. Гланцање времешног BMW-а R-50/2 са мирисом Вудстока и марихуане. Имао сам довољно времена да све то стрпам и сложим у фолдер, који ћу тек много година касније отпаковати и написати моје „Седамдесете”.

Провео сам мјесец дана у Београду, док нисам поново научио да ходам, да прелазим улицу на пјешачком. А онда прелазим у Нови Сад, тада још много мирнији и питомији град. Ту мирноћу промијенила је судбина народа којем припадам. Жене у црнини и дјечаци за воланима блатњавих трактора. Прошле су године, ушли смо у двадесет први вијек, а у мојој глави се родио „Повратник”. Те исте године када сам једном од тих дјечака, сада већ одраслих људи, који су се вратили на рушевине некадашњег дома у картонској кутији прошверцовао преко границе два штенета пастирских паса. Они су тада представљали искру живота. Неколико година касније, на базену хотела у Кемеру, срео сам ампутирца из Босне, из оних поганих ратних деведесетих, док је два стола од мене сједио пар из Београда. Мушкарац је на својој лијевој подлактици имао тетоважу легионара и примјетан ожиљак на рамену. Мој поглед ка једном, па ка другом, оживио је сјећања. Вратила ми се сцена којој сам давно присуствовао длан муџахедина у којем су се у сукрвици купали људско око и десни кажипрст. Тако је настало „Сакаћење”, у којем је моје мјесто заузео племенити Ахмет.

Након тридесетак година живота у равници поред Дунава желио сам написати нешто книжевним српским језиком са екавским изговором. Тако је настао „Пут за превођење”, фикција, по жанру помало Sci-Fi, са којим се до сада нисам хватао у коштац. Била је то само вјежба.

На крају, желио сам одати почаст прецима, мојим генима, додавши моме презимену и мајчино – Дупор, француског поријекла, које датира из времена када је Наполеонова војска ходила овим крајевима.

Написао сам „’Мерику”, по причању старих дједова, мојих Личана, који су били тамо. Док сам их као дјечак пажљиво слушао, они су диванили и сукали своје „велкачке” бркове. По причању моје мајке и ујака, чији је отац 15 година био у Америци, а енглески никада научио није. И тако се круг затвара, као што је и почео. Јер ...

Знам да постоје људи...мудри, паметни, скромни и хумани.
Ово није њихово вријеме, али знам да постоје.

Владо Мајиџевић – Дујор

РЕЧ ПРИЈАТЕЉА

Аутор, попут античког Диогена, свећом по светлости тражи човека. Свећа су редови ове књиге, а светлост су читаоци. И пре палења свеће, он жељу да постоје људи исказује кроз тврдњу. Својим причама трага за њеном потврдом. Ауторова исповест у Епилогу овог дела представља његове узбуркане мисли, емоције и олакшање јер је његова потрага била успешна. Пронашао је себе и друге. А људи су онолико велики колико осећају.

џроф. др Расџислав Сџојсављевић

Фантастично преплитање романсиране историје и фикције, доживљеног и домаштаног. Филлигрански прецизно осликана атмосфера и сценографија. Језик бриљантан. Све и свему, уживала сам у путовању кроз просторе и векове и причама о малим људима у великим догађајима.

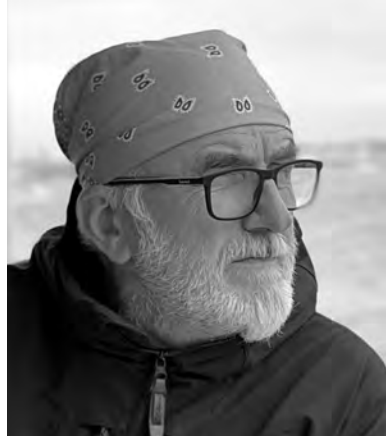
*Марија Реџић – руководица редакције филмској,
грамској и иџраној џрорама РТВ*

Наш балкански Колумбо трага кроз олујна и узбуркана мора да би пронашао одговоре за које сигурно зна да постоје. Проналази свој унутрашњи мир путујући, трагајући, стидљиво вирећи иза разних животних олупина ишчекујући да угледа широки хоризонт острвског спаса. Аутор је храбро повезао вијекове, загрлио традиције, учинио да се страсно заљубе исток и запад. Моћ трансформације којим се аутор користи путујући кроз вријеме и културе је заводљив и заносан за сваког читаоца. Хвала му што је препознао да је најтеже бити човјек у сваком добу.

*Љиљана Томић-Ивићковић, лекторка српског језика
(Охајо, САД)*

О АУТОРУ

Владо Матијевић је рођен у Сарајеву 1964. године, где је живео пуних тридесет година, до јесени ратне '94, када га дефинитивно напушта. У овом граду је завршио основну школу, затим Класичну гимназију и Пољопривредни факултет – одсек за сточарство. Од ране младости занимао се за уметност, али и природне науке, заштиту животиња, екологију, нарочито кинологију, ихтиологију и рекреативни риболов, области у којима остварује завидне резултате као стручни сарадник у штампаним медијима, радију и телевизији. По природи је био и остао филантроп. Писао је и песме. Деведесете су биле ратне и тешке, донеле су му заточеништво и рањавање, али на врло необичан начин, и обиље литературе, коју је интензивно читао. То му је дало стваралачки импулс за писање, а теме су навирале из проживљеног.

Од 1995. године живи и ради у Новом Саду. Променио је многа занимања, од бравара до новинара и почео интензивније да пише. Ожењен је супругом Катарином. У пролеће 2023. јавности представља своју прву збирку приповедака „Знам да постоје људи”. Радио је као новинар на Првом програму Радио Новог Сада, где је и данас стручни сарадник. Тренутно је запослен на Радио-телевизији Војводине у Сектору истраживања јавног мњења, програма и аудиторијума.

САДРЖАЈ

Рите и Рита	7
Кад су жене носиле шешире	31
Седамдесете (или Докле сјећања сежу)	52
Сакаћење	85
Повратник	102
Пут за превођење	130
'Мерика	146
Епилог	186
Реч пријатеља	191
О аутору	193

Владо Матијевић – Дупор
ЗНАМ ДА ПОСТОЈЕ ЉУДИ
ПРИЧЕ

Издавач

Архив Војводине
www.arhivvojvodine.org.rs

За издавача

Др Небојша Кузмановић, директор Архива Војводине

Припрема

Владимир Ватић, ГРАФИТ, Петроварадин

Штампа

САЈНОС, Нови Сад

Тираж

300 примерака

ISBN 978-86-6178-018-9

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

821.163.41-32

МАТИЈЕВИЋ, Владо, 1964-

Знам да постоје људи : приче / Владо Матијевић-Дупор. - Нови Сад : Архив Војводине, 2023 (Нови Сад : Сајнос). - 192 стр. : илустр. ; 21 см. - (Библиотека Посебна издања / Архив Војводине, Нови Сад)

Тираж 300.

ISBN 978-86-6178-018-9

COBISS.SR-ID 116868873

Зрелим ставом, са безбедне временске удаљености, аутор се осврће на личну и породичну историју, креће се траговима предака, измишљених и стварних пријатеља и на темељу њихових фасцинантних искустава поставља и гради своје приче. За кулисе одабира места свог одрастања и, без чињења језичких компромиса, у њих смешта приче о људскости. Искрено, кроз ликове који су нам блиски, уверљиви и нијансираних карактера, креира фину сету за несталим временом. Приче доносе дирљиво искуство, које нас чини осетљивим на исте емоције, страхове и радости. Говоре нам да људскост опстаје кроз време, у условима и неусловима, у несталом свету и у овом садашњем.

Проф. др Лана Зорић

ISBN 978-86-6178-018-9

